

Kent ve Kriz

Editör: Ömer Faruk TEKİN

 ÖZGÜR
YAYINLARI

Kent ve Kriz

Editör:

Dr. Ömer Faruk TEKİN

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Kent ve Kriz

City and Crisis

Editor: Dr. Ömer Faruk Tekin

Language: Turkish

Publication Date: 2023

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-975-447-736-8

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub269>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Tekin, Ö. F. (ed) (2023). *Kent ve Kriz*. Özgür Publications.

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub269>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>

Ön Söz

Milenyumun başından beri, dünya üzerinde çok sayıda doğal ve insan kaynaklı afet ve biyolojik felâket yaşanmıştır. Büyük insan kayıplarına ve maddî hasarlara sebep olan bu sıra dışı olaylar toplumlara zor zamanlar yaşatmıştır. Dünyanın gittikçe daha kentsel bir nitelik kazanması, yani nüfusun yarıdan fazlasının kentlerde yaşamaya başlaması bu yerleşimlerin kentleşmenin hızını kontrol edememesine yol açmıştır. Bu husus, kentlerde mekânsal planlamanın özensiz bir şekilde yapılması, alt ve üst yapı unsurlarının yetersizliği, çevrenin ve kaynakların kirlenmesi ve tükenmesi gibi olumsuzluklara, dolayısıyla kentin dış tehditlere karşı savunmasız ve kırılgan hale gelmesine sebep olmuştur. Kentlerin daha dirençli, sağlıklı ve bağışık olması için, yerleşimleri etkileyen ve krizlere sebep olan faktörlerin iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Aslında kentlerde, iklim ve çevre sorunlarının, ekonomi, finans, enerji, konut veya gıda yetersizliklerinin büyük krizlere dönüşmesi, kent yönetişi ve planlamasındaki kusurlardan, doğal ve insan kaynaklı afetlere, teknolojik ve biyolojik felâketlere dayanıklı bir yapının oluşturulmamasından kaynaklanmaktadır.

Bu kitap, kentsel kriz temasının nispeten az gezilmiş patikalarında bir yürüyüş niteliğindedir. Kitap, kentlerin su taşkınları, fırtına ve depremler gibi doğal afetlerin veya pandemi gibi biyolojik felâketlerin yanı sıra krize sebep olan başka sorun alanlarının da bulunduğunu vurgulamayı amaçlamaktadır. Kitapta, öncelikle kentsel kriz kavramı ve krizler çağının kent modelleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra bazı kentsel kriz sorunlarına değinilmiş, meseleler kavramsal çerçevesi içinde tanımlanmış, bazı krizler için meselenin bir yönüne dikkat çekilmiştir. Örneğin, yerleşim birimlerindeki su krizi mekânsal planlama bağlamında ele alınırken, kentlerde ekolojik güvenlik konusu ise mahalle perspektifinden değerlendirilmiştir. Kentlerde bireysel özgürlükler krizi ise veri gizliliği, CCTV ve güvenli sitele odaklanarak incelenmiştir. Kent sınırlarını aşan, bölgesel ve küresel boyuta ulaşan krizlere karşı kentsel direnci oluşturmak için, kentler arası uluslararası iş birliği ağlarının önemi vurgulanmıştır. İnsan yerleşimlerinde beslenme krizi üzerinde durulmuş, sorunun nasıl aşılabacağı ve gıda üretiminin sürdürülebilirliği konusunda çözümler sunulmuştur. Kentlerde konut krizi olgusu tanımlanmış, bu krize sebep olan faktörler ve krizin çözümüne yönelik bazı uygulamalar hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak doğal afetler konusu ele alınmış, Türkiye örneği kentlerde afet yönetimi ve sosyal devlet uygulamaları bağlamında incelenmiştir.

Dr. Ömer Faruk TEKİN

Preface

Since the beginning of the millennium, there have been many natural and human-caused catastrophes and biological disasters worldwide. These extraordinary events, which caused great human losses and material damage, resulted in difficult times for societies. The world has become more and more urban, that is, more than half of the population has started to live in cities, which has led to these settlements not being able to control the pace of urbanization. This issue has caused negativities such as careless spatial planning in cities, inadequacy of infrastructure and superstructure elements, pollution, and depletion of the environment and resources, thus making the city vulnerable and fragile against external threats. In order for cities to be more resilient, healthy, and immune, the factors that affect settlements and cause crises need to be analyzed well. In fact, the transformation of climate and environmental problems, economy, finance, energy, housing, or food inadequacies into major crises in cities is due to flaws in urban governance and planning, and the failure to create a structure resilience to natural and human-made, or technological and biological disasters.

This book is a walk along the relatively less traveled paths of the theme of urban crisis. The book aims to emphasize that cities have other problem areas that cause crises, in addition to natural disasters such as floods, storms and earthquakes, or biological disasters such as pandemics. The book primarily focuses on the concept of urban crisis and the urban models of the age of crises. Then, some urban crisis problems were mentioned, the issues were defined within the conceptual framework, and for some crises, an aspect of the issue was pointed out. For example, while the water crisis in settlements is addressed in the context of spatial planning, the issue of ecological security in cities is evaluated from the perspective of neighborhoods. The crisis of individual freedoms in cities was examined by focusing on data privacy, CCTV, and secure sites. The importance of international cooperation networks between cities has been emphasized in order to build urban resilience against crises that go beyond city limits and reach regional and global dimensions. The nutritional crisis in human settlements was emphasized and solutions were offered on how to overcome the problem and the sustainability of food production. The phenomenon of the housing crisis in cities is defined, and information is given about the factors that cause this crisis and some practices aimed at solving the crisis. Finally, the issue of natural disasters was discussed, and the Turkish example was examined in the context of disaster management and social state practices in cities.

Ömer Faruk TEKİN, PhD

İçindekiler

Ön Söz	iii
Preface	v

Bölüm 1

Kentsel Kriz ve Krizler Çağının Kent Modelleri	1
<i>Ömer Faruk Tekin</i>	

Bölüm 2

Kentlerde Su Krizi ve Mekânsal Planlama	37
<i>Hasibe Körbalta</i>	

Bölüm 3

Kent ve Bireysel Özgürlükler Krizi: Veri Gizliliği, CCTV ve Güvenlikli Siteler	67
<i>Adnan Söylemez</i>	

Bölüm 4

Mahalle Perspektifinden Ekolojik Güvenlik	89
<i>Nihal Tataroğlu</i>	
<i>Gamze Uzun</i>	

Bölüm 5

Sınırşan Krizlere Karşı Kentsel Direnci Oluşturmada Kentler Arası Uluslararası İş Birliği Ağları	115
<i>Abdullah Uzun</i>	

Bölüm 6

Kentlerde Konut Krizi	133
<i>Enes Yalçın</i>	133

Bölüm 7

Kentlerde Gıda Krizi	157
<i>Gizem Erdoğan Aydın</i>	

Bölüm 8

Doğal Afetlerle Oluşan Krizler: Türkiye’de Kentlerde Afet Yönetimi ve Sosyal Devlet Uygulamaları	173
<i>Yasin Taşpınar</i>	
<i>Bora Balın</i>	

Kentsel Kriz ve Krizler Çağının Kent Modelleri

Ömer Faruk Tekin¹

Özet

Kamusal açıdan kriz yönetimi yerel, ulusal ve küresel düzeyde toplumu etkileyen krizleri engellemek, etkilerini azaltmak veya sonlandırmak amacıyla kullanılan politika ve stratejilerden oluşmaktadır. Dünya nüfusunun yarıdan fazlasının yaşadığı kentler ve sakinleri bu krizlerin etkisine daha fazla maruz kalmakta ve daha çetin bir mücadelenin içine girmektedir. Kent yönetimleri açısından bu olağanüstü ve bunalımlı dönemlere hazırlık yapmak, yerleşim birimlerini daha esnek ve dirençli bir yapıya kavuşturmak önemli görevlerden biri haline gelmiştir. Kentleşmenin hız kazanması ve kentsel nüfusun oranının giderek artmasıyla, bu doğal ve insan kaynaklı afetlerden ve biyolojik felâketlerden oldukça etkilenen şehirlerin krizlere ve kentsel şoklara hazırlıklı olması da önem kazanmıştır. Bu çalışmada öncelikle, kriz ve kriz yönetimi konusunda kısa bir kavramsal çerçeve sunulmaktadır. Kentsel kriz tanımlanmış, kentleri etkileyen krizler sınıflandırılmıştır. Doğal afetler, küresel salgınlar ve insan kaynaklı felâketler sonucunda oluştuğu varsayılan kentsel krizlere sebep olan temel faktörler üzerinde durulmuştur. Çalışma, krizin işaretlerinden ziyade temel sebeplerini analiz etme amacını taşımaktadır. Çalışmanın son bölümünde, kentlerin bu krizlere karşı zayıf ve savunmasız olması, hazırlıklı ve güçlü olması tartışmaları ekseninde ortaya çıkmış kırılğan kent, dirençli kent, sağlıklı kent ve bağışık kent kavramları da tanımlanmaktadır.

GİRİŞ

Kriz ve kriz yönetimi terimleri genellikle yönetim ve organizasyon alanında, örgütlerin çevresel değişimlerle uyumsuzluğu sonucunda görülen bunalımlı ve sıra dışı dönemleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra ülke ekonomisindeki kötüye gidiş ve iktisat politikalarının işlevsiz veya yetersiz kaldığı buhranlar da bu terimlerle anılmaktadır. Ancak dünyanın ve insanlığın son yüzyılda yaşadığı büyük doğal ve insan kaynaklı afetler ve

1 Dr., Selçuk Üniversitesi, ofaruktekin@selcuk.edu.tr, ORC-ID: 0000-0002-9014-618X, Araştırmacı ID: 178430

biyolojik felâketler birçok beşerî ve ekonomik faaliyet için krizin söz konusu olduğunu ve bu krizlere hazırlık yapılması gerektiğini göstermiştir. Bu sebeple, kamu yönetimi alanında deprem, sel ve yangın gibi acil durumlara yönelik afet yönetimi ile sınırlı olarak başlayan kriz yönetimi politikaları, bulaşıcı hastalıklar ve küresel salgınlar gibi biyolojik felaketleri, aşırı hava olayları, toprak, su ve hava kirliliği, kuraklık, kıtlık ve su temini sorunları gibi çevre ve iklim krizlerini, endüstriyel ve teknolojik kazaları hatta suç ve güvenlik krizlerini içine alacak şekilde genişlemiştir.

2000'li yılların başından itibaren dünya üzerinde kentleşmenin hız kazanması ve kentsel nüfusun oranının giderek artması sebebiyle, bu doğal ve insan kaynaklı afetler ve biyolojik felâketlerden en çok etkilenen şehirlerin krizlere ve kentsel şoklara hazırlıklı olması da önem kazanmıştır. 1950'li yıllarda ortaya çıkan kentsel kriz kavramı, artık çok çeşitli, girift ve karmaşık hale gelmiş modern çağın krizlerini ifade etmek üzere evrilmiştir. Bu yeni kentsel kriz kavramının anlaşılması için, öncelikle, kriz ve kriz yönetimi konusunda kısa bir kavramsal çerçeve sunulduktan sonra, kentsel krizin tanımlanması ve kentleri etkileyen krizlerin sınıflandırılması gerekmektedir. Daha sonra kentsel krize sebep olan faktörler üzerinde durularak, krizlerin sadece doğal afetlerden doğmadığını, küresel salgınların ve insan kaynaklı felâketlerin de önemli kentsel krizlere yol açtığını, hatta doğal afetlerin daha ağır hale gelmesinde de insan faktörünün öne çıktığını vurgulamak önem taşımaktadır. Bu hususları analiz etmek amacını taşıyan bu çalışmanın son bölümünde, kentlerin bu krizlere karşı zayıf ve savunmasız olması, hazırlıklı ve güçlü olması tartışmaları ekseninde ortaya çıkmış kırılğan kent, dirençli kent, sağlıklı kent ve bağışık kent kavramları da tanımlanmaktadır.

KRİZ VE KRİZ YÖNETİMİ

Sözlük anlamıyla kriz belirleyici bir değişimin yaklaşmakta olduğu istikrarsız veya kritik bir zaman veya durumdur (Merriam-Webster, 2023). Genellikle kriz olumsuz gelişme, istenilmeyen ve içinden çıkılması zor durum, bir işin, bir olayın dönüştüğü karışık durum, birdenbire ortaya çıkan kötüye gidiş ve tehlike olarak tanımlanmaktadır (Tutar, 2021: s. 19). Kriz, çevrede meydana gelen değişmelere uyum sağlanamamasından kaynaklanan stratejik açıklığın ortaya çıkardığı olağan dışı bir bunalım halidir. Gündelik işleyişin, mevcut yapının ve düzenin bozulmaya başladığı, hızlı karar almanın gerekli olduğu ve yönetimin karar almakta zorlandığı bir süreçtir (Tekin, 2014: s. 164).

Kriz, ele alınan alana ve bağlama bağlı olarak çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. Genel anlamda kriz, çoğunlukla birey, grup, organizasyon veya topluluk düzeyinde kritik, tehlikeli ve istikrarsız bir

durum yaratan, anî ve beklenmedik olumsuz bir değişikliktir. Krizler genellikle süreçlerin normalliğinin ve istikrarının bozulması ve bunun çeşitli derecelerde kaos oluşturması şeklinde ifade edilmektedir. Çoğu zaman krizler aniden ortaya çıkar, ancak uzun vadeli çözümler gerektiren uzun bir süreç şeklinde de olabilirler. Kriz kaotik bir ortam yaratma potansiyeline sahip olduğundan, rutin işleyişin olduğu durumlarda mevcut olan kapasite ve beceriler kriz zamanında sınırlı kalmaktadır. Kriz beklenmedik ve rutin olmayan olaylar olduğu için öncelikle beraberinde belirsizlik getirmektedir. Belirsizlik ise krizin anında çözülmesini zorlaştıran, benzeri görülmemiş niteliklere sahip bir durumdur. En genel ifadeyle belirsizlik, krize dahil olan aktörlerin yeterli karar alma kapasitesinin olmaması nedeniyle belirli bir çözüm aracına başvuramamasıdır. Kriz durumu bir yana, zaten karar verme kapasitesinin kendisi çeşitli faktörlere bağlıdır; bunlardan biri zaman baskısıdır. Krizlerle mücadele eden aktörler çoğunlukla çözüm için sınırlı bir zamana sahiptirler, çünkü çözümün gecikmesi, daha derin veya kalıcı bir kriz durumuna neden olabilir. Ayrıca krizler, yüksek kaliteli kararlar almak için gereken bilgiler açısından karar verme kapasitesini de etkiler. Bu anlamda, kriz aktörleri genellikle iyi kararlar almak için sınırlı bilgiye sahiptir veya hiç bilgi sahibi değildir. Birçok bilgiye erişimin mümkün olduğu dönemlerde bile krizden kaynaklanan zaman baskısı, bu bilgilerin detaylı ve uzun vadeli analizine imkân/fırsat vermediğinden, kriz aktörlerinin sınırlı bilgiyle yetinmesine sebep olmaktadır. Bu spesifik sebepten dolayı, kriz durumları aynı zamanda artan riskle de karakterize edilmektedir, çünkü bu durumda iyi bilgilendirilmeye rağmen tatmin edici kararlar alamama olasılığı bulunmaktadır. Bu bağlamda, krize dahil olan aktörler, kriz çözüm sürecinin başarısını veya başarısızlığını belirlemede önemli olabilecek beklenmedik veya amaçlanmayan sonuçlarla karşı karşıya kalabilmektedir (Garayev, 2013).

Kriz, bireylerin, kurumların veya toplumların rutin günlük işleyiş normlarının ötesinde tehditlerle karşı karşıya kaldığı bir dizi durumdur; ancak bu koşulların önemi ve etkisi bireysel ve toplumsal algılara göre değişmektedir (Drennan ve diğerleri, 2015: s. 3). Krizler, tanımlarda belirtildiği gibi olağanüstü zamanlardır. Kriz bir toplumun dayanıklılığını test eder; idarecilerinin ve kamu kurumlarının eksikliklerini açığa çıkarır. Krizler hiç yaşanmamış olağan dışı durumlar olmalarından dolayı, yöneticilere ve topluma bir öğrenme fırsatı sunmaktadır. Yönetim açısından bakıldığında krizler sistemdeki hataları bulma, bunları düzeltme, yedekleme amacıyla alternatifler geliştirme ve gelecekteki krizlere karşı kapasiteyi güçlendirme şansıdır. Kriz, fırsat olarak görüldüğünde iki amaca hizmet etmektedir: *İlk olarak* kriz yönetim yapısının, sistemin ve toplumun dayanıklılığını (*resilience*), yani beklenmedik sorunlara ve istenmeyen hatalara karşı ne kadar

güçlü olduğunu test eder. *İkincisi*, kriz liderlerin, yapıların veya sistemlerin yönetim yeteneklerini test eder, böylece siyasî ve idarî değişim için bir fırsat sunar. Kriz daha fazla uzatılmayacak bir tür uyumsuzluğun sonucudur ve değişimin gerekliliğini işaret etmektedir. Bu bakımdan krizleri değişim fırsatları olarak görmek çok rasyonel bir yaklaşım olmaktadır. Bu nedenle krizler her zaman sorunlu vakalar olarak görülmemeli; daha ziyade, krize dahil olan aktörler çabalarını sistemlerdeki, yapıdaki veya ilişkilerdeki uyumsuzlukların ve kusurların ortadan kaldırılmasına yönlendirmelidir. Krizler kişilerarası nitelikte olabilse de örgütsel, toplumsal veya uluslararası düzeyde de olabilir. En bilinen kriz türleri *ekonomi, göç ve nüfus artışı, çevre, güvenlik, doğal ve insan kaynaklı afetler*dir. *Küresel gıda krizi* ve iki devlet arasındaki *diplomatik kriz*, iki farklı kriz örneğidir. Kuşkusuz, bu kadar çeşitli krizler, doğası gereği rutin veya geleneksel olmayan, farklı kriz yönetimi araçları, becerileri ve yetenekleri gerektirir. Krizlerin kapsamı ve niteliği kriz yönetimi yaklaşımının temel belirleyicisidir. Alana veya disipline bağlı olarak, kriz kelimesi acil durum veya afet kelimeleriyle birlikte veya birbirinin yerine kullanılabilir. Acil durum daha genel, afet ise daha spesifiktir. Ancak terim ne olursa olsun, ana fikir düzeltilmesi gereken bir uyumsuzluğun, anormalliğin olduğudur. Başarılı kriz, acil durum veya afet yönetimi, bu nedenle ister değişim yoluyla ister değişim olmaksızın, önceki normalliğin yeniden kurulmasıyla karakterize edilmektedir (Garayev, 2013).

Krizler, *ciddi tehdit, belirsizlik, sonucu bilinmeyen ve aciliyet taşıyan olay ve süreçleri* içerir. Krizler planları altüst eder, düzeni, işleyişi ve sürekliliği kesintiye uğratar ve normal (rutin) faaliyetleri ve insan yaşamını acımasızca felce uğratar. Çoğu krizin uluslar, gruplar ve bireysel yaşamlar üzerinde tarihi izler bırakacak kadar kritik tetikleyici noktaları vardır. 1929 Ekonomik Buhranı, 1970'li yıllardaki petrol krizi, 1986 Çernobil Faciası, 2004 Endonezya Depremi ve Tsunamisi, 2010 yılında başlayan Arap Baharı (ayaklanmaları) gibi olaylar geçmiş ile bugünü birbirinden ayıran tarihsel referans noktaları haline gelmiştir (Farazmand, 2014). Kriz olaylarının farklı türleri arasında *doğal ve teknolojik felaketler, sivil karışıklıklar, terörist eylemler, akut uluslararası çatışmalar ve nükleer tehditler* yer almaktadır. Krizler, temel sosyal, kurumsal ve örgütsel çıkarılara ve yapılara yönelik ciddi tehditleri ifade eder. Üstelik temel değer ve normlar da tehdit edilebilir. İdarî açıdan bakıldığında krizler, zaman baskısı ve kayda değer belirsizlik koşulları altında kritik karar almayı gerektirir (Rosenthal ve diğerleri, 1989; Rosenthal ve diğerleri, 1991). Buna göre krizlerin üç temel özelliği bulunmaktadır:

- Çevrede ciddi bir tehdidin bulunması, yıkıcı, olumsuz ve çoğu zaman yaşamı tehdit eden bir değişikliğin olması,

- Yüksek derecede belirsizliğin bulunması,
- Acil bir durum ve onun gerektirdiği hızlı, kritik (ve potansiyel olarak geri döndürülemez) kararlara ihtiyaç duyulması

Toplumsal hayatı düzenleyen sistemler beklenmedik bir şekilde bozulduğunda ortaya çıkan krizlerin getirdiği olumsuzluklar başlangıçta etkili bir şekilde yönetilmezse, krizler zamana ve mekâna yayılarak sistemin yalnızca etkin işlevini değil, aynı zamanda varlığını da tehdit edebilir. Bu anlamda krizi yönetmek beklenmeyen olayların planlanmasını, bunlarla başa çıkılmasını ve etkilerinin giderilmesini içermektedir. Çağdaş toplumu düzenleyen sistemlerin kapsamı, ölçeği ve karmaşıklığı arttıkça, günlük yaşamı sürdürmek için krizlerin yönetilmesi giderek daha önemli hale gelmektedir. Nispeten yeni bir alan olan kriz yönetimi, Bhopal gaz sızıntısı, Çernobil nükleer kazası, Challenger uzay mekiğinin patlaması ve Exxon Valdez petrol sızıntısı gibi bir dizi yüksek profilli ve ölümcül sistem arızasının ardından 1980'lerin sonlarında bir uygulama ve akademik araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Daha yakın zamanlarda, büyük ticaret ve dolandırıcılık suçları, hastalık salgınları, siber suçlar ve terör saldırıları gibi çok çeşitli olaylarla ilişkili krizler bu alanın önemini arttırmış ve kriz yönetimi çalışmalarının gelişmesini sağlamıştır. Hatta iş sürekliliği yönetimi, afet kurtarma, operasyonel risk yönetimi ve kurumsal risk yönetimi dahil olmak üzere çeşitli alt disiplinlerin kurulmasına imkân sağlamıştır (Penuel ve diğerleri, 2013).

Kriz yönetimi aniden ortaya çıkan, düzeni ve rutin işleyişi bozan, riskin, belirsizliğin, gerilim ve çatışmanın arttığı ve zamanın kısıtlı olduğu, bu sebeplerle yöneticilerin karar almakta zorlandığı olağan dışı durumlardan en iyi şekilde kurtulmak amacıyla geliştirilmiş bir yönetim modelidir (Tekin, 2015: s. 123). Kriz yönetimi, krizlerin sebepleri, aşamaları ve sonuçlarıyla birlikte analiz edilmesi, sistematik olarak gözden geçirilmesi yoluyla krizi önlemenin bir yolunu arayan veya kriz meydana geldiğinde etkilerinin azaltılmasına, hazırlıklı olunmasına, acil yardım önlemlerinin fonksiyonel ve erişilebilir olmasına ve durumun iyileştirilmesine yardımcı olan bir planlama ve performans sürecidir. Krizle uğraşan kuruluşlar arasındaki iletişim ne kadar fazla olursa, kriz yönetiminin etkinliği de o kadar artacaktır. Kriz yönetiminde acil karar verme ve hızlılık çok önemlidir. Aslında karar almanın çabukluğu ile kriz yönetiminin hızı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Başka bir deyişle, kriz yöneticilerinin karar verme ne kadar hızlı ve isabetli olursa, kriz kontrolünün hızı da o kadar yüksek olacaktır (Najafnezhad ve diğerleri, 2019).

Kriz yönetiminin anahtarı, sorunların kritik niteliğinin ve ortaya çıkan olayların dinamiklerinin doğru ve zamanında teşhis edilmesidir. Bu, risk

alma yeteneği, bilgi, beceri, cesur liderlik ve uyanıklık gerektirmektedir. Başarılı kriz yönetimi hem motivasyon, aciliyet duygusu, bağlılık ve uzun vadeli bir stratejik vizyonla yaratıcı düşünmeyi hem de günlük operasyonel zorunlulukların farkında olmayı gerekli kılmaktadır. Krizleri yönetirken yerleşik örgütsel normlar, kültür, kurallar ve prosedürler büyük engeller haline gelebilmektedir. Yöneticiler ve görevliler bürokratik oyunlar oynayarak, örgütsel ve yasal sığınakların arkasına saklanarak kendilerini koruma eğiliminde olabilmektedir. Aciliyet duygusu hem yöneticiler hem de personel tarafından yerini atalete, kurumsal prosedürlere sığınmaya ve kendini korumaya bırakmaktadır. Bu, herhangi bir krizin etkili yönetilmesinin önündeki en yıkıcı kurumsal engeldir. Başarılı kriz yönetimi (i) eldeki konunun aciliyetini hissetmeyi, (ii) krizi dereceleri, kapsamları, tezahürleri ve etkileriyle çözmek için yaratıcı ve stratejik düşünmeyi (iii) cesur kararlar almayı, cesur ve içtenlikle hareket etmeyi (iv) kendini koruyan organizasyon kültüründen koparak optimum çözümler üreten hesaplanmış riskler almayı ve (v) hızla değişen durumlara karşı sürekli tetikte olmayı gerektirmektedir. Kriz yönetimi her şeyden önce beklenmedik durumlar hakkında stratejik düşünmeyi gerektirmektedir. Akıl, yaratıcı düşünme ve azim, kriz yönetimi ve kriz çözümüyle ilgilenen kişilere yol göstermelidir. Herhangi bir hata veya yanlış karar, daha büyük felaketlere yol açarak insan hayatında telâfisi mümkün olmayan hasarlara neden olabilir. Krizler aynı zamanda varlıkların ve mevcut güçlerin seferber edilmesi yoluyla keşfedilmesi gereken fırsatlar da yaratmaktadır. Afetler, acil durumlar ve krizler, genellikle temel görevi vatandaşların can ve mallarını korumak olan idarelerin/hükümetlerin yetkinliğini test etmektedir. Bu bakımdan, kavramın asıl bir politika ve kolektif eylemin stratejik seçimi olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Farazmand, 2014).

Kamu yönetiminde kriz yönetimi, yerel ve ulusal kamu krizlerini önlemek, hafifletmek ve sonlandırmak için kullanılan süreçler, stratejiler ve tekniklerdir. Kamu yetkilileri, doğal afetler ve çevresel tehditler, mali krizler ve terör saldırıları, salgın hastalıklar ve patlamalar, bilgi ve iletişim teknolojisi (BİT) arızaları gibi çeşitli krizlerle karşı karşıyadır. Krizler, yangın, trafik kazası gibi rutin olaylar değildir. Krizler genellikle politikacıları, vatandaşları görevlileri ve medyayı tamamen şaşırta akıl almaz olaylardır. Krizler, (bir kuruluş, bir şehir veya bir ülkede) bir insan topluluğunda temel değerlere, düzene veya yaşamı sürdüren işlevlere yönelik, derin belirsizlik koşulları altında acilen ele alınması gereken acil bir tehdit algılandığında ortaya çıkar. Bu dramatik olaylar, kamu otoriteleri ve kuruluşları için büyük zorluklar yaratmaktadır. Kritik kararlar, ciddi bir zaman baskısı altında ve sebepler ve sonuçlara ilişkin gerekli bilgilerin yokluğunda alınmalı ve uygulanmalıdır.

Etkili eylem koşulları ciddi şekilde engellenmiş olsa bile vatandaşlar, hükümet liderlerinin ve kamu otoritelerinin kendilerini mevcut tehdide karşı korumasını beklemektedir. Bu kuruluşların ve liderlerinin bu beklentiyi karşılamaını iki faktör giderek zorlaştırıyor. Birincisi, modern toplumlarda refahı artıran ve ilerlemeyi sağlayan nitelikler, bu toplumları krizlere karşı savunmasız hale getirmektedir. İkincisi, vatandaşlar ve politikacılar kamu sağlığına, güvenliğine ve refahına yönelik büyük tehlikelere karşı hem daha korkulu hem de daha az hoşgörülü hale gelmiştir. Bu faktörlerin birleşimi, nispeten küçük rahatsızlıkların neden hızla derin krizlere dönüşebildiğini ve kriz yönetiminin etkilerinin neden doğası gereği sınırlı olduğunu açıklamaktadır (Boin, 2023).

Doğal afetler, finansal sistemlerin çöküşü, ileri teknoloji felâketleri, terör saldırıları, kitlesel isyanlar, yeni salgın hastalıklar, jeopolitik çatışma bölgeleri ve siber saldırılar gibi krizler toplumların huzurunu ve rutin düzenini bozmaktadır. Krizler yönetim açısından da olağanüstü koşullar yaratmaktadır. Aynı zamanda krizler, liderlere, normal koşullar altında başarılması imkansız olan hedefleri yönetme ve gerçekleştirme kapasitelerini gösterme konusunda olağanüstü fırsatlar sunmaktadır. Bir topluluğa şok, kırılma, kayıp ve öfke duygusu hakim olduğunda, kriz mevcut kurumsal düzene ve onu destekleyen politika süreçlerine yönelik güçlü eleştirilere yol açabilmektedir. Birçok kriz radikal değişime yönelik iştahı beslemektedir. Krizler, siyasî sistemlerin dayanıklılığına ve liderlerin kriz yönetme yetenek ve kapasitelerine yönelik gerilim testleri hükmündedir. Öncelikle krizlerde, karşılanması çok zor olabilecek kamu beklentilerinin ve hizmetlerin acilen yerine getirilmesi beklenmektedir. Bazı durumlarda kriz yönetiminin kalitesi yaşam ve ölüm, kaos ve düzen, çöküş ve dayanıklılık arasındaki farkı yaratmaktadır. Hükümetler ve yöneticiler bir krize iyi tepki verdiğinde hasar sınırlı olmaktadır. Ortaya çıkan güvenlik açıkları ve tehditler yeterince değerlendirilip ele alındığında, potansiyel olarak yıkıcı bazı beklenmedik durumlar önlenebilecektir. Kriz yönetimi başarısız olduğunda ise hasar ve kayıplar artacaktır. Bu bakımdan kriz yönetimi doğrudan vatandaşların yaşamlarını ve toplumların refahını ilgilendirmektedir. Kriz yönetimi temelde birbiriyle ilişkili ve olağanüstü yönetim zorluklarını barındırmaktadır. Kriz yönetimi tipik olarak, önceden var olan ve yeni kurulan, giderek ulusal sınırların ötesine geçen kamu ve özel birçok kuruluşu kapsamaktadır. Kitlesel medya ve sosyal medya, kriz liderlerinin performansını ve krize müdahale stratejilerinin etkisini inceleyip değerlendirmekte ve eleştirmektedir. İşte bu şartlar altında hükümetler ve yöneticiler müdahale ve kurtarma operasyonlarını şekillendirmeli, paydaşlarla iletişim kurmalı, neyin yanlış gittiğini keşfetmeli, eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmeli, iyileştirme için

adımlar başlatmalı ve sonunda normallik duygusunu yeniden tesis etmeye çalışmalıdır. Bilgi kirliliğine ve iletişim zorluklarına rağmen bunları başarmak hiç kolay değildir. Kriz yönetimi ancak bu zor görevler yerine getirildiği zaman başarıya ulaşabilmektedir (Boin ve diğerleri, 2017).

KENTLERİ ETKİLEYEN KRİZLER

Fiziksel tehlikeler ve riskler her zaman yaşamın bir özelliği olmuştur. 20. yüzyıla kadar birincil tehlikeler fırtına ve deprem gibi doğal afetlerdi. Ayrıca virüsler, hayvanlar ve insanlar gibi canlı organizmalar da büyük tehditler oluşturuyordu. Modern zamanlarda bunlara bir dizi yeni tehdit eklenmiştir. Kimyasal madde ve petrol sızıntıları, büyük yangınlar, patlamalar, kimyasal sızıntılar, kirlilik ve radyoaktif maddeler bunlardan sadece birkaçıdır. Giderek artan küresel nüfus ile birlikte daha güçlü teknolojilerin geliştirilmesi olumsuz etkileri ve ölümcül kaza risklerini arttırmıştır. Nüfus artışı, sanayinin karşılamaya çalıştığı enerji ve malzeme ihtiyacını artırmakta, aynı zamanda çok daha fazla insanı tehlikeye atmaktadır. Bu nedenle, 21. yüzyılda doğal afetlerin yanı sıra, felaketle sonuçlanan endüstriyel kazaların sayısı da giderek artmaktadır. Bunların nasıl ve neden meydana geldiğini ve gelecekte bunları önlemek veya en aza indirmek için neler yapılabileceğini anlamak için bunlara birden fazla perspektiften bakmak gerekmektedir (Linstone ve Mitroff, 1994: s. 17-18). Gerek doğal afetler ve gerekse beşerî ve ekonomik faaliyetler sonucunda oluşan felaketler, risk, önlem ve sonuç bağlamında analiz edilerek değerlendirilmeli ve bunların oluşturduğu krizlere yönelik politikalar geliştirilmelidir.

Hem insanların yoğun olarak yaşadığı hem de endüstriyel üretimin merkezleri olan kentler doğal afetlerden ve insan faaliyetleri sonucunda oluşan felaketlerden en fazla etkilenen ve kayıp veren yerlerdir. Bu sebeple kent yönetimleri afet ve felâketlerin doğuracağı krizlere hazırlanma ve önlemler alma konusunda vakit kaybetmeden çalışmak durumundadır. Üstelik dünya üzerinde, kentlerde yaşayan insanların sayısı köylerde ve kırsal alanlarda yaşayanların sayısına oranla gittikçe artış göstermektedir. Sosyal, ekonomik ve politik sebeplerden (uluslararası ve iç göç) kaynaklanan insan hareketliliği, sürekli olarak dünyanın ağırlık merkezini şehirler lehine değiştirmektedir (UN ECOSOC, 2018). Dünyanın toplam nüfusu içinde kentlerde yaşayanların oranı giderek artmaktadır. Bu sebeple dünyanın geleceği kentseldir; kentlerle şekillenmektedir. Birleşmiş Milletler'e göre 2018 yılında dünya nüfusunun %55'i kentlerde yaşarken, bu oranın, 2030 yılında %60'ı, 2050 yılında ise %68'i geçeceği tahmin edilmektedir (UN DESA, 2019).

Nüfusun yarısından fazlasının kentsel alanlarda yaşadığı günümüz dünyasında bir şehirler çağı yaşanmaktadır. Küresel gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) %80'inden fazlasına katkıda bulunan şehirler aynı zamanda küresel ekonomi için önemli aktörlerdir. Yetersiz altyapı, nüfus artışı, çarpık yapılaşma, çevre kirliliği, iklim değişikliği, sosyal ve ekonomik eşitsizlikler gibi sorunların ortaya çıktığı kentler aynı zamanda bu sorunların çözümünde de baş aktörler konumundadır. Bu bakımdan kentler yenilik ve refah merkezleridir. Kent yönetimleri sağlık, konut, gıda, su, enerji, kalkınma, istihdam, çevre ve iklim gibi krizleri yönetebilmek için kullanabilecekleri (sürdürülebilir arazi kullanımı, yeşil altyapı, sürdürülebilir su ve atık yönetimi gibi) bir dizi politika aracı ve uyum seçeneğine sahiptir. Ayrıca kent yönetimleri tarafından alınan kararlar çok sayıda insan üzerinde etkilidir. Hatta ulusal veya uluslararası politikalarından daha fazla, doğrudan ve hızlı bir etkisi olabilmektedir. Ancak kentsel nüfusun sürekli artması, özellikle temel hizmetlerden yoksun ve giderek artan bir şekilde bu krizlerle karşı karşıya olan büyük kentlerde, kaynaklara ve hizmetlere ek talepler getirecektir. Özellikle kayıt dışı yerleşim nüfusunun giderek arttığı büyüyen kentlere sahip az gelişmiş ülkelerde, durum daha da ağırlaşmaktadır. Küresel olarak, 2030 yılına kadar kentleşmesi beklenen alanın yaklaşık %60'ı inşa edilmeyi beklemektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki şehirlerin, artan nüfuslarının ihtiyaçlarını karşılamak ve çevre kirliliği, nüfus yoğunluğu, enerji erişimi, sağlık ve refah hizmetleri gibi zorluklarla mücadele etmek için daha fazla çabalamaları gerekmektedir. Bununla birlikte, kıt kaynaklarını bu hizmetlerin sunulmasına harcarken, sürdürülebilir politikalarla şehirlerini geleceğe, zorluklara ve muhtemel krizlere hazırlamaları kentleşmeye yönelik tarihî bir adım olacaktır (IFC, 2018).

Kentleri etkileyen krizler homojen bir bunalım olgusundan ibaret değildir. Çünkü kentte bir krizin tırmanmaya başlaması ile başka krizler de patlak verebilmektedir. İki veya daha fazla kriz aynı anda yaşanabilmekte, birbirini tetikleyen krizlere de rastlanabilmektedir. Örneğin 2019 yılı sonlarında Çin'in Vuhan kentinden dünyaya yayılmaya başlayan, özellikle 2020 yılından itibaren büyük insan kayıplarına sebep olan Covid-19 pandemisi ekonomik kriz başta olmak üzere, sağlık, ulaşım, havayolu, turizm, otomotiv, eğitim ve bireysel özgürlüklerin kısıtlanması gibi birçok sektörel krize ve hükümet krizlerine yol açmıştır. Kesin çizgilerle ayırarak sınıflandırmak mümkün olmasa da kentleri etkileyen ve kent yönetimlerinin hazırlıklı olması gereken krizleri şu başlıklar altında gruplandırmak mümkündür:

- *Çevre ve iklim krizleri:* Sel ve su taşkınları, sağanak ve fırtınalar, çığ düşmesi, toprak kayması, kuraklık ve su krizleri, toprak, su, hava kirliliği, atık ve bertaraf sorunları

- *İnsan kaynaklı felâketler:* Yangınlar, endüstriyel, teknolojik ve nükleer kazalar ve patlamalar
- *Doğal afetler ve şoklar:* Tsunami ve depremler, kasırgalar, yanardağ patlaması
- *Sağlık krizleri ve biyolojik afetler:* Bulaşıcı hastalıklar, virüsler ve küresel salgınlar (pandemiler), enfeksiyonlar, sağlık hizmetlerinden yoksunluk, kayıt dışı ilaç üretimi, sağlıklı gıda, temiz su ve hijyen yetersizliği, zararlı maddelerin üretimde kullanılması, kıtlık, yetersiz beslenme ve açlık
- *Sektörel krizler:* Ekonomi ve finans krizleri, enerji ve hammadde krizleri, nitelikli işgücü ve istihdam sorunları
- *Nüfus hareketliliği ve kentleşme krizleri:* İç ve dış göçler, mülteci sorunları, hızlı ve çarpık kentleşme, mekânsal planlama, konut ve barınma krizleri, altyapı ve ulaşım sorunları, kentsel yenileme, tasfiye veya başka sebeplerle yerinden edilme
- *Siyaset, politika ve yönetim krizleri:* Terör eylemleri, savaş, iç çatışmalar, sivil kargaşa, politik ve diplomatik çözümsüzlükler, ayaklanma ve protestolar, biyolojik saldırılar ve kimyasal tehditler
- *Suç ve güvenlik krizleri:* Suç ve şiddet olaylarında artış, kentsel güvenlik ve asayiş sorunları, çete ve mafya yapılanmaları, internet ve bilişim suçlarının artması
- *İnsan hakları ve kişisel özgürlük krizleri:* Bireysel özgürlüklerin sınırlandırılması, eşitsizlik ve ayrımcılık, kişisel bilgi ve verilerin gizliliğinin ihlâl edilmesi

Yukarıda görüldüğü gibi, kentlerde ve büyükşehirlerde insanların yaşamını zorlaştıran, hayatı tehlikelere sebep olan çeşitli krizler yaşanabilmektedir. Bu krizler çoğu zaman vatandaşların yerel, kentsel ve ulusal düzeyde sağlığını ve güvenliğini tehdit etme potansiyeline sahip olabilmektedir. Dünyanın dört bir yanındaki doğal ve insan kaynaklı krizler, genellikle gelişmekte olan ülkelerde nüfusun yoğunlaştığı ve kentleşme hızının kontrol edilemediği, iyi yönetilemeyen şehirleri daha çok etkilemektedir. Bu şehirlerin çok kalabalık ve yoksul olması bu etkileri daha da derinleştirmektedir. Doğal ve insan kaynaklı krizlerin üstesinden gelebilmek için iki rasyonel yaklaşımın dikkate alınması önem taşımaktadır. Bunlardan *ilki*, insan davranışlarının (doğal veya insan kaynaklı) bir krizin gelişmesine nasıl katkıda bulunduğunu kavramaktır. *Diğeri* ise krizlerin ortaya çıkmasının önlenmesi ve kentlerde güvenliğin sağlanması için hangi genel stratejilerin gerekli olduğunu anlamaktır. Bunun

için öncelikle kriz türlerini bilmek ve tanımlamak gerekmektedir. Farklı kriz türlerini bilmek, kent yönetimi ve planlamacılarının bunlarla başa çıkmak için uygun stratejiler geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Krizlerle mücadele etmede ilk akla gelen stratejilerden biri pasif savunma, diğeri ise erişilebilirliktir. Pasif savunma (*passive defense*), en kısa ifadeyle önleyici kriz yönetimi veya krizler için yapılan stratejik hazırlık olarak tanımlanabilir. Pasif savunma, kentlerde kriz önleyici nitelikleri arttıran, korunmasızlığı ve kırılabilirliği azaltan, yaşamsal faaliyetlerin devamını ve ulusal sürdürülebilirliği destekleyen, kriz yönetimini kolaylaştıran, insan kaynaklarına, binalara, tesislere, ekipmanlara gelecek zararın en aza indirilmesini ve sonuçta ulusal güvenliği sağlayan bir dizi silahsız eylemdir. Doğal (kuraklık, deprem, sel, kasırga, volkan) ve insan kaynaklı (savaş, çatışma, isyan, yaptırım) krizler karşısında ülkenin temel dayanağıdır. Pasif savunma planları krizden önce, kamusal düzen normal seyrinde işlerken geliştirilmekte ve kriz yönetiminin bütün adımlarına yönelik tasarımı içermektedir. Krizlerden doğan zararları azaltmak için iyi bir şehrin en önemli stratejilerinden biri de erişilebilirliktir (*accessibility*). Kentsel hizmetlere mekânsal ve zamansal yakınlığı ifade eden erişilebilirlik, faaliyetlere, mallara ve kaynaklara, sahalara, insanlara ve bilgiye erişilebilirlik olmak üzere farklı şekillerde kategorize edilebilmektedir (Najafnezhad ve diğeri, 2019).

Kentsel alanlar iş ve gelir yaratma açısından bir dizi sosyo-ekonomik fırsat sağlamaktadır. Ancak aynı zamanda kentler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, giderek daha riskli yaşama ve yerleşim yerleri haline gelmektedir. Bu durum, çevresel risk ve tehlikelere maruz kalmanın yanı sıra bina inşaatı, kentsel planlama, altyapı hizmetleri veya ulaşım gibi tehlikeleri yaratan fiziksel süreçlerin ve kırılabilirliklere yol açan yaşam tarzı seçimleri ve tüketim kalıpları gibi insani süreçlerin bir sonucudur. Bu sorunlar kümülatif olarak bir şehrin veya şehirlerin sosyo-mekânsal yapısına bağlı olarak farklı alanlarında farklı etkiler yaratmaktadır. Aslında kentsel alanlar doğası gereği afete yatkın değildir, ancak hızlı kentleşmeyi, nüfus hareketlerini ve nüfus yoğunluğunu hızlandıran sosyo-ekonomik yapısal süreçler, kentlerin, özellikle düşük gelirli kent sakinlerinin afetlere karşı savunmasızlığını önemli ölçüde artırmaktadır. Örneğin göçmenler başlangıçta emniyetsiz olan, sel, toprak kayması gibi durumlara duyarlı alanlara veya çevresel bozulma, gecekondu yangınları, sağlık tehlikeleri gibi insan kaynaklı felaket potansiyeli bulunan alanlara yerleşiyor. Ancak, kentsel güvenlik açıkları yalnızca düşük gelirli sakinlerle sınırlı değildir; bir sel ya da tayfunun, sakinler arasında ayırım yapmadığı ve yoluna çıkan herkesi etkilediği unutulmamalıdır. Doğal afetlerin bile her zaman sosyal, kültürel, kurumsal ve teknik yönleri vardır ve bunlar sonuçta doğal bir tehlikenin felaket olup olmayacağını belirlemektedir (UNEP, 2007).

KENTSEL KRİZ VE SEBEPLERİ

Kentleşmenin dünya üzerindeki etkilerinin ortaya çıktığı dönemlerden bu yana akut kentsel sorunlar kent yaşamının merkezinde yer almıştır. Kentsel kriz (*urban crisis*) kavramının bir terim olarak ortaya çıkışı 1950'li yıllarda ABD'de olmuştur. Kavrama ilgi 1960'lı ve 1970'li yıllarda hızla artmış ancak 1970'lerin ortalarından itibaren istikrarlı bir şekilde azalmaya başlamıştır (Wiever, 2017). Elbette günümüzdeki kentsel krizlerin o dönemlerdeki krizlerden hem daha derin ve geniş hem daha karmaşık ve çok boyutlu olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Çünkü bugünün şehirleri o dönemlerdeki şehirlerden farklıdır. Bugünkü şehirler, çok farklı kesimlerden insanların yerleştiği, değişik sektörlerin geliştiği, çeşitli ekonomik ve endüstriyel faaliyetlerin gerçekleştirildiği çok kalabalık yerleşim birimleridir. Bu şehirlerde bulunan birçok faktör ve sorun alanı, siyasî, sosyal, ekonomik, sosyolojik, endüstriyel ve teknolojik boyutlardan biri ya da birkaçını barındıran karmaşık bir krizin oluşmasına yol açabilmektedir.

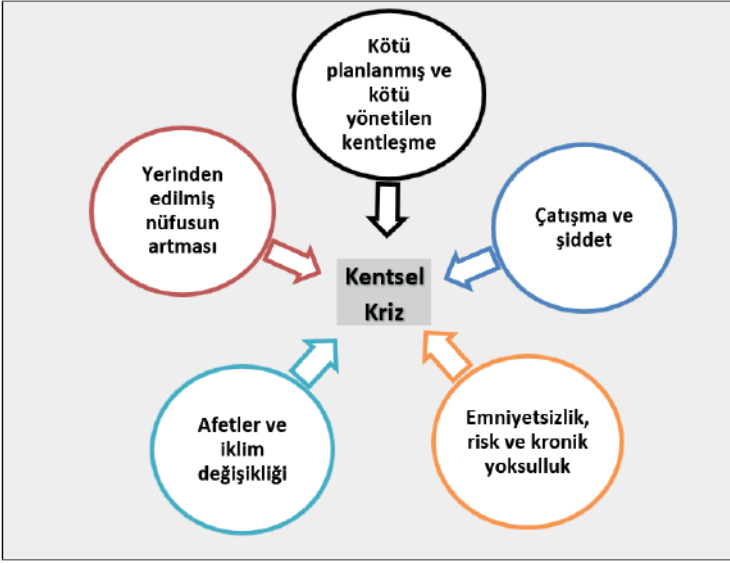
Şehir araştırmaları teorisyeni Richard Florida (2017) günümüzdeki kentsel krizlerin, şehirlerin ekonomik açıdan terk edilmesi ve ekonomik işlevlerinin kaybedilmesi şeklinde tanımlanabilecek 1960 ve 1970'lerdeki kentsel krizlerden oldukça farklı olduğunu savunmaktadır. O dönemlerden bugüne, şehirler temel sanayilerini kaybettikçe, büyüyen ve kalıcı yoksulluğun yaşandığı, mahallelerin ve konutların köhneleştiği, ahlâkî yozlaşma, uyuşturucu kullanımı, bebek ölümleri gibi sosyal sorunların, suç ve şiddet olaylarının arttığı yerler haline gelmiştir. Kentsel ekonomiler aşındıkça ve vergi gelirleri düştükçe, şehirler malî destek açısından giderek daha fazla merkezi hükümete bağımlı hale gelmiştir. Bu sorunların çoğu bugün de kentlerin sorunları arasındadır ancak daha kapsamlı hale gelmiştir. Bugünün kentsel krizlerinin daha derin ve geniş çaplı olmasının yanında yeni sorun alanları da ortaya çıkmıştır. Ekonomik ve irksal ayrımcılık, mekânsal eşitsizlik, derinleşmiş yoksulluk gibi sorunlar yerleşim alanlarında çarpık kentleşmenin, banliyölerin ve kapitalizmin krizini doğurmuştur. Meseleye sosyal eşitsizlik ve ayrımcılık açısından bakan Florida'ya göre (2017: s. 6 ve devamı) yeni kentsel krizlerin beş boyutu bulunmaktadır:

- İlki, önde gelen teknoloji ve bilgi merkezlerinin (San Francisco Körfez Bölgesi, Washington DC, Boston, Seattle) yanı sıra az sayıdaki “süperstar şehir” (New York, London, Hong Kong, Los Angeles, Paris) ile dünyanın diğer şehirleri arasındaki derin ve büyüyen ekonomik uçurumdur. Bu süperstar şehirler, dünyanın önde gelen yüksek değerli endüstrilerinden, yüksek teknoloji yeniliklerinden, yeni kurulan şirketlerden ve üst düzey yeteneklerden son derece

orantısız paylara sahiptir. Kazanan her şeyi alır şehirciliğinin (*winner-take-all urbanism*) yükselişi, şehirler arasında yeni bir tür eşitsizlik yaratmaktadır. Kazananlar ile küreselleşme ve sanayisizleşmenin (deindustrialization) bir sonucu olarak ekonomik temellerini kaybeden diğer şehirlerin çok daha geniş kesimleri arasındaki ekonomik uçurum giderek büyümektedir.

- İkinci boyut ise aynı süperstar şehirleri rahatsız eden bir başarı krizidir. Bu kazananlar, olağanüstü derecede yüksek ve gittikçe daha uygunsuz hale gelen konut fiyatları ve şaşırtıcı düzeyde eşitsizlikle karşı karşıya kalmaktadır. Bu yerlerde salt soylulaştırma, zenginlerin bulunduğu çevreler oluşturmaya doğru evrilmiştir. Sanatçı, akademisyen ve fikir işçileri gibi yaratıcı sınıfın yanı sıra, öğretmenler, hemşireler, hastane çalışanları, polis memurları, itfaiyeciler, hizmet sektörü çalışanları artık işyerlerine makûl bir ulaşım mesafesinde yaşamayı maddî olarak karşılayamadıklarında işlevsel bir şehir ekonomisini sürdürmek zor görünmektedir.
- Yeni kentsel krizin üçüncü boyutu ise kazananlar ve kaybedenler olmak üzere hemen hemen her şehirde ve metropol bölgesinde meydana gelen eşitsizlik, ayrımcılık ve sosyal sınıflandırmanın artmasıdır. Yeni kentsel kriz orta sınıfın yok olmasıyla, yani bir zamanların büyük orta sınıfının ve mahallelerinin kaybolmasıyla açıklanmaktadır. Yoksul sınıfın ve alanlarının genişlemesi ve zengin kesimin dar bir alanda onlardan soyutlanması şeklinde yeni ve keskin bir ayrım ortaya çıkmıştır.
- Yeni kentsel krizin dördüncü boyutu, yoksulluğun, güvensizliğin ve suçun arttığı, ekonomik ve ırksal ayrımcılığın derinleştiği banliyölerde filizlenen krizdir. Yerinden edilmiş aileler yaşamak için daha uygun fiyatlı yerler aradığı için, banliyölerdeki yoksulluğun bir kısmı şehir merkezlerinden gelmiş olmaktadır. İş kaybı veya artan konut fiyatlarının bir sonucu olarak, bir zamanlar orta sınıfın üyesi olan insanlardan banliyölere taşınanların sayısı gittikçe artmaktadır.
- Yeni kentsel krizin beşinci boyutu kentleşme krizidir. Günümüzde, kentleşmenin yerleşim alanlarına ekonomik büyüme, yükselen yaşam standartları ve büyüyen bir orta sınıf getireceğine inanmak zor görünmektedir. Şehirler tarihsel olarak ulusal ekonomilerin gelişimine yön vermiş olsa da kentleşmeyle yükselen yaşam standardı arasındaki bu bağlantı, dünyanın en hızlı kentleşen bölgelerinin çoğunda bozulmuştur. İnsanların gelişmekte olan dünyanın hızla kentleşen bölgelerine akın ettiği, ancak yaşam standartlarında herhangi bir iyileşme olmadığı, büyüme getirmeyen kentleşme gibi rahatsız edici bir olgunun yükseldiği görülmektedir.

Kentsel kriz kavramı ilk bakışta genellikle her şehrin benzer ve net sorunlarla karşı karşıya olduğu homojen bir olguyu ima etmektedir. Ancak kentsel kriz her şehrin farklı sosyo-mekânsal bağlamları içinde belirli anlamlarla birbirine bağlı olarak ortaya çıkan karmaşık, heterojen ve farklı nitelikte olguları ifade etmektedir. Toplumun genel sorunlarının belirli ölçüde yerellikten bağımsız olmadığı iddia etmek, şehirlerin ekonomik yeniden yapılanma ve bütçe açıkları gibi benzer zorluklarla karşı karşıya olduğunu inkâr etmek anlamına gelmemektedir. Bir başka ifadeyle, her şehrin yaşayabileceği ortak sorunlara veya krizlere şehirlerin farklı, özel ve spesifik niteliklerinin kattığı anlam şehirlere özgü çeşitli krizleri ortaya çıkarmaktadır (Barbehön ve Münch: 2017).

Şekil 1. Kentsel Krize Sebep Olan Faktörler

Kaynak: Brown ve diğerleri, 2015: s. 59

Son yıllarda hem hükümetler arası politika tartışmalarında hem de akademik çalışmalarda ele alınan konuların başında kentsel krizler gelmektedir. Bu, krizden etkilenen ülkelerde hızlı kentleşmenin olması, iklim değişikliği bağlamında kentsel alanları etkileyen felaketlerin sıklığının artması, kasaba ve şehirlerin yeni çatışma ve şiddet bölgelerine dönüşebildiğinin anlaşılması gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, krizler sonucunda kentsel alanlara yerleşen yerinden edilmiş insan nüfusunun artması ve yaygınlaşması karşısında uluslararası insanî aktörlerin bu durumlara yanıt vermede zorluklarla

yaşaması kentsel krizlerin gündeme gelmesinin sebeplerindedir. Bazı acil durumların özünde kentsel bir bileşen bulunsa da deprem, sel ve kasırga gibi felaketlerde hasar ve kayıpların çoğunluğu kentsel alanlarda yoğunlaştığından bu krizler 'kentsel' olarak nitelendirilmektedir. Aynı zamanda, bazı kırsal alanlarda yaşanan çatışmaların ve aşırı hava olaylarının (özellikle kuraklık ve sellerin) kentsel gıda güvenliği üzerindeki etkileri de düşünülürse kırsal acil durumlar da kentsel alanları etkilemektedir. Son yıllarda yaşanan afet, felâket veya çatışmalar değerlendirildiği zaman, küçük kasaba ve köylerden büyük şehirlere ve mega şehir bölgelerine kadar krizlerden etkilenen yerleşim türlerinin çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan, insanların yaşadığı etkileyen bütün bu krizler kentsel olarak değerlendirilmektedir. Şekil 1'de, kentsel alanlarda (büyük ve yıkıcı olan) akut krizler ve (gündelik veya nispeten daha sık yaşanan) kronik krizlerin oluşması ve tekrarlaması için birbiriyle ilişkili birtakım baskıların nasıl bir araya geldiği gösterilmektedir. Ortaya çıkan kentsel kriz bağlamlarının çeşitliliği, kriz yönetiminde görevli aktörlerin operasyonel uygulamalarını, araçlarını, yöntemlerini ve yaklaşımlarını çeşitli kentsel kriz bağlamlarına ve kentlerde yaşayanların özel ihtiyaçlarına uyarlamak zorunda kalacaklarını göstermektedir. Kötü planlanmış ve kötü yönetilen kentleşme, afetler ve iklim değışikliği, çatışma ve şiddet, nüfusun yerinden edilmesi, kronik yoksulluk ve güvensizlik olarak sayılabilecek bu baskılar şu altı spesifik kentsel kriz türünün ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Brown ve diğerleri, 2015: s. 56 ve devamı):

- *Kötü planlanmış ve kötü yönetilen kentsel nüfus artışının (kentleşmenin) şekillendirdiği kentsel alanlar:* Bu tür kentsel kriz bağlamı, kentsel nüfus artışını etkili bir şekilde planlama ve yönetme kapasitesinin eksik olduğu ve bunun sonucunda risk ve emniyetsizliğin yoğunlaştığı kentsel alanları içermektedir. Bu durum özellikle, dünyanın gelecekteki kentsel nüfus artışının büyük bir kısmının meydana gelmesinin beklendiği, dünyanın iklim açısından en hassas kentsel nüfuslarından bazılarının yoğunlaştığı, ancak kentsel büyümeyi planlama, kentsel krizlere yanıt verme ve ortaya çıkan (iklim, afet, göç, pandemi gibi) risklere uyum sağlama kapasitesinin büyük ölçüde eksik olduğu, düşük ve orta gelirli ülkelerde geçerlidir.
- *Zorunlu yerinden edilmeden etkilenen kentsel alanlar:* Bu tür kentsel kriz bağlamı, yavaş ve anî gelişen afetler, savaş, çatışma ve siyasî istikrarsızlık veya bunların bir kombinasyonunun tetiklediği zorla yerinden edilme nedeniyle (ülke içinde veya ülkeler arası) kitlesel göç ve insan akınından etkilenen kentsel alanları içermektedir. Bu sebeplerle zorla yerinden edilmiş kişiler, başka kentlerde veya ülkelerde kendilerine ayrılan kamplardan ayrılmaktadır. Genellikle birkaç yıl

veya daha uzun süreli olarak, kentsel alanlarda özellikle standardı düşük gayri resmî (kayıt dışı) yerleşimlerde yaşamaktadırlar. Bu kriz kentleşmenin gittikçe daha belirgin bir sorunu haline gelmektedir.

- *Afetlerden ve iklim değişikliğinden etkilenen kentsel alanlar:* Kentsel krizin bu türü, iklim değişikliğinin neden olduğu anî ve yavaş başlayan olaylar da dahil olmak üzere doğal ve teknolojik tehlikelerden kaynaklanan riskin bulunduğu kentsel alanları içermektedir. Yerel ve kalıcı yoksulluk, kayıt dışı ve düzensiz yerleşimler, temel altyapı ve hizmetlerin yaygın ve kaliteli olmaması, kentsel planlama ve yönetim sistemlerinin zayıf olması nedeniyle daha da kötüleşebilmektedir. Bu faktörler, yerleşik nüfus içindeki yoksulları ve altyapısı eksik yerleşimlerde yaşayanları daha savunmasız hale getirmektedir. Bu nedenle, bu faktörlerin daha az yaygın olduğu, bulunmadığı ve zaman içinde aşamalı olarak ortadan kaldırıldığı diğer yerlerle karşılaştırıldığında, afetlere, kentsel krizlere ve iklim şoklarına maruz kaldıklarında etkilenme olasılıkları daha yüksektir. Bu faktörler, benzer şiddet ve yoğunlukta felaketler meydana geldiğinde düşük ve orta gelirli ülkelere insan kayıplarının yüksek gelirli ülkelere göre daha yüksek olduğunu açıklamaya yardımcı olmaktadır.
- *Çatışma ve şiddetten etkilenen kentsel alanlar:* Bu kentsel kriz bağlamı iki alt türü içermektedir. Bunlardan *ilki*, savaşın veya iç çatışmanın meydana geldiği (Bağdat, Suriye, Mogadişu ve Kabil gibi) savaştan zarar gören kentsel alanlardır. *İkincisi*, sivil çatışma ve şiddetin genellikle devletin, güvenliği, büyümeyi ve refahı sağlama konusundaki başarısızlıklarıyla bağlantılı olduğu (Beall ve diğerleri, 2013) kentsel alanları içermektedir. Bu kentsel alanlar (örneğin Johannesburg, Mexico City, Nairobi ve Sao Paulo), her ne kadar çatışmasız ortamlarda bulunsalar da temelde kentsel karakterde olan sivil şiddetten oldukça rahatsızdırlar. Son zamanlarda bu krizler kırılğan şehirler (*fragile cities, vulnerable cities*) adıyla yeni bir literatürün konusu (Kidokoro ve diğerleri, 2008; Selby ve Desouza, 2019) haline gelmiştir.
- *Karmaşık acil durumlardan etkilenen kentsel alanlar:* Karmaşık acil durumlar, iç çatışmalar, büyük insan gruplarının yerinden edilmesi, kitlesel kıtlık veya gıda kıtlığı gibi krizlerin ekonomik, politik ve sosyal kurumların kırılğan veya başarısız olmasıyla birleşmesi sonucunda oluşmaktadır. Çoğu zaman, karmaşık acil durumlar, doğal afetlerle ilişkili felaketler nedeniyle de daha da kötüleşmektedir (WHO, 2023a). Bu acil durumlar, yukarıda özetlenen kentsel kriz bağlamlarının mutlaka birbirini dışlamadığını göstermektedir. İklim değişikliği, gıda

güvenliği krizleri, malî şoklar gibi baskıların yanı sıra kentleşmenin hızı ve yönü afetler ve çatışma ilişkisini daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu da gelecekte daha karmaşık kentsel acil durumlara yol açacaktır. Ayrıca, uluslararası insanî yardım aktörlerinin karmaşık kentsel acil durumlara müdahale etme konusunda hazırlıklı olduklarını söylemek zor görünmektedir.

- *Kronik yoksulluk, risk ve güvensizlikten etkilenen kentsel alanlar:* Bu grupta, kentsel yoksulluk, risk ve güvensizlik arasındaki bağlantıların giderek daha fazla yerleşik hale geldiği, birçok düşük ve orta gelirli ülkede olduğu gibi akut krizlerin kronik krizlerle kesiştiği kentsel alanlar yer almaktadır. Bu kentsel krizlerde, kronik ve akut kırılganlık arasında, gıda güvenliği acil durumu ile aşırı kronik yoksulluk arasında, şehirli yoksulların ve yerinden edilmişlerin karşılaştığı yoksunluklar arasında ayırım yapmak oldukça zordur. Güvenli olmayan içme suyu, yetersiz sanitasyon ve aşırı kalabalık, emniyetsiz, kayıtsız ve düşük kaliteli konutlar gibi yoksunluklar da kentsel krizleri tetikleyebilir veya şiddetlendirebilir. Bu gibi durumlarda *acil durumun* nerede bittiğini, *normal koşulların* nerede başladığını anlamak ve dolayısıyla hangi kentsel krizlere insanî müdahalenin gerekli olduğuna ve bu müdahalenin hangi aşamada başlatılması gerektiğine karar vermek, çözüm yollarını bulmak ve planlamak giderek zorlaşmaktadır.

Kentsel krizlere sebep olan bu faktörler incelendiğinde, kentleşmenin iyi yönetilmesinin ve nüfus hareketleri, iklim, afet, pandemi gibi kriz konularına duyarlı kentsel planlamanın önemi anlaşılmaktadır. Kent yönetimlerinin şehrin fiziksel ve fiziksel olmayan yönleriyle şehirleri ve alanlarda yaşayan toplumu bu sıra dışı durumlara hazırlayacak politikalar geliştirmeleri büyük önem taşımaktadır.

KENTSEL KRİZLE İLGİLİ KENT TANIMLARI

Kentler yukarıda sayılan kentsel krizlerden, büyük oranda kentsel krize sebep olan faktörler ortadan kaldırılmadığı için, yani yönetimler gerekli önlemleri almadığı ve kentleri krizlere iyi hazırlayamadığı için daha fazla etkilenmektedir. Bu kentsel kriz sorunları kentin gündemine yeterince gelmediği, hazırlık ve önlemeye yönelik politikalar geliştirilmediği zaman kentler savunmasız, kırılgan, dirençsiz ve sağlıksız olarak nitelendirilmektedir. Kentsel krizlere sebep olan faktörleri azaltmayı ve ortadan kaldırmayı hedefleyen, krizlere hazırlanan şehirler ise dirençli, sağlıklı ve bağışık kent olarak adlandırılmaktadır.

Kırılğan Kent

Birleşmiş Milletler Uluslararası Afet Azaltma Stratejisi (UNISDR, 2009) kırılğanlığı bir topluluğun, sistemin veya varlığın, onu bir tehlikenin zarar verici etkilerine karşı duyarlı kılan özellikleri ve koşulları şeklinde tanımlarken, Hükûmetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC, 2007) ise bir sistemin, iklim değişikliği ve aşırı hava olayları da dahil olmak üzere, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine ne ölçüde duyarlı olduğu ve bunlarla baş edememe derecesi olarak tanımlamaktadır. Avrupa Komisyonu'na göre kırılğanlık şehir sakinlerinin, kentsel altyapının ve sistemlerin savunmasızlığını, onların iklim tehlikelerinden zarar görme potansiyelini (tehlikenin gerçekten meydana gelip gelmediğine bakılmaksızın) belirleyen durum veya bağlamı ifade etmektedir. Kırılğanlık, bir şehrin *demografik özellikleri, büyüklüğü, ekonomik özellikleri* vb. gibi bağlamsal özelliklerine göre belirlenmektedir. Kırılğanlık, iklim değişikliğinin biyofiziksel etkilerini şiddetlendirme potansiyeline sahip *sosyal ve ekonomik baskılardan ve sistemin uyum sağlama kapasitesinden* de etkilenmektedir (European Commission, 2013).

Kırılğanlığın çeşitli fiziksel, sosyal, ekonomik ve çevresel faktörlerden kaynaklanan boyutları bulunmaktadır. Örnek verilecek olursa, binaların kötü tasarımı ve inşası, varlıkların yetersiz korunması, kamuoyunun bilgi ve farkındalık eksikliği, risklerin ve hazırlık önlemlerinin resmi olarak sınırlı şekilde tanınması ve akıllı çevre yönetiminin göz ardı edilmesi sayılabilir (UNISDR, 2009). Bir kentin kırılğanlığı, kırılğanlığın bu farklı boyutlarına bağlı olarak değişebilmektedir. Bazı şehirler coğrafi konum, iklim, jeolojik ve hidrolojik yapı gibi fiziksel özellikler bağlamında kırılğan iken, bazı şehirler sosyal, ekonomik ve demografik şartlar bağlamında kırılğan olabilmektedir (Kaya, 2018: s. 227).

Kırılğanlık (*vulnerability, fragility*), bir sistemin veya bir bölümünün tehlikeli bir olayın meydana gelmesi sırasında olumsuz tepki verme derecesi olarak tanımlanmaktadır. Kırılğanlık kavramı, sistemin ortaya çıkan olayla başa çıkma yeteneğinden kaynaklanan fiziksel, sosyal ve ekonomik yönler ve sonuçlarla ilişkili bir risk ölçüsünü ifade etmektedir. Dolayısıyla, eğer kaynaklara hane düzeyinde veya bireysel düzeyde erişim, güvenli bir geçim kaynağına ulaşmada veya bir felaketten etkili bir şekilde kurtulmada en kritik faktörse, insanlar kırılğan ve savunmasız hale gelmektedir. Sermayeye, araç ve gereçlere doğrudan erişimi olan haneler ve sağlıklı bireyler, bir felaket meydana geldiğinde en hızlı şekilde toparlanabilecek olanlardır. Bu nedenle, en savunmasız olanlar ise tehlikeli olaylarda kendilerini emniyetsiz ortamlarda bulmak dışında fazla seçenekleri olmayan, yoksul, güçsüz ve sağlıksız insanlardır (Proag, 2014).

Kentsel kırılmanın, otorite, temel hizmetlere kapsamlı erişim ve/veya yönetim meşruiyeti açısından başarısız olan veya başarısız olma tehlikesiyle karşı karşıya olan kentsel alanlarda ortaya çıktığı söylenebilir. Bu, şehirlerin bu bileşenlerden bir veya ikisinde kırılabilir olabileceğini, içinde de belli ölçüde olabileceğini ve bu bileşenler arasında nedensel bir bağlantı olduğunu ima etmektedir. Bu bileşenlerin ilki otorite ve yetki başarısızlıklarıdır. Buna, vatandaş şiddetli saldırılardan koruma yetkisinin olmaması örnek verilebilir. İkinci bileşen hizmet başarısızlıklarıdır; vatandaşların temel hizmetlere erişiminin sağlanamamasıdır. Bileşenlerin üçüncüsü ise meşruiyet başarısızlıklarıdır. Adalet, demokrasi ve özgürlüğün yetersiz olması bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu başarısızlıkların nedensel olarak bağlantılı olması makul görünmektedir. Örneğin, otoritenin yokluğu hizmet sunumunu zorlaştırırken, otorite ve hizmet sunumundaki başarısızlıklar muhtemelen bir idarenin meşruiyetini azaltacaktır. Tersine, adaletin sivil özgürlüklerin ve siyasî hakların eksikliği (meşruiyet eksikliği) çatışmaya ve otoritenin başarısız olmasına neden olabilecektir (Okeke ve diğerleri, 2020).

Şehirlerin %80'inden fazlası nehir havzalarında ve/veya kıyıya yakın yerlerde kurulmuştur. Bu nedenle, deniz seviyesinin yükselmesi ve su baskını gibi küresel değişimler doğrudan kentsel kırılmalara yol açarken, evsel atıklar, tehlikeli (zehirli) atıklar ve kirlilik gibi bir takım dolaylı nedenler de kentsel kırılma hızlandırmaktadır. Hatta yönetim, altyapı, nüfus ve ekonomi ile ilgili faaliyetlerin yoğunlaşması nedeniyle potansiyel olarak daha yüksek etkilere neden olmaktadır. Örneğin iklim değişikliği bağlamında, doğal olaylardan kaynaklanan riskler, tehlikenin doğası ile etkilenen toplum ve bölgenin yapısal kırılmasının birleşiminden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle kırılma, yalnızca tehlike faktörlerine maruz kalmayı değil, aynı zamanda bunların etkilerinden kurtulma kapasitesini de ifade etmektedir. Kentsel bağlamdaki kırılma, belirli bir toplumun veya bölgenin sabit bir özelliği olarak değil, yeterli politikalarla yoğunluğu azaltılabilecek bir süreç olarak düşünülmelidir (UNEP, 2007).

Kentsel kırılma, yalnızca altyapı ve ekolojik sistemleri değil aynı zamanda sosyal, ekonomik ve politik sistemleri de içeren kentsel sistemlerin kriz ve şoklardan kaynaklanan hasarlara ne ölçüde duyarlı olduğu şeklinde geniş bir bağlamda ele alınmalıdır. Sel gibi bazı şoklar, sakinlerinin refah düzeyine bakılmaksızın tüm kent ve metropol alanlarını etkileyebilirken, suç teşkil eden şiddet veya kamu hizmetlerinin eksikliği gibi diğer sorunlar, yoksul ve dezavantajlı nüfusları daha fazla etkileyebilir. Güvenlik, kalkınma ve yönetim kapasitesi kentsel alanlar arasında eşit şekilde dağılmaz. Bu nedenle, sosyo-ekonomik ve politik koşullar her kent sakininin yaşadığı kırılmanın derecesini belirlediğinden, kentsel kırılmanın mekânsal bir

boyutu da bulunmaktadır. Nüfusu hızla artan ve hızlı genişleyen şehirlerin genellikle merkezî planlamadan veya eşit dağıtılmış hizmetlerden yoksun olduğu bilinmektedir. Şehirlerin iç kısımlarını, banliyöleri, çevre bölgeleri ve gecekondu mahallelerini ayıran sınırlar, vatandaşların ve sakinlerin kritik yoğunluğunu dışarıda bırakırken elitlerin dar bir bant genişliğine fayda sağlaması nedeniyle hızla bulanıklaşmaktadır. Kırılgan şehirlerin temel karakteri, kent dokusundaki kentsel yoksulluk, şiddet ve felaketten oluşan üç büyük olumsuz faktörden etkilenmektedir. Bu faktörler, istikrarsız bir ortam yaratacak ve kırılganlık durumu üzerinde etki yaratacak baskın bir rol oynayacaktır. Nüfus şehirlerde hızlı bir şekilde toplandıkça, hükümetlerin hizmet sunma, güvenlik sağlama, afetlere müdahale etme ve etkin yönetim becerilerinin zayıflaması mümkündür. Bu sebeple, geleceğin insanî krizlerinin kırsaldan çok kentsel boyutta olacağını, yoksulluğun ve çatışmaların etkilediği ülkelerin kentlerinin dünyanın en savunmasız bölgeleri olacağını öngörmek hiç de zor değildir (Okeke ve diğerleri, 2020).

Dirençli Kent

Direnç (resilience), bir sistemin baskı altına alındığında bile düzgün bir şekilde performans gösterme yeteneğini veya sistemlerin işlev veya yapıda temel değişiklikler olmadan yıkıcı olayların etkisini absorbe etme ve bu etkilerden kurtulma yeteneğini ifade etmektedir. Direnç arttıkça, belirli bir yoğunluk tehlikesine ilişkin hasar derecesi azalmaktadır. Direnç veya dayanıklılık kavramının iki temel biçimi bulunmaktadır (Proag, 2014: s. 369):

- *Katı dirençlilik*: Katı dirençlilik yapıların veya kurumların baskı altına alındıkları zaman ortaya çıkan doğrudan gücüdür. Afet bağlamında dirençlilik genellikle kırılganlığın basit anlamda tersi olarak ele alınmaktadır. Örneğin mühendisler genellikle bir yapının deprem yoğunluğu, rüzgar yükü veya diğer fiziksel stresler nedeniyle çökme olasılığını azaltmak için belirli güçlendirme önlemleri yoluyla direnç ve dayanıklılığının artırılmasına başvurmaktadır. Dirençlilik arttıkça, belirli bir yoğunluk tehlikesine ilişkin hasar derecesi azalmaktadır.
- *Esnek dirençlilik*: Esnek dirençlilik sistemlerin işlev veya yapılarında temel değişiklikler olmadan yıkıcı olayların etkisini absorbe etme ve bu etkilerden kurtulma yeteneğidir. Örneğin, sert destekler üzerine inşa edilmiş eski bir araba bozuk satırlı yollarda giderken mutlaka bazı akslar kırılmaktadır. Modern bir araba ise aynı darbeleri süspansiyon sistemiyle (amortisör, yaylar veya hidrolik sistemlerle) kolayca emebilmektedir. Bu nedenle, sermayeye, araç ve gereçlere doğrudan erişimi olan kişiler ve sağlıklı bireyler, bir felaket anında en dirençli olanlardır.

Şehirler açısından dirençlilik genel olarak kentsel sistemlerin risk ve tehlike oluşturan değişiklikleri özümseme, kentsel krizlere uyum sağlama ve yanıt verme yeteneğini ifade etmektedir. Kentsel dirençliliğin (urban resilience) sürdürülebilirlik, yönetim ve ekonomik kalkınma gibi diğer temel kentsel hedeflerle paralel ilerleyen yönleri bulunmaktadır (Desouza ve Flanery, 2013).

Literatürde ekolojik bir kavram olarak da tanımlanan kentsel dirençlilik, şehirlerin yeni bir dizi yapı ve süreç etrafında yeniden örgütlenmeden önce değişime tahammül edebilme derecesi anlamına gelmektedir. Daha geniş bir tanımla kentsel dirençlilik kavramı, dayanıklılığın teknik sistemlerden sosyal sistemlere kadar genişletilmesi ve özellikle kasaba ve şehirlerin felaketler ve diğer tehlikeler karşısında toparlanma becerisi ve yaşam, ticaret, sanayi, hükümet ve meclisler gibi temel işlevlerini yerine getirmeye devam etme yetenekleri anlamına gelmektedir. Bu, teknik, politik ve sosyal faktörlerin bir karışımını ifade etmektedir ancak sonuçta, ekolojik kavramla bağlantılı olan, sakinlerin tepkisi ve kolektif tutumuyla yakından ilgilidir (Hamilton, 2009).

Kentsel dirençlilik özellikle iklime dayanıklı bir şehri kastederken iklim-dirençli kent (*climate-resilient city*) olarak ifade edilebilmektedir. İklim dirençli kent, iklim değişikliğinin getirdiği strese dayanma, iklimle ilgili tehlikelere etkili bir şekilde yanıt verme ve gelişen olumsuz etkilerden hızla kurtulma kapasitesine sahip olan bir şehir olarak tanımlanmaktadır. Şehir yönetimleri, toplumun aşırı hava olaylarına karşı direncini güçlendirmek için çeşitli araçlara sahiptir. Kamu fonlarını harcayarak veya operasyonlarını kentin risk ve hassasiyetlerini azaltacak şekilde ayarlayarak doğrudan harekete geçmeyi seçebilirler. Ayrıca, bireyleri ve kuruluşları savunmasızlığa veya kırılganlığa katkıda bulunan faaliyetlerden caydırmak için bilgi ve toplum eğitimini kullanarak veya gönüllü uyum eylemlerini özendirecek teşvikler sunarak dolaylı bir yaklaşım da benimseyebilirler (Henstra, 2012).

İklim değişikliği ve aşırı hava olaylarının yanı sıra küçük ve büyük ölçekli afetler de dahil olmak üzere doğal ve insan kaynaklı felaketlere dayanıklı ve hazırlıklı şehirleri ifade etmek için bazen afet-dirençli kent (*disaster-resilient city*) kavramı da kullanılmaktadır. Afet-dirençli kent, doğal tehdit ve diğer felaketlerle başa çıkma konusunda toplumu ve şehri güçlendirerek, sakinlerinin yaşamını ve geçimini güvence altına alabilir. Böyle bir şehir sosyal, politik ve ekonomik sistemlerini, hasarları hesaba katacak, onarımları gerçekleştirecek ve deneyimlerden öğrenip gelişecek şekilde hızlı bir şekilde ayarlayabilir. Afete dayanıklı bir kent, mevcut ve gelecekteki tehlikeleri azaltmak veya önlemek, tehditlere karşı savunmasızlığı azaltmak, müdahale ve kurtarmaya yönelik işleyen mekanizmalar ve yapılar oluşturmak amacıyla,

bireyleri, toplulukları ve kurumları güçlendirmeye yönelik önlemleri başarıyla desteklemeyi başarmış bir şehirdir (Wamsler ve diğerleri, 2013).

Kentsel dirençlilik, bir kentsel sistemin (ve onu oluşturan bütün zamansal ve mekânsal ölçeklerdeki sosyo-ekolojik ve sosyo-teknik ağların) bir rahatsızlık, karışıklık ve bozulma karşısında istenilen işlevleri sürdürme veya hızla geri dönme, değişime uyum sağlama, mevcut veya gelecekteki uyum kapasitesini sınırlayan sistemleri hızlı bir şekilde dönüştürme yeteneğini ifade etmektedir (Meerow ve diğerleri, 2016).

Kentsel direnç kavramı sıklıkla toplulukların, zamanımızın en büyük kalkınma zorluklarını temsil eden iklim değişikliği ve afetlerin etkilerine dayanma kapasitesiyle ilişkilendirilmiştir. İklim değişikliği ve afetlerin şehirler üzerinde belgelenmiş ve ölçülebilir olumsuz etkileri olduğundan, iklim değişikliğine uyum ve afet risk yönetimi, genel kentsel dirençlilik gündeminin temelini oluşturmaktadır. Son yıllarda kentsel dirençliliğin tanımı, yalnızca doğal tehlikeleri değil aynı zamanda teknolojik, sosyal, ekonomik, politik ve kültürel şokları ve stresleri de içeren temel hususları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Kentsel direnç kavramı ile ilgili şu hususlar öne çıkmaktadır (World Bank, 2016):

- Kentsel direnç kavramı sürdürülebilir kalkınmanın kritik bir unsurudur. Dayanıklılığa yatırım yapmak, mevcut kalkınma kazanımlarının gelecek nesiller için korunmasını sağlayarak uzun vadeli sürdürülebilirliğe katkıda bulunmaktadır.
- Kentsel şokların ve streslerin şehrin düşük gelirli nüfusu ve kayıt dışı yerleşim yerleri üzerindeki orantısız etkisi açıkça ortadadır. Yoksul insanlar sadece kentsel şoklara ve streslere daha savunmasız oldukları için değil, aynı zamanda daha az kaynağa sahip oldukları ve bunlarla başa çıkmak ve uyum sağlamak için daha az destek aldıkları için de orantısız bir şekilde etkilenmektedirler.
- Kentsel direnç aynı zamanda şehirleri karmaşık sistemler olarak da ele almalıdır. Kentsel dirence yönelik herhangi bir yaklaşım, birbiriyle ilişkili olan işlevsel (belediyeye gelir yaratma), organizasyonel (yönetişim ve liderlik), fiziksel (altyapı) ve mekânsal (kentsel tasarım) boyutları dikkate almak durumundadır. Kentsel şoklar, (ekonomik durgunluk, sosyal çalkantı, salgın hastalıklar veya yönetimin sistemin verimsizlikleriyle başa çıkma konusundaki başarısızlığı gibi) kentsel sistemin bir veya birden fazla bölümündeki kesinti veya çöküşün ardından gelmektedir.

- Kentsel direnç, birey ve hane halkından topluluk, kent (belediye) ve ulus düzeylerine kadar farklı ölçülerle değerlendirilmelidir. Yasal kurallar ve düzenlemeler de bu ölçülere göre farklılık göstermelidir. Örneğin *bireyler ve haneler düzeyinde direnç*, stresleri yönetmek ve şokların etkilerinden kaçınmak için harekete geçme kapasitesini (örneğin, güvenli evlerde veya risk azaltıcı altyapıyla korunan yerlerde yaşamayı) ifade etmektedir. *Topluluk düzeyinde direnç*, bunlara ek olarak, bir stresi yönetmek veya bir şoktan kaçınmak için birlikte çalışma kapasitesini de içermektedir. *Kent düzeyinde direnç*, belediye yönetimlerinin hanelerin, toplulukların ve işletmelerin bir stresi yönetmelerini veya bir şoktan kaçınmalarını ve olumsuz bir olayın ardından kritik hizmetleri sürdürmelerini sağlayacak önlemler alma kapasitesini gerektirmektedir. *Bölgesel ve ulusal düzeyde* ise, belirli bir şehirde, hassas bölgede veya şehir grubunda kentsel direnci artırmak için politika reformları, yatırımlar veya malî koruma stratejileri gibi temel eylemler gerekebilmektedir.
- Kentsel dirence dair riskler ve tedbirlerin kapsamı, bölgesel, ulusal ve küresel faktörlerden dolayı sıklıkla tek bir belediyenin idarî sınırlarının ötesine uzanmaktadır. Yalnızca risk yönetimi ve adaptasyon yerine genel dayanıklılık kapasitesine odaklanmak, bir şehrin işlevselliğinin kendi idarî sınırlarının ötesinden sağlanan mal ve hizmetlere (ekosistem hizmetleri dahil) bağlı olduğunun kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum bölgesel, ulusal ve küresel tedarik zincirleri ve finansal akışların yanı sıra şehir dışından ve dolayısıyla hükümetin yetki alanından kaynaklanan sosyo-ekonomik-politik-kültürel krizlere de dikkat çekmektedir. Örneğin, bir şehrin su, gıda ve enerji kaynakları genellikle idarî sınırlarının ötesinden sağlanmaktadır. Bu sebeple kentin dayanıklılığı değerlendirilirken bu durumun da dikkate alınması gerekmektedir. Benzer şekilde, taşkınlarla karşı koruma sadece şehir içinde taşkın koruma çalışmalarını değil aynı zamanda genellikle şehrin yetki alanının dışında / üstünde yer alan etkili havza yönetimini de gerektirmektedir.

Teoride ve uygulamada giderek yaygınlaşan ve gelişen bir kavram olan *dirençli kent* ikili bir anlam kazanmıştır. Kavram, haricî çevresel ve sosyal “şoklara” dayanma kapasitesini ifade etmek için kullanıldığı gibi, bir bölgenin ekonomik uyum ve çevikliğine atıfta bulunmak için de kullanılmaktadır. Şehrin güçlü teknik ve mühendislik unsurlarına işaret ettiği gibi, bir şehirdeki bireylerin sahip olması veya edinmesi gereken nitelikleri de vurgulamaktadır (Moir ve diğerleri, 2014).

Son olarak, dirençli bir kentin en önemli özelliklerinden biri eyleme geçme ve toparlanma hızıdır. Uzun gecikmeler yaşamaktansa, bir arızanın ardından kritik hizmet ve fonksiyonları hızla yeniden kurmak büyük önem taşımaktadır. Örneğin telekomünikasyon ve enerji sistemlerinin afet sonrasında toparlanma hızı, yaşanan etkilerin derecesini, kapsamını ve süresini doğrudan etkilemektedir. Ancak bu düşünce, hizmet ve operasyonların afet öncesindeki durumuna dönmesinin her zaman arzu edildiği anlamına gelmemektedir. Şehirler düzenli olarak dengesiz bir durumda çalıştıklarından, toparlanma hızı hem afet öncesi duruma hızlı bir dönüşü hem de yeni bir operasyon biçimine hızlı bir geçişi (değişimi) ifade etmektedir (Meerow ve diğerleri, 2016).

Sağlıklı Kent

Kentleşme, şehir sağlığının bileşenlerini, toplum ve çevre sağlığını büyük ölçüde etkilemektedir. Kentsel gelişme, arazi değerlerinin artması, sermaye kazanımları ve daha aktif bir yerel ekonomi gibi önemli faydalar sağlamakta ve kent toplumundaki birçok faktör halkın sağlık düzeyini iyileştirmektedir. Kentleşme ekonomik büyüme, altyapı gelişimi ve sofistike bir yaşam tarzı sunmasına rağmen aynı zamanda gıda güvenliği, barınma, istihdam, yaşam ortamı, gelecek nesillerin sağlığı gibi kentsel yaşamın birçok yönünü ilgilendiren meseleleri ve suç, şiddet, ahlâkî bozulma, uyuşturucu kullanımı ve doğal afetlere karşı hassasiyetin artması gibi yeni sorunları ortaya çıkarmaktadır. Kentleşmenin bu kötü etkileri sonucunda, aynı zamanda doğal ve insan kaynaklı felaketler, bulaşıcı hastalıklar ve salgınlar gibi tehditler için de kriz yönetiminin önemi artmaktadır. Kalabalık kentlerin artması ve hızlı kentleşme sonucunda, özellikle gelişmekte olan ülkelerde bakımsız, gelişmemiş kentsel alanlarda, gecekondu ve gayri resmi yerleşimlerde yoğunlaşan insanların sayısı artmıştır. Gelişmiş ülkelerde bile sistemler bazen farklı kentsel alanlardaki sağlık düzeylerinde dengesizliklere ve göreceli bir düşüşlere engel olamamaktadır. Çünkü bu sağlık düzeyleri kentsel yaşam ortamlarının kalitesiyle yakından ilişkilidir. Hızlı kentleşme, bu yaşam koşullarındaki eşitsizlikleri artırma eğilimindedir. Kentsel altyapının kentleşmeye ayak uyduramaması, yaşam ortamlarının bozulmasına ve temel hizmetlerin yetersiz sağlanmasına neden olarak ciddi halk sağlığı ve sanitasyon sorunlarına yol açmaktadır. Kentleşmeye, yeterli ekonomik büyüme eşlik etmediği zaman kent yoksullarının oranı ve sayısı artmaktadır. Sosyal istikrarsızlığa neden olan faktörler artmakta ve kentsel sağlık düzeyindeki genel iyileşmeler engellenmektedir. Kentsel yoksulların sayısındaki artış sanayileşmiş ülkelerde de belirgindir ve çeşitli sosyal tip sorunlarına yol açmaktadır. Yaşam ortamlarının bozulması, temel hizmetlere

yönelik arz ve talepteki uyumsuzluk, yaşlanan bir toplum nedeniyle azalan sosyoekonomik canlılık, düşük doğum oranları, artan suç ve sosyal huzursuzluk, evsiz ve sabit ikametgahı olmayan kişilerin gittikçe artması gibi sorunlar gelişmiş ülkeler için de önemli sorunlar haline gelmektedir. Ayrıca, kentleşmiş toplumların karakteristik özellikleri, stres ve psikolojik sağlık meseleleri, bulaşıcı hastalıkların ve salgınların ortaya çıkması, güvenli su ve gıda temininin zorlaşması gibi sağlık sorunlarıyla yakından ilişkilidir. Hava kirliliği, çöp imhası, konut ve yaşam ortamlarının oluşturulması, güvenliği, bakımı ve yönetimi gibi geleneksel kentsel sorunlar, daha geniş gelir eşitsizliklerine sahip mega şehirlerde giderek daha da zorlaşmaktadır (Takano, 2004).

Bir yerleşim biriminden kaynaklanan sorunlar, şehirler aşırı kalabalık iken kırsal nüfusun az olması ve üretim ile tüketim arasında dengesizliklerin bulunması gibi sebeplerle, kent sınırlarını aşabilmekte, çevre kentleri ve bütün toplumu etkileyebilmektedir. Kentsel sorunlar ayrıca nüfusları, kaynakları, ekonomiyi ve çevreyi etkileyerek dünya toplumuna da tesir etmektedir. Bu nedenlerden dolayı vatandaşların sağlık durumlarını iyileştirmeye yönelik girişimler, kentsel konulara ilişkin çok çeşitli faktörleri birleştiren kapsamlı planların geliştirilmesini gerektirmektedir (Takano, 2004). Bu bakımdan bir yerleşim biriminde ve çevresinde, bütün kentli yurttaşların ve diğer paydaşların kentsel sağlığa yönelik çabaları benimsemesi ve buna ilişkin politikalara katılım göstermesi önem taşımaktadır. Bazen yerel ve bölgesel çapta bir bulaşıcı hastalık bazen bütün dünyayı etkileyen bir pandemi yaşanabilmektedir. Bu sebeple bazı durumlarda yerel, bölgesel hatta ulusal önlem ve politikalarından daha fazlası gerekebilmektedir. Bu düzeyleri aşan bir sağlık tehdidinde uluslararası işbirliğine de ihtiyaç bulunmaktadır. COVID 19 pandemisinde olduğu gibi bir uluslararası sağlık tehlikesi olmasa bile yerel ve kentsel sağlık sorunlarının çözümü, sağlıklı kent (*healthy city*) düşüncesinin geliştirilmesi ve uygulanabilmesi için, yine de kentler arası ve/veya uluslararası işbirliği ağları önem arz etmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü'nün 1988 yılında başlattığı Avrupa Sağlıklı Kentler Ağı (*WHO European Healthy Cities Network*) bu işbirliği ağlarından biridir. Sağlıklı Kentler Ağı, sağlığı şehir yönetimlerinin sosyal, ekonomik ve politik gündeminin üst sıralarına koymak için çalışan küresel bir harekettir. Ağ, sağlığı şehirlerin siyasî ve sosyal gündeminin üst sıralarına koymayı ve yerel düzeyde halk sağlığı için güçlü bir hareket inşa etmeyi amaçlamaktadır. Sağlığın belirleyicilerini ele almak için eşitliği, katılımcı yönetimi ve dayanışmayı, eylemi ve sektörler arası işbirliğini güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. Sağlıklı Kentler Ağı yaklaşımının başarılı bir şekilde uygulanması, sağlık ve yaşam koşullarının bütün yönlerini ele alan yenilikçi eylemleri ve Avrupa çapında ve

ötesindeki şehirler arasında kapsamlı bir işbirliği ağının oluşmasına bağlıdır. Bunun için de açık siyasî taahhüt, liderlik, kurumsal değişim ve sektörler arası ortaklıklar önem taşımaktadır. Sağlıklı Kentler yaklaşımı kamu, özel, gönüllü ve toplumsal sektör kuruluşları arasında işbirliği içinde çalışma ihtiyacını benimsemektedir (WHO, 2023b).

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre sağlıklı kent, fiziksel ve sosyal çevrelerini sürekli olarak yaratan ve geliştiren, insanların yaşamın bütün fonksiyonlarını yerine getirirken ve maksimum potansiyellerini geliştirirken birbirlerini karşılıklı olarak desteklemelerini sağlayan topluluk kaynaklarını genişleten bir şehirdir. Sağlıklı kent anlayışı, belirli bir sağlık statusüne ulaşılmış ve sağlık hizmetlerinin çok gelişmiş olmasını değil, sağlığın bilincinde olan ve onu geliştirmek için çaba gösteren, bu bilinci ve misyonu yüklenen bir kent yaklaşımını vurgulamaktadır. Sağlıklı kentler insanlara ve gezegene fayda sağlayan yerleşim birimleridir. Bütün toplumun katılımını sağlayarak, tüm toplulukların barış ve refah arayışına katılımını teşvik etmelidir. Sağlıklı kentler, daha iyiye doğru değişim sağlamak, eşitsizliklerle mücadele etmek, sağlık ve refah için iyi yönetimi ve liderliği teşvik etmek amacıyla örnek olmalı, öncülük etmelidir. Sağlıklı kentlerde inovasyon, bilgi paylaşımı ve sağlık diplomasisine değer verilmeli ve desteklenmelidir. Sağlık Kentler Ağı'nın vizyonunu da ifade eden, sağlıklı bir kentin temel özellikleri şunlardır (WHO, 2023b):

- Sağlıklı bir kent, kalkınmaya *insanî bir yaklaşımı* benimser, insana yatırım yapmaya öncelik verir, herkesin ortak mal ve hizmetlere erişimini sağlar. Bu özellik, kentsel gelişim için stratejik bir yaklaşım olarak insan ve sosyal sermayeye yatırım yapma, katılımı, entegrasyonu ve ayrımcılık yapmamayı teşvik etme, güven ve dayanıklılık oluşturma, ahlâka ve değerlere odaklanma gibi insanî unsurları içerir.
- Sağlıklı bir kent, insanların yaşama alanları ve biçimlerini, yararlandıkları ortak mal ve hizmetleri etkileyen kararlara *toplumun katılımını* sağlayarak örnek teşkil eder. Toplumun ihtiyaç ve varlıklarına dayalı olarak iyileştirilmiş kentsel alanlar ve hizmetler oluşturur. Sağlık ve refah için daha güçlü hesap verebilirlik ve yönetim ilkelerini benimser. Bireysel sağlık ve refaha, güçlü ve dirençli bir topluma önem verir.
- Sağlıklı bir kent, ortak mal ve hizmetlerin değer temelli yönetimi yoluyla *toplumun refahının artırılması* ve varlıkların güçlendirilmesi için çaba gösterir. Sosyal gelişmenin ilerici önlemleri, döngüsel ekonomiye yatırım yapma, evrensel asgarî sosyal koruma gibi unsurları içerir.

- Sağlıklı bir kent *hem insanların hem de gezegenin sağlık ve refahının* şehrin tüm iç ve dış politikalarının merkezinde yer almasını sağlar. Bu özellik, bütün şehri içine alan bir sağlık ve refah yaklaşımı, yönetim düzeyleri arasındaki tutarlılık ve kentsel sağlığın kurumsal yapısının güçlendirilmesi gibi öğeleri kapsar.
- Sağlıklı bir kent sağlık ve refah arayışını kolaylaştıran erişilebilir bir *sosyal, fiziksel ve kültürel çevre* yaratır. Bu özellik, ihtiyaç temelli yaklaşımdan varlık temelli yaklaşıma geçiş, insan odaklı kentsel gelişim ve planlama, sağlıkta eşitlik ve sürdürülebilirliğin kentsel gelişim ve planlamaya entegre edilmesi, ortak alanların kullanımında ve yönetiminde kapsayıcılığın artırılması gibi unsurları içerir.
- Sağlıklı bir kent, bütün eylemlerinde, politikalarında ve sistemlerinde *barışı teşvik* ederek ve koruyarak örnek teşkil eder. Kurumlar, yönetim sistemleri ve mimari sosyal adaleti ve kapsayıcı katılımı ön planda tutmalıdır. Sömürücü olmayan eşitlikçi bir yaklaşım olan kapsayıcılık ve eşitlik gibi kültürel normlar teşvik edilmelidir. Resmî yönetim ve toplumsal normlar yolsuzluk, ayrımcılık ve her türlü şiddetle mücadele etmelidir.

Sağlıklı kent, fiziksel ve sosyal çevreleri sürekli olarak yaratan, iyileştiren ve insanların yaşamın tüm işlevlerini yerine getirirken ve maksimum potansiyellerine ulaşmada birbirlerini karşılıklı olarak desteklemelerini sağlayan topluluk kaynaklarını güçlendiren bir şehirdir (Hancock ve Duhl, 1988). Temel amacı, yerel yönetim, vatandaşlar ve çeşitli sosyal sektörlerin işbirliği yoluyla hijyen ve sanitasyonun ötesine geçen yüksek bir yaşam standardına ulaşmaktır. Şehirlerde yaşayan nüfusun oranı arttıkça, kentsel alanlarda yaşam kalitesinin bozulması ve yoksulluğun artması bazı kent bölgelerini hem fiziksel hem de sosyal olarak sağlıksız hale getirmiştir. Karmaşık bir sosyal yapı, çeşitli sektörler arasındaki yaşam koşulları kalitesindeki farklılıklar, nüfus yoğunluğu ve şehirlerdeki çeşitli faaliyetlerin yoğunlaşması gibi çeşitli faktörler, çevrenin bozulmasına katkıda bulunmuştur. Sağlıklı kent terimi, bir yandan ekoloji konusunda artan farkındalık ve kentsel çevre refahına yönelik tehditlerle, diğer yandan da bütünlük bir bakış açısıyla sağlıklı kentsel alanlar yaratmayı amaçlayan uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen bir dizi hareket veya grupla ilişkilendirilebilmektedir (Gonzalez-Pérez ve Lois-González, 2005)

Sağlıklı kenti tam ve eksiksiz bir şekilde tanımlamak kolay değildir. Kesin olan şudur ki, sağlıklı bir şehir, yalnızca iyi sağlık hizmetlerine sahip olan bir şehirden daha fazlasıdır. Bu fikir, insanın ileriye dönük başarılarına ve deneyimlerine imkân tanıyan bir yer olarak şehrin, içinde yaşayanların

sağlığının ve sağlıklı bir hayatının olmasında önemli bir rol oynadığını ima etmektedir. Ancak her şehir benzersizdir ve kendine ait bir yaşam tarzı, kendi ruhu ve maneviyatı, hatta kendi kişiliği vardır. Yine de tanımlamak gerekirse, sağlıklı kent, sürekli genişleyen, insanlara hayatı aktif bir şekilde yaşama ve birbirlerine destek olma fırsatları yaratan şehirdir. Böyle bir tanımın merkezinde, sağlıklı bir şehirde ortak yaşam alanlarının olduğu ve genel anlamda vatandaşların aynı hedefe doğru uyumlu bir şekilde çabaladığı fikri yer almaktadır. Ancak kriz, çatışma ve onun yaratıcı çözümü de sağlıklı bir şehrin parçasıdır. Bir şehir, vatandaşlarına güvenli ve yeterli gıda, güvenli su temini, hijyen ve sanitasyon, barınacak bir yuva ve yoksulluktan kurtulma gibi temel sağlık hizmetlerini sağlayamıyorsa, sağlıklı bir kent değildir. Ancak sağlıklı kent için bunların yine de yetersiz olduğu ve bir dizi çevresel ön koşulun (ekonomik, fiziksel, sosyal ve kültürel) gerektiği, şehirde bütün sağlık hizmetlerinden faydalanmak isteyen çoğu insanın kendileri ve aileleri için beklediklerinin temel bir parçası olduğu açıktır. 20. yüzyılda Avrupa'daki şehir yaşamının büyük bir kısmının berbat oluşu, birçok düşünürü bir ütöpik şehrin nelerden oluşabileceğini düşünmeye ilham vermiştir. Şehir planlamasının kökeninin halk sağlığına dayanması ve bazı ülkelerde ulusal sağlık, konut, çevre ve kültür bakanlıkları arasında sıklıkla yakın bağlantıların bulunması tesadüf değildir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, kent yönetimlerinin en önemli sorunlarından biri de bu kamusal işlevlerin ayrıntılı bir bürokratik yapının parçası olarak, dikey programlarla ve ortak bir etki yaratacak bütünlükte bölümlere ayrılarak iyi bir şekilde uygulanamamasıdır (Ashton, 1988).

Bağışık Kent

İnsanlığın tarihte ve özellikle son yıllarda yaşadığı tecrübeler salgınların biyolojik afetler olduğunu göstermektedir. COVID-19 pandemisinde de görüldü ki, yerel ve küresel salgınlar yaşamın olağan düzenini bozarak hem sağlıkla hem toplum ve ekonomiyle ilgili sorunlara yol açmış biyolojik afetlerdir. Anti-mikrobiyal direncin ve kronik hastalıkların artması, ekonomik sorunlar ve yoksullaşma, beslenme bozukluğu ve toplumun tehlikeli enfeksiyonlar nedeniyle bağışıklık sisteminin zayıflaması, çevresel sorunlar ve iklim değişikliği, hızlı nüfus hareketleri, temel sağlık hizmetlerinin kalitesi ve erişilebilirliği gibi birçok faktöre bağlı olarak eski ve yeni enfeksiyon etkenlerinin salgınlara yol açabileceği bilinmektedir (Şimşek, 2020: s. 104).

Kentlerin doğal felaketlere hazırlanması, geçmişten beri şehir planlamasında sürekli olarak yer almış, sığınaklar inşa edilmiş, taşkınları önlemek için drenaj tesisleri kurulmuştur. Ancak biyolojik afetler hükümündeki sağlık felaketleri nadiren planlama stratejisi ve kentleşme tasarımlarına dahil

edilmektedir. Tarihin farklı dönemlerinde şehirler dünyanın tamamını veya belli bir bölgeyi etkileyen birtakım sağlık risklerine ve salgın hastalıklara maruz kalmaktadır. Bu salgınların etki derecesi çeşitli çevresel, sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı şehirden şehre değişmektedir. Son yıllarda başta COVID-19 salgını ve buna bağlı tehlikeler olmak üzere bulaşıcı ve bulaşıcı olmayan hastalıkların oranlarındaki önemli artış, iklim değişikliği ve diğer küresel çevre sorunlarının etkileri, hem insanlığa ciddi sağlık zararları vermekte hem sosyal ve ekonomik kalkınmayı olumsuz etkilemektedir. Ekoloji ilkelerine uygun olarak planlanıp tasarlanan sağlıklı şehirler, kendilerini çevreleyen çevresel gerçeklerle uyumlu bir yapıya kavuşarak, insan sağlığını ve doğal ekosistemleri koruyan bir yapı kurmaktadır. Dirençli ve bağışık kent (*immune city*) sakinlerinin sağlığını geliştiren ve onların iş, ulaşım ve üretim gibi günlük faaliyetlerini kolaylaştıran bir ortam sunmaktadır. 21. yüzyıldaki küresel sağlık sorunlarıyla başa çıkmak ve doğal kaynakları korumak için şehirleri kentsel bağışıklık (*urban immunity*) ilkelerine göre planlamak ve tasarlamak acil ve gerekli hale gelmiştir. Canlılarda bulunan biyolojik bağışıklık bu konuda yol göstermektedir. Çünkü biyolojik bağışıklığın bileşenleri ile kentin belirli bölümlerinin karşılaştırılması, kentin beklenmedik ve istenmeyen olaylarla nasıl başa çıkacağını göstermektedir. Buna uygun tasarlanan şehirler dünyada meydana gelen değişimlere uyum sağlamak için bağışıklık sistemini geliştirebilir ve dayanıklı sistemler olarak şekillenebilir (Mohammed Salih ve Hussein, 2021).

Kentsel sistem ciddi bir olayla bozulduğunda ve dengesizleştiğinde, bazı kentsel unsurlar bu rahatsızlıklara tepki göstermeye başlayabilir ve sistemin dengesini korumaya çalışabilir; bu reaksiyon biyolojik bağışıklık tepkisine benzemektedir. Aslında şehirlerin fiziksel çevreleri, bağışıklığa dayalı kentsel sistemin rahatsızlık alıcıları veya sensörleridir, çünkü fiziksel kentsel çevre, şehirlerin soyut değişimlerinden doğrudan etkilenebilmektedir. Bu arada kentin fiziksel formunun ve unsurlarının kendisi de bazen istikrarsız bir kentsel sistemin nedenleri arasında olabilir. Çünkü kentsel formun karmaşık yapısının farklı düzeylerinde (veya ölçeklerinde) fiziksel ve fiziksel olmayan kent unsurları tutarlı bir şekilde işleyemeyebilir. Başka bir deyişle, kentsel sistemin şehir planı ölçeği gibi daha yüksek düzeydeki yapısında gerçekleşen dönüşümün, kentsel arazi ve konut dokusu gibi küçük ölçekli kentsel sistemde buna karşılık gelen değişime yol açabileceği belirsizdir. Kentsel bağışıklık mekanizması şehirlerin değişen dünyaya uyum sağlamasına yardımcı olsa da mevcut kentsel planlama işlevselcilik tarafından yönetildiği için kentsel sağlık ve bağışıklık kösteklenmektedir ve dolayısıyla bu kendi kendini dengeleyen sistemi göz ardı etmektedir. Sonuç olarak kentsel planlar sıklıkla kentsel sistemin dengesini bozmaktadır. Kentlerin doğasında var olan

bağışıklığın değeri keşfedilmeli ve planlamacılar bağışıklığa dayalı kentlerin doğal işleyişini anlamalıdır (Chen ve Hsu, 2015).

Bir kentte yaşayan bireylerin sağlık durumlarının belirlenmesinde biyolojik faktörlerin yanı sıra, yaşadıkları mekânın fiziksel, sosyal, kültürel ve ekonomik koşulları da önem arz eder. Bu nedenledir ki kentin sağlığı kentte yaşayan için; kentinin sağlığı da kentin geleceği için birbirine bağlıdır. Kent-sağlık ilişkisinden bakarsak, kentsel bağışıklık, kentlerin hastalıklara direnci olarak tanımlanabilir. Nasıl ki insan için bağışıklığın temel bileşenleri hücre ve dokular topluluğu ise; kentler için de bağışıklığının aktörleri, kentin temel işlevleri ve bunların yönetim sistemidir. İnsan vücudu için öngörülen bağışıklık unsurları kent kapsamında düşünülürse ve sağlıklı kenti/bağışık kenti oluşturacak gereklilikler kente uyarlanırsa benzer hususlar ikisi için de geçerli olmaktadır. İnsanların yoğun olduğu bir yerleşim birimi olan kent için, yerleşimin alt ve üstyapı unsurları vücudun organları gibidir. Kentin sürdürülebilirliği yaşamın ve vücut bütünlüğünün korunmasına, kentsel direnci sağlayan unsurlar da vücut direncine benzemektedir. Kentin kullandığı kaynaklar vücudun beslenmesine benzerken, kentin çevresi, göç alması, büyümesi, tehditlere maruz kalması vücuda zarar verebilecek dış faktörler gibidir. Kentin yönetimi de tüm bu bileşenleri koordine eden insanın iradesine benzemektedir. Bu bileşenler birlikte değerlendirildiği zaman bağışık kent, kentsel topraklarının altyapı ve üstyapı unsurları sağlıklı olan, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirliği hedefleyen, planlı ve kontrollü bir şekilde büyümeye devam eden ve bu bileşenleri yönetebilecek birimlere sahip olan şehirdir (Negiz ve Savaş-Yavuzçehre, 2021: s. 51-53).

Toplum ve çevre sağlığını doğrudan etkilediğinden dolayı kentsel mekânların ve yaşam alanlarının planlanması, sağlıklı bir kentsel alan ve çevre oluşturulması oldukça önemlidir. Kentsel sağlığı ve bağışıklığı geliştirmek için, kent yönetimlerinin kentsel planlama sürecinde çevre ve toplum sağlığını dikkatle değerlendirmeleri gerekmektedir. Kentsel planlama süreçlerinde bu hususların yeterli ölçüde gözetilmediği COVID-19 salgınının hızla yayılmasıyla anlaşılmıştır. Bu durum, kentlerin halk sağlığı açısından gelecekte yaşanabilecek diğer afet ve salgınlara ilişkin hazırlık ve planlama yapmalarının zorunlu olduğunu ortaya koymuştur (Öztaş-Karlı ve Çelikyay, s. 2020: 322-323).

Covid-19 sürecinde, ekonomi, siyaset, sağlık sektörü, toplumsal yapı, kişisel ve sosyal ilişkiler, insanların devletten beklentilerini ve toplumun bakış açısını değiştirmiştir. Bütün dünyanın ve insanların tecrübe ettiği gibi, Covid-19 pandemisi, sağlık, toplum, ekonomi ve daha birçok sektörde ve sosyal alanda küresel çapta krizlerin çıkmasına sebep olmuştur. Günümüzde

kentlerin varoluşlarının ilk şartı, bundan sonra karşılaşacakları krizler ve kentsel şoklara dirençli ve hazırlıklı olmalarıdır. Kentliler kadar kentlerin de kırılğan olmaması, dirençli, sağlıklı, bağışık olması büyük bir önem taşımaktadır. Bu önemli hususların sağlanması için öncelikle, merkezî yönetim, yerel yönetimler ve diğer kamu kurum ve kuruluşları, yurttaşlar, sivil toplum örgütleri ve özel sektör kuruluşları olmak üzere bütün kentli paydaşlar dünyanın, kentlerin ve insanoğlunun geleceği için birlikte çalışmalıdır (Negiz ve diğerleri, 2021: s. 150).

SONUÇ

Kamu yönetiminde kriz yönetimi yerel ve ulusal düzeyde toplumu etkileyen krizleri engellemek, etkilerini azaltmak veya sonlandırmak amacıyla kullanılan politika ve stratejilerden oluşmaktadır. Birden çok ülkede ve/veya bütün dünyada etkili olan kamusal krizlerde uluslararası işbirliği de gerekli olmaktadır. Ancak her durumda dünya nüfusunun yarıdan fazlasının yaşadığı kentler ve sakinleri bu krizlerin etkisine daha fazla maruz kalmakta ve daha çetin bir mücadelenin içine girmektedir. Kent yönetimleri açısından bu olağanüstü ve bunalımlı dönemlere hazırlık yapmak, yerleşim birimlerini daha esnek ve dirençli bir yapıya kavuşturmak önemli görevlerden biri haline gelmiştir.

Kentleri etkileyen krizler arasında çevre ve iklim sorunları, insan kaynaklı felâketler, doğal afetler ve şoklar, bulaşıcı hastalık, pandemi ve diğer biyolojik afetler, nüfus ve kentleşme sorunları, sektörel durgunluklar, siyasî ve idarî çatışma ve çözümsüzlükler, kentsel güvenliği tehdit eden suç ve şiddet olayları, insan hakları ve kişisel özgürlüklerin ihlâli sayılabilir. Kentlerin bu sıra dışı ve sıkıntılı durumlardan mümkün olduğunca kayıp vermeden ve hasar almadan kurtulabilmesi için, yani daha dirençli, sağlıklı ve bağışık hale gelebilmeleri için şu hususlara önem verilmelidir:

- Kentleşmenin iyi planlanması ve yönetilmesi,
- Yerinden edilmiş nüfusun başarıyla yönlendirilmesi,
- Doğal ve insan kaynaklı afetlere ve iklim değişikliği sorunlarına hazırlıklı olunması,
- Yurttaşların kenti bekleyen tehditler konusunda bilinçlendirilmesi ve yerel politikalara halk katılımının sağlanması,
- Çatışma ve şiddeti tetikleyen sorun alanlarının ortadan kaldırılması,
- Yerleşim birimlerinde emniyet ve güvenin sağlanması,
- Kent ve çevresinde risk unsurlarının en aza indirilmesi,

- Yoksulluğun, düzensiz mahallelerin ve kentsel alanlar arasındaki dengesizliklerin giderilmesi.

Kentsel kriz yönetiminde her şeyden önce şehir ve çevresinin savunmasız unsurlarının ve zayıf yönlerinin ortaya konulması, muhtemel krizlerin tanım ve özelliklerinin belirlenmesi, bu krizlere karşı yapılacak mücadelede şehrin güçlü yönlerinin ve çıkabilecek fırsatların iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Her kentin ve çevresinin sosyal, kültürel, ekonomik ve ekolojik dinamikleri farklı olduğundan, kentlerin bu sıra dışı durumları yaşaması, etkilenme düzeyi ve tedbirleri de farklılık gösterebilmektedir. Bu sebeple kentler kendi sosyal, ekonomik, doğal ve çevresel niteliklerini göz önünde bulunduran hazırlıklar yapmalı, kentsel mekânları, altyapı ve üstyapı unsurlarını buna göre planlamalı ve inşa etmelidir.

KAYNAKÇA

- Ashton, J. (1988). Healthy Cities. *World Health*, June 1988, 9-11.
- Barbehön, M., & Münch, S. (2017). Interrogating the city: Comparing locally distinct crisis discourses. *Urban Studies*, 54 (9), 2072–2086. <https://doi.org/10.1177/004209801561300>
- Beall, J., Goodfellow, T., & Rodgers, D. (2013). Cities and Conflict in Fragile States in the Developing World. *Urban Studies*, 50 (15), 3065–3083. <https://doi.org/10.1177/0042098013487775>
- Boin, A. (2023, September 25). Crisis management. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/crisis-management-government>
- Boin, A., Hart, P., Stern, E. & Sundelius, B. (2017). *The politics of crisis management: Public leadership under pressure*. Cambridge University Press.
- Brown, D., Boano, C., Johnson, C., Vivekananda, J. & Walker, J. (2015). *Urban crisis and humanitarian responses: A literature review*. The Bartlett Development Planning Unit, UCL (University of London).
- Chen, C.-H., & Hsu, L.-F. (2015). A Study of Immunity-based Urban System: A Morphological Approach. *Procedia Computer Science*, 60, 652–661. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.08.201>
- Desouza, K. C., & Flanery, T. H. (2013). Designing, planning, and managing resilient cities: A conceptual framework. *Cities*, 35, 89–99. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2013.06.003>
- Drennan, L.T., McConnell, A. & Stark, A. (2015). *Risk and crisis management in the public sector*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315816456>
- European Commission (2013). *Adaptation Strategies for European Cities Final Report*. European Commission, Directorate General for Climate Action.
- Farazmand, A. (2014). Crisis and Emergency Management: Theory and Practice. A. Farazman (Ed.), *Crisis and Emergency Management: Theory and Practice*, içinde (ss. 1-10). Routledge.
- Florida R. (2017). *The new urban crisis: How our cities are increasing inequality, deepening segregation, and failing the middle class-and what we can do about it*. Basic Books.
- Garayev, V. (2013). Crisis, definition of. K. B. Penuel, M. Statler ve R. Hagen (Ed.), *Encyclopedia of crisis management*, içinde (ss. 186-187), SAGE Publications.
- Gonzalez-Pérez, J. M. & Lois-González, R. C. (2005). Healthy city. Roger W. Caves (Ed.), *Encyclopedia of the city*, içinde (ss. 336-337), Routledge.
- Hamilton, W. A. H. (2009). Resilience and the city: the water sector. *Proceedings of the Institution of Civil Engineers - Urban Design and Planning*, 162 (3), 109–121. <https://doi.org/10.1680/udap.2009.162.3.109>

- Hancock, T. & Duhal L. (1988). *Promoting health in the urban context*. World Health Organization Healthy Cities Papers. FADL Publishers
- Henstra, D. (2012). Toward the climate-resilient city: Extreme weather and urban climate adaptation policies in two Canadian provinces. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 14 (2), 175–194. <https://doi.org/10.1080/13876988.2012.665215>
- IFC (2018). *Climate investment opportunities in cities - An IFC analysis*. International Finance Corporation, World Bank Group.
- IPCC (2007). *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, M.L. Parry, O.E. Canziani, J.P. Palutikof, P.J. van der Linden and C.E. Hanson (Eds.), Cambridge University Press.
- Kaya, Y. (2018). İklim değişikliğine karşı kentsel kırılganlık: İstanbul için bir değerlendirme. *International Journal of Social Inquiry*, 11 (2), 219-257.
- Kidokoro, T., Okata, J., Matsumura, S. & Shima, N. (Eds.) (2008). *Vulnerable cities: Realities, innovations and strategies*. Springer
- Linstone, H. A. & Mitroff, I. I. (1994). *The challenge of the 21st century: Managing technology and ourselves in a shrinking world*. State University of New York Press.
- Meerow, S., Newell, J. P., & Stults, M. (2016). Defining urban resilience: A review. *Landscape and Urban Planning*, 147, 38–49. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2015.11.011>
- Merriam-Webster (2023). *Crisis*. Merriam-Webster dictionary. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/crisis>
- Mohammed Salih, N. M., & Hussein, S. H. (2021). Cities after pandemic: Enabling social distancing as a new design standard to achieve urban immunity. *Acta Scientiarum Polonorum Administratio Locorum*, 20 (4), 345–360. <https://doi.org/10.31648/aspal.6825>
- Moir, E., Moonen, T., & Clark, G. (2014). *What are future cities? Origins, meanings and uses, compiled by the business of cities for the foresight future of cities project and the future cities catapult*. Government Office for Science.
- Najafnezhad Asl, S., Mohammadi Moghadam, Y. & Poormoosavi, S. (2019). The role of passive defense in urban crisis management from urban managers' perspective. *International Journal of Human Capital in Urban Management*, 4 (3), 205-212. <https://doi.org/10.22034/IJHCUM.2019.03.05>
- Negiz, N. & Savaş-Yavuzçehre, P. (2021). *Viral çağda kent ve kentsel başışıklık*. Gazi Kitabevi.
- Negiz, N., Savaş-Yavuzçehre, P. & Yalçın, Ö. (2021). Covid-19 sürecinde kentler ve kentliler: Yaşananlar ve beklentiler üzerine tespitler (Göller Bölgesi bulguları). *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*

- Dergisi*, 39 (Covid 19 Özel Sayısı), 135-153. <https://doi.org/10.17065/huniibf.885113>
- Okeke, F. O., Eziyi, I. O., Udeh, C. A., & Ezema, E. C. (2020). City as habitat; Assembling the fragile city. *Civil Engineering Journal*, 6 (6), 1143-1154. <http://dx.doi.org/10.28991/cej-2020-03091536>
- Öztaş-Karlı, R. G. & Çelikyay. S. (2020). Akıllı Kentlerin Gelişiminde Covid-19 Etkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sağlık Hastalıklar Özel Sayısı, 321-338.
- Penuel, K. B., Statler, M. & Hagen, R. (2013). Introduction. K. B. Penuel, M. Statler ve R. Hagen (Ed.), *Encyclopedia of crisis management*, içinde (ss. xxv-xxvii), SAGE Publications.
- Proag, V. (2014). The concept of vulnerability and resilience. *Procedia Economics and Finance*, 18, 369-376. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00952-6](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00952-6)
- Rosenthal, U., Hart, P. & Charles, M.T. (1989). The world of crises and crisis management. U. Rosenthal, M. T. Charles ve P. T. Hart (Ed.), *Coping with crises: The management of disasters, riots and terrorism*, içinde (ss. 3-33). Charles C. Thomas Publisher.
- Rosenthal, U., Hart, P. & Kouzmin, A. (1991). The Bureau-Politics of Crisis Management. *Public Administration*, 69 (2), 211-33. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.1991.tb00791.x>
- Selby, J. D., & Desouza, K. C. (2019). Fragile cities in the developed world: A conceptual framework. *Cities*, 91, 180-192. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2018.11.018>
- Şimşek, Z. (2020). Biyolojik afet olarak Covid 19 pandemisi özelinde mevsimlik tarım işgücüne ve ailelerine yönelik temel sağlık hizmetlerinin sunumu. *Sağlık ve Toplum*, Özel Sayı, 103-111.
- Takano, T. (2004). Development of “Healthy Cities” and Needs of Research. T. Takano (Ed.), *Healthy Cities and Urban Policy Research*, içinde (ss.1-9), Spoon Press.
- Tekin, Ö. F. (2015). Kriz yönetimi ve kamu yönetimi için önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 18 (2), 119-135.
- Tekin, Ö. F. (2014). Importance of crisis management for public administration: The practice in Turkish public administration. *The 2014 WEI (West East Institute) International academic conference proceedings*, ss. 163-171, Budapest, Hungary.
- Tutar, H. (2021). *Kriz ve stres yönetimi*. Seçkin Yayınevi.
- UN DESA (2019). *World urbanization prospects: The 2018 Revision (ST/ESA/SER.A/420)*. United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division. United Nations.

- UN ECOSOC (2018). *Sustainable cities, human mobility and international migration, Report of the Secretary-General (E/CN.9/2018/2)*. Commission on Population and Development, UN Economic and Social Council, United Nations.
- UNEP (2007). *Cities and Urban Vulnerability in the context of Urban Environmental Management (Concept Paper)*. United Nations Environment Programme.
- UNISDR (2009). *2009 UNISDR terminology on disaster risk reduction*. United Nations International Strategy for Disaster Reduction.
- Wamsler, C., Brink, E., & Rivera, C. (2013). Planning for climate change in urban areas: From theory to practice. *Journal of Cleaner Production*, 50, 68–81. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.12.008>
- WHO (2023a). *Emergencies*. World Health Organization. <https://www.who.int/europe/emergencies/our-work-in-emergencies/health-hazards-non-infectious#:~:text=Complex%20emergencies%20combine%20internal%20conflict,disasters%20associated%20with%20natural%20hazards.>
- WHO (2023b). *WHO European Healthy Cities Network*. World Health Organization. <https://www.who.int/europe/groups/who-european-healthy-cities-network>
- Weaver, T. (2017). Urban crisis: The genealogy of a concept. *Urban Studies*, 54 (9), 2039–2055. <https://doi.org/10.1177/0042098016640487>
- World Bank (2016). *Investing in Urban Resilience: Protecting and Promoting Development in a Changing World*. World Bank Group.

Kentlerde Su Krizi ve Mekânsal Planlama

Hasibe Körbalta¹

Özet

“Su” dünya üzerindeki tüm canlı varlıklar için yaşamın birincil gereksinimidir. Gezegenimizin dörtte üçü sularla kaplı olsa dahi insanların kullanabileceği tatlı su miktarı ise toplam su miktarının sadece %0,0002’si kadardır. Küresel ısınma ve iklim değişikliği sebebiyle yağış rejimleri değişmekte, dünyanın kimi bölgeleri kuraklık kimi bölgeleri ise taşkın ve sellerle mücadele etmektedir. Nüfus artışı, kentleşme ve beşeri faaliyetler sahip olduğumuz kullanılabilir tatlı su kaynakları üzerindeki talep baskısını artırırken, mevcut su kaynakları ise kirletici unsurlar sebebiyle kullanılamaz hale gelmektedir. Su krizleri her geçen gün insanlığı ve diğer çevresel bileşenleri daha fazla tehdit eder hale gelmektedir. Bilim ve teknolojide ilerleyen insanoğlu bir zamanlar kurduğu her yerleşime su götürülebilir becerideyken artık günümüz dünyasında götürülebilecek bir su kaynağının kalıp kalmadığı tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar neticesinde ortaya çıkan yegane çözüm ise suyun kendi havzasında yönetilmesi ve yerleşimlerin mevcut su kaynaklarının sürdürülebilirlikleri kapsamında şekillenmesi yönündedir. Bilimsel araştırmalar arazi kullanımının su kaynakları ve su tüketimi üzerindeki etkilerini gösterirken kent planlama süreçlerinde su odaklı çalışmalar önem kazanmaya başlamıştır. Bu çalışmada dünyada ve ülkemizde önemli bir sorun haline gelmeye başlayan su krizi ve kuraklık sürecine karşın kent planlama çalışmalarıyla alınabilecek önlemler sıralanmıştır. Kenti oluşturan konut, sanayi, ulaşım ağları, yeşil alanlar gibi kentsel fonksiyonların tasarımında dikkat edilmesi gereken hususlar sıralanırken, üst ölçeklerden alt ölçeklere doğru su kaynaklarına duyarlı planlama süreçleri hakkında öneriler getirilmiştir. Çalışma kapsamında su duyarlı planlama çalışmalarına yönelik bilimsel araştırmalar temel alınmış, planlama ölçeğinde ise ülke ve bölge ölçeğinden mahalle ölçeğine kadar uzanan su duyarlı bir planlama süreci tariflenmiştir.

1 Dr., Şehir Plancısı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, h.boyar@gmail.com, ORC-ID:0000-0003-3206-7309

GİRİŞ

Su, “H₂O” şeklinde simgelenen, sözlük anlamı olarak “hidrojenle oksijenden oluşan, sıvı durumunda bulunan, renksiz, kokusuz, tatsız madde” (TDK, 2022) şeklinde tanımlanan, ancak fiziksel özelliklerinin yanı sıra sosyal, ekonomik ve ekolojik açılardan da farklı disiplinlerce farklı şekillerde de tanımlanabilen bir varlıktır.

Gezegeneğimizin dörtte üçü sularla kaplı olup, sular buldukları yere ya da tatlarına göre sınıflandırılırlar. Okyanuslar, denizler, akarsular, dereler ve göllerde bulunan sular yüzeysel sular iken toprak yüzeyinin altında, durgun veya hareket halinde olan sular ise yeraltı suları olarak isimlendirilir. Su; toprak ve atmosfer arasında bir döngü içerisinde. Bu döngüye hidrolojik döngü ya da suyun hidrolojik çevrimi denir. Bu çevrim içerisinde su buharlaşarak gaz haline geçer ve atmosfere karışır, ardından yoğunlaşarak yağış haline geçer ve tekrar toprak yüzeye döner. Dönen suların bir kısmı yeraltına süzülerek akifer ismi verilen yeraltı sularını taşıyan tabakalar aracılığıyla, bir kısmı ise yerüstü drenaj kanallarından dereler, göllere, akarsular ve denizlere dönerek çevrimi tamamlar. Hidrolojik çevrim içerisinde su sürekli hareket halindedir ve toplam hacmi sabittir. Bununla birlikte su kaynaklarının miktar ve içerikleri bölgesel olarak farklılıklar gösterebilmektedir.

Tatlarına göre bakıldığında içerisinde %1’den daha az oranda çözünmüş tuz içeren sular tatlı sular olup akarsular, dereler ve bazı göllerdeki sular bu kapsamda değerlendirilir. Tuzlu sular ise çok daha fazla miktarda tuz içeren, tuzlu olmasından dolayı iletkenliği daha fazla olan ancak içme suyu olarak kullanıma uygun olmayan sulardır. Okyanuslarda, denizlerde ve tuz göllerinde bulunan sular tuzlu sulardır. Acı sular ise tatlı sular ile tuzlu sular arasında bir tuzluluk oranına sahip ve bunun yanında farklı mineralleri de içeren sulardır. Dünyada hidrolojik çevrim içerisinde bulunan toplam su miktarı yaklaşık olarak 1.385.000.000 km³ olarak tahmin edilmektedir. Bu suların %96’sı tuzlu olup kalan %4’ü tatlı sulardan oluşmaktadır. Tatlı sular kapsamında ise insanların ve ekosistemlerin kullanabileceği akarsulardaki suların miktarı ise sadece 2.120 km³ kadardır. Yani dünyadaki toplam su miktarının yaklaşık olarak %0,0002’si kadardır (USGS, 2019).

Su kaynakları insan ve diğer tüm ekosistemler için yaşamın vazgeçilmezidir. Bazı canlıların vücut ağırlıklarının %90’ını su oluştururken, yetişkin bir insan vücudunun %60 kadardır sudur. Vücut ağırlığının yüzdesi olarak su kaybının %1 oranında olması susuzluk hissine, ısı düzeninin bozulmasına, performansın azalmasına, %7 oranında azalması fiziksel etkinlik sürerse bayılmaya, %11 oranında azalmasının ise ölüme neden olabileceği belirtilmektedir (SUDER, 2023). Öte yandan; kişinin hayatını

devam ettirebilmesi için günde toplam 50 litre suya (5 litre içme suyu, 20 litre sanitasyon, 15 litre banyo ve 10 litre yemek hazırlamak için) ihtiyaç duyduğu hesaplanmıştır (Gleick, 1996: s. 88).

Dünyada suyun kullanım alanlarına bakıldığında en büyük oranın tarımsal kullanımda (%70) olduğu, bunu evsel kullanım (%22) ve endüstriyel kullanımın (%8) takip ettiği görülür (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: s. 2). Bir kişinin günlük gıda ihtiyacını karşılamak için 2 000-5 000 litre suya ihtiyacı vardır. 1 kg. prinç üretmek için 3.400 litre, 1 kg. sığır eti üretmek için 15.500 litre ve 1 kg. çikolata üretmek için 24.000 litre suya ihtiyaç bulunmaktadır (Hoekstra, 2008: s. 54). Endüstride ise su enerji elde etme, soğutma, işlemden geçirme, temizleme, buhar oluşturma, ulaştırma gibi işlemlerde kullanılmaktadır. Endüstriyel ürünlerdeki su ayak izi 1ABD Dolar için 80 litreye karşılık gelmektedir. Ürün özelinde su ayak izini hesaplamak oldukça güçtür. Bunun nedeni ise endüstriyel ürünlerdeki çeşitlilik, üretim zincirlerindeki karmaşıklık ve milletler ve şirketler arasında farkların olmasıdır Bununla birlikte ürünler özelinde yapılan kimi hesaplamalarla endüstriyel su kullanımı için üretimde kullanılan su miktarı hakkında fikir edinilebilir. Örnek olarak; 1 adet A4 kağıdı 5,1 litre; 1 adet pamuklu t-shirt 2.720 litre, akıllı telefon 12.760 litre ve bir araba için 52.000-83.000 litre su kullanılmaktadır (Water Footprint Calculator, 2022).

Su kaynaklarının tarihsel süreç içerisindeki kullanımı ve yönetimi incelendiğinde ilk insan yerleşimlerinin su kıyılarında kurulduğu görülmektedir. Bununla birlikte insan medeniyetindeki gelişmeler ve ürettiği araçlar yardımıyla insanın çevresini şekillendirebilme becerisi kazanması, su kaynaklarından uzakta da yerleşim kurmasına olanak sağlamıştır. İnsanlar, su kanalları, su kemerleri, sarnıçlar ve bunun gibi yapısal çözümlerle suyu depolayabilmiş ve sudan uzakta kurdukları yerleşimlerine su taşıyabilmişlerdir. Yakın çağa gelindiğinde ise teknolojinin gelişimi sayesinde insanlar büyük rezervuarlar inşa etmeye, geliştirilen pompa sistemleri ve dağıtım şebekeleri ile su kaynaklarına bağlı yerleşimler kurmaktan vazgeçerek, su kaynaklarını yerleşimlerine göre şekillendirmeye başlamışlardır. Büyüyen şehirlerin su ihtiyaçlarını karşılamak için artık akarsu yatakları değiştirilmeye, su kendi havzasından farklı havzalara nakledilmeye başlanmıştır. Fakat 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, geliştirilen bunca sistemin artık yetersiz kaldığı ve hatta zorunlu bir paradigma değişimine ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır. Çünkü artık asıl problem suyun bir yerden başka bir yere götürülebilmesi değil, götürülecek miktarda ve uygun kalitede suyun bulunmaması durumudur. Kentler artık su krizi ile karşı karşıyadır.

SU KRİZİ VE KURAKLIK

Suyla ilgili sorunlar literatürde ve günlük hayatta “su krizi”, “su stresi”, “su kıtlığı”, “su riski” ve “su yoksulluğu” gibi tanımlamalarla anlatılmaya, sınıflanmaya ve ölçülmeye çalışılmaktadır. Bu tanımlamaların ortak noktasında ise su kaynaklarının kentler için artık yetersiz kaldığı gerçeği bulunmaktadır. Bu süreci ortaya çıkaran nedenlerin başında küresel ısınma ve yağış rejimlerindeki değişimler gelmektedir. Küresel ısınma ve yağış rejimlerindeki düzensizlikler su varlığının bölgesel olarak yoğunluğunun farklılaşmasına neden olmaktadır.

Küresel hava hareketlerinin son dönemlerde böylesine farklılaşmasındaki temel etken, Hadley Cell genişmesi adı verilen iklim değişikliğine bağlı bir fenomendir. Hadley Cell genişmesi nedeniyle bulutlar ekvatorun kutuplara doğru hareket etmektedir. Bu ise Sahra altı Afrika, Orta Doğu ve Orta Amerika gibi ekvatorial bölgelerde yağışların azalmasına sebep olmaktadır. Yağışların arttığı bölgelerde ise yoğun ve kısa süreli yağışlar sebebiyle seller ve taşkınlar artmaktadır. Günümüzde en az 21 milyon insan her yıl taşkın riski altındayken bu sayının 2030'a kadar 54 milyona yükseleceği öngörülmektedir (Schleifer, 2017).

Küresel iklim değişikliğinin bir diğer etkisi buzullar üzerinde gerçekleşmektedir. Yapılan tahmini hesaplamalara göre dünyadaki su varlığının %96,54'lük kısmı okyanuslarda ve denizlerde bulunan tuzlu sulardan oluşmaktadır. İnsanların kullanabileceği tatlı sular ise kalan %3,46'luk kısımdır. Bu miktarın ise %1,74'ü buzullarda ve kalın kar kütlelerinde depolanmaktadır (USGS, 2019). Ancak Grönland ve Antarktika gibi buz kütlelerinin tek rolü bünyelerindeki tatlı suyu muhafaza etmek değildir. Bu buz kütleleri hava ve iklim üzerinde serinletici etkiye sahiptir. Kuzey Kutup Denizi buzu, kutup bölgelerini serin tutar ve küresel iklimin ılıman olmasına yardımcı olur. Bunu sahip olduğu soğuk buz kütlelerinin yanında ışığı yansıtan yapısıyla da gerçekleştirir. Deniz buzu parlak bir yüzeye sahiptir ve güneş ışığının yüzde 80'ini tekrar uzaya yansıtır. Yaz aylarında deniz buzu eridiğinde, koyu renkli okyanus yüzeyi açığa çıkmaktadır. Okyanus yüzeyi ise buz yüzeylerin tersine güneş ışığının yüzde 90'ını emer ve bu olay okyanusların ısınmasına sebep olur (NSIDC, 2023). Kutuplardaki ve yükseklerdeki buz yüzeylerin bu şekilde faydaları varken küresel ısınma sebebiyle bu kütleler erimekte ve tuzlu deniz suyuna karışmaktadır. Kuzey Kutup Denizi'ndeki buz kütlelerinin son yarım yüzyılda önemli ölçüde azaldığı ve bu azalmanın %10'unun sadece son 30 yılda eridiği, 1912'den bu yana Klimanjaro Dağları'ndaki büyük kar ve buzul kütlelerinin %80'inden fazlasının eridiği raporlanmıştır. Yükselen sıcaklık ve eriyen buz kütleleri

okyanus sularının ısınmasına ve hacimlerinin genişlemesine neden olurken deniz suyu seviyeleri de yükselmektedir (Glick, 2023). Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) Raporuna göre, bu etki son yüz yılda deniz seviyesinde 10-20 cm arasında yükselmeye neden olmuştur. Deniz seviyesindeki her 2,5 cm.lik yükselmenin ortalama 2,4 cm yatay çekilmeye sonuçlandığı hesaplanırken, bu çekilmenin özellikle tatlı su akiferlerine girmesinin hem tatlı su kaynaklarına hem de bu kaynaklarla sulama yapılan tarım alanlarına zarar vereceği vurgulanmaktadır (Oppenheimer ve diğerleri, 2019)

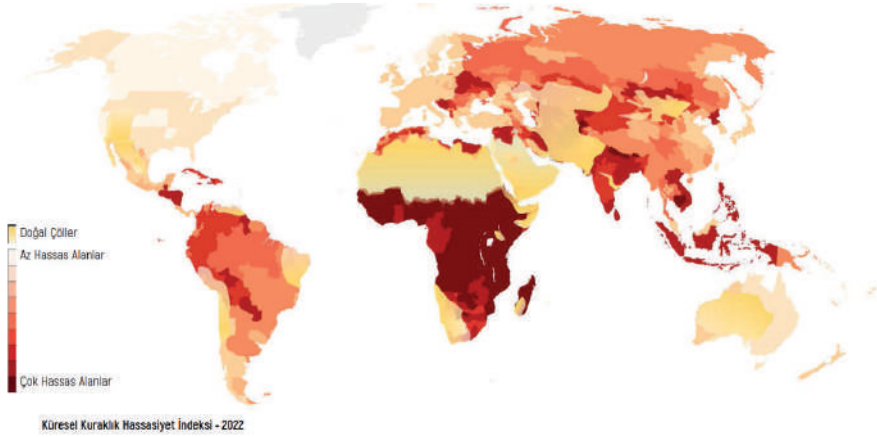
Yağış rejimlerindeki değişiklikler dünyanın kimi bölgelerinde yağış, sel ve taşkınları artırarak yerleşimleri tehdit ederken, kimi bölgelerinde ise yağışların azalmasına, su kıtlığına ve kuraklığa neden olmaktadır.

Kuraklık

ABD Kuraklık İzleme Merkezi'ne göre 1980lerden günümüze değin 150'den fazla kuraklık tanımı yapılmış olup (NDMC, 2023) bu tanımlar meslekî disiplinlere ve çalışma alanlarına göre (meteoroloji, tarım, coğrafya gibi) farklılıklar arz etmektedir. Dünya Meteoroloji Örgütü (*World Meteorological Organization - WMO*) kuraklığı, “*Yağış eksikliğinden kaynaklanan, yavaş başlayan bir olgu*” şeklinde salt yağış kapsamında tanımlamaktadır (WMO, 2020). Hükümetlerarası İklim Değişikliği Panelinde (IPCC) kuraklık “*ciddi bir hidrolojik dengesizliğe neden olacak kadar uzun süreli kuru havanın bulunduğu anormal bir dönem*” (IPCC, 2012) olarak tanımlarken, Avrupa Kuraklık Gözlemevi (European Drought Observatory - EDO) iklimsel bir tanımlama yapmaktadır. Buna göre kuraklık, uzun süren hava koşulları özelliği sebebiyle “*hidrolojik dengeyi etkileyen sürekli olağandışı kuru hava koşulları ile karakterize edilen aşırı bir iklim*” (EDO, 2023) şeklinde tanımlanmaktadır.

Literatür incelendiğinde kuraklığın sadece yağışların azalmasından ibaret olmadığı, sonuçlarının da sadece meteorolojik yağışlarla ya da tarım sektörüyle ilgili olmadığı, hatta kuraklığın bir afet türü olarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization) kuraklığı, “*dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelebilecek doğal iklim döngüsünde uzun süreli kuru bir dönem*” olarak tariflerken, yağış eksikliği ile karakterize edilen ve su kıtlığına neden olan yavaş başlayan bir afet olarak tanımlamaktadır (WHO, 2023). Kuraklığın dünya üzerindeki etkilerini en geniş anlamda yansıtan organizasyonlardan birisi olan UNCCD tarafından yayınlanan raporda; 2000-2022 yılları arasında kuraklıkların sayısı ve süresinin %29 arttığı, kuraklığın doğal afetlerin %15'ini oluşturduğu ancak en fazla zarara

neden olduğu, 1970-2019 arasında yaklaşık 650.000 kişinin ölmesine neden olduğu, 2022’de 2,3 milyardan fazla insanın su sıkıntısı yaşadığı, yaklaşık 160 milyon çocuğun şiddetli ve uzun süreli kuraklığa maruz kaldığı ve 1998’den 2017’ye kadar kabaca 124 milyar ABD doları küresel ekonomik kayba neden olduğu ifade edilmiştir (UNCCD, 2022: s. 9). Aynı raporda yayımlanan küresel ölçekteki kuraklık hassasiyetleri gösteren haritada ise başta Afrika ve Asya’nın güneyi olmak üzere dünyanın birçok bölgesinin kuraklığa karşı hassas olduğu görülmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Küresel Kuraklık Hassasiyeti

Kaynak: UNCCD, 2022: s. 15.

Kuraklığın bu denli zararlı bir afet olmasının nedeni ise birbirini tetikleyen doğrudan ve dolaylı etkilere sahip olmasıdır. Kuraklığın en temel doğrudan etkisi olan su kıtlığı ile kamusal su arzı azalarak tarımsal ürün verimsizliği, arazi bozulmaları ve çölleşme gibi süreçler gelişmektedir. Diğer yandan bu süreçlerin bir sonucu olarak geçim kaynakları zarar görmekte, gıda fiyatları artmakta ve yoksulluğun derinleşmesiyle göç hareketlerinin hızlanması gibi dolaylı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ekosistemler zarar görürken biyolojik çeşitlilik kayıpları ve sonucunda besin zincirindeki bozulmalar ise kuraklığın çevre üzerindeki olumsuz etkileri olarak ortaya çıkmaktadır (UNDRR, 2021: s. 42).

Kuraklık Çeşitleri ve Kuraklık Süreci

Kuraklık çeşitlerine yönelik literatürdeki çalışmaların başında Wilhite ve Glantz’ın (1985: s. 4-8) çalışması gelmektedir. Wilhite ve Glantz kuraklığı dört şekilde sınıflamıştır. Bunlar; meteorolojik, hidrolojik, tarımsal ve

sosyoekonomik kuraklıklardır. *Meteorolojik kuraklık* en basit tanımıyla bir alanın normalden uzun süre ortalamalar altında yağış almasıdır. Yağışlardaki azalma yüzeysel sularda ve yeraltı sularında azalmaya sebep olmakla birlikte sıcaklıkla birlikte topraktaki nemin azalmasına da sebep olur. Topraktaki nemin azalmasına bağlı olarak tarım mahsullerindeki azalmanın yaşandığı dönem ise *tarımsal kuraklık* dönemi olarak tanımlanır. Tarımsal kuraklık hem meteorolojik kuraklığın hem de hidrolojik kuraklığın etkisiyle ortaya çıkabilmekte birlikte bitkinin su talebi, hakim hava koşulları, bitkinin biyolojik özellikleri ve toprağın fiziksel – biyolojik özelliklerine de bağlıdır. *Hidrolojik kuraklık* da tarımsal kuraklık gibi meteorolojik kuraklığın devamında gelişmekte olup, bir yerdeki yüzey ve yeraltı sularının yetersiz hale gelmesi sebebiyle su kaynaklarının seviyelerindeki düşüşle ortaya çıkmaktadır. *Sosyoekonomik kuraklık* ise suya olan arz ve talepler kapsamında, ekonomik bir mala olan talep aşıldığında oluşmaktadır (Mishra ve Singh, 2010: s. 206).

Yakın dönemde yapılan çalışmalarda kuraklığa yönelik farklı sınıflamaların da yapıldığı görülür. Sayers ve diğerleri (2016: s. 7) kuraklığa yönelik mavi ve yeşil su kuraklığı tanımı geliştirmiş olup, mavi su kuraklığını; yeraltı suları ya da yüzeysel sulardaki olağandışı ve önemli azalmalar olarak tanımlamış, yeşil su kuraklığını ise toprağın veya bitki örtüsünün içinde veya üzerinde depolanan sudaki olağandışı ve önemli bir eksilme olarak tanımlamıştır.

Kuraklık çeşitlerinin ölçümünde kesin ve net olarak nicel tanımlamalar ve sınırlamalar bulunmamaktadır. Çünkü gerek insanların gerekse doğal çevrenin suya olan ihtiyaçları ile farklı coğrafi bölgelerin meteorolojik normalleri birbirlerinden farklıdır. Bu sebeple kuraklığı ölçmek, nitelenmek ve takip etmek için farklı yöntemler geliştirilmiştir (WMO ve GWP, 2016; s.7-9). Bu yöntemlerden bazıları yağış verilerinin yardımıyla sadece meteorolojik kuraklığın ölçümüne yönelikken bazıları ise tarımsal kuraklık ya da hidrolojik kuraklığın ölçülmesine yöneliktir. Meteorolojik kuraklığın göstergeleri olarak Standardize Yağış İndeksi (SPI- Standardized Precipitation Index) ve Standardize Yağış-Evapotranspirasyon İndeksi (SPEI- Standardized Precipitation Evapotranspiration Index) en iyi bilinen ve kullanılan indekslerdir. Topraktaki kuraklığın ölçümüne yönelik, Toprak Nem İndeksi (SMA- The Soil Moisture Anomaly Index), Kuraklık Şiddet İndeksi (DSI- Drought Stress Index) veya Palmer Kuraklık Şiddet İndeksi (PDSI- The Palmer Drought Severity Index) gibi indeksler kullanılmaktadır (EDO, 2023).

Kentleşme ve Nüfus Artışının Kuraklıkla İlişkisi

Dünya nüfusu hızlı bir şekilde artmaktadır. 1950’de tahminen 2,5 milyar olan küresel insan nüfusu, 2022 Kasım ayı ortasında 8,0 milyara ulaşmış,

önümüzdeki 30 yıl içinde yaklaşık 2 milyar kişi daha artması beklenmektedir. Mevcut nüfusun 2050'de 9,7 milyara ve 2080'lerin ortalarında yaklaşık 10,4 milyara ulaşması beklenmektedir (UN, 2022). Ancak bu artış sadece birey sayısında yaşanmamaktadır. Birey sayısı arttıkça ihtiyaçlar da artmaktadır. İnsanoğlu ihtiyaçlarını karşılamak için doğal kaynaklara bağımlı durumdadır. İhtiyaçları karşılamak adına doğal kaynaklar kullanılmakta, kullanımların ardından atıklar da artmaktadır. Atıklarla doğal çevre bozulmakta ve doğal kaynaklara olan baskı bir kat daha artmaktadır. Sadece 1992'den günümüze doğal/yarı doğal alanlar %2,7 oranında azalmıştır. Bu oran İspanya'nın yüz ölçümünün iki katına eşittir (OECD, 2018: s.6).

Nüfus artışı insanların suyu doğrudan kullanmaları kapsamında su ihtiyacının artmasına sebep olurken, üretim yöntemlerindeki değişimler, teknolojiadaki gelişmeler ve bunlara bağlı olarak farklılaşan tüketim alışkanlıkları gibi sebepler su ihtiyacının daha da artmasına sebep olmaktadır. Temel insanî gereksinimlerin karşılanabilmesi kapsamında kişi başına 50 litre suya ihtiyaç duyulurken (Gleick, 1996) , tarımsal ve endüstriyel üretimlerde ihtiyaç duyulan su miktarı bundan çok daha fazla olabilmektedir. İnsanların günlük içme suyu ihtiyacının karşılanmasında 2 litre su yeterli olabilmekteyken, bir kişinin günlük gıda ihtiyacının üretilmesi için yaklaşık olarak 3000 litre suya gereksinim duyulmaktadır (FAO, 2023). Bir hamburger için 2.400 litre, bir fincan kahve için 140 litre su gereksiniminin olması şeklinde sanal su olarak tariflenen ve ürünlerin üretilmesi için gerekli olan su miktarları düşünüldüğünde ise nüfus artışıyla artacak su tüketimi miktarı arasındaki ilişki daha da dikkat çekicidir (Water Footprint Calculator, 2022).

Nüfus artışının su kaynaklarının kullanımı kapsamında yarattığı artışın en önde gelen bileşeni gıda gereksinimini karşılamak adına kullanılan su miktarıdır. 2019 yılı verilerine göre son 50 yıllık dönem incelendiğinde dünyadaki ekilebilir alanlar %12 oranında büyümesine rağmen kişi başına düşen ekilebilir arazi miktarı 0,44 hektardan 0,25 hektara gerilemiştir (FAO, t.y.: s.14). Tarımsal üretimin verimini etkileyen en önemli bileşen ise hayat kaynağı olan sudur. Dünyadaki tarım arazilerinin sadece %20'sinde sulu tarım yapılabilen, buna rağmen gıda ihtiyacının %40'ı sulanabilir alanlardan sağlanmaktadır. Bu sebeptendir ki, dünya su tüketiminde en büyük payı (%69) tarımsal üretim (sulama, hayvancılık ve su ürünleri üretimi) kullanmaktadır (UN Water, 2019: s. 13) . Uzun dönemli su tüketim eğilimleri incelendiğinde ise su kullanımındaki artış oranının nüfus artış oranından çok daha fazla olduğu görülmektedir. 1900 yılından günümüze değin küresel tatlı su kullanım oranları altı kat artarken, 2050 yılına kadar su ihtiyacının %55 oranda artacağı öngörülmektedir (OECD,

2012). Bu kullanımlardan yüzeysel su kaynakları etkilendiği gibi yeraltı suları da etkilenmektedir. Uluslararası Yeraltı Suyu Kaynakları Değerlendirme Merkezi'nin verdiği bilgilere göre Dünya üzerinde kullanılabilir tatlı suların %30'u yeraltı suları olarak depolanmaktadır. Kalan %60 civarı buzullarda ve sadece %1'i akarsu ve göllerde bulunmaktadır. Yeraltı suları dünyadaki tüm içme suyunun yarısını, tarımsal sulamaların yaklaşık %40'ını ve endüstriyel su ihtiyacının 1/3 ünü sağlamaktadır. Yeraltı suları ekosistemlerin devamlılığını sağlarken, topraktaki çökmeleri ve deniz suyunun girişlerini önlemektedir (IGRAC, t.y.). Bunun yanında son 50 yılda yeraltı suyu çekimlerinin üç kat arttığı tespit edilirken 2050 yılında yıllık 1.100 km³ çekimin olacağı bunun ise günümüzdeki çekimlere nazaran %39 oranında daha da artacağı hesaplanmaktadır (UN Water, 2018: s. 2).

Artan nüfusun su kaynaklarına olan diğer bir etkisi ise mevcut su kaynaklarının geri beslenmesine ve kalitesine yönelik olumsuz etkileridir. Bu ise artan nüfusun kentleşme sebebiyle belirli alanlarda yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde dünya nüfusunun %57'si kentsel alanlarda yaşamakta olup bu miktarın 2050 yılında %68'e çıkması beklenmektedir. Kentlerde yaşayan nüfus hızlı bir şekilde artmaktadır. 1950 yılında 751 milyon kişi kentsel alanlarda yaşarken, bu rakam 2018 yılında 4,2 milyara çıkmıştır (UN, 2018). Kentleşmiş alanların artmasının ve nüfusun kentleşmiş alanlarda yoğunlaşmasının su kaynaklarına pek çok açıdan olumsuz etkilerinin olduğu bilinmektedir. Bu etkilerin başında arazi örtüsünün değişmesi gelmektedir. 1990-2018 yılları arasında tüm dünyada Birleşik Krallık alanına yakın bir miktarda alan (244.000 km²) yapılaşmıştır (OECD, 2018: s. 11). Ancak yapılaşmış çevrelerin geçirimsiz katmanlar oluşturması sebebiyle yeraltı sularının beslenmesine engel olduğunu gösteren pek çok çalışma mevcuttur.

Yeraltı suları doğal olarak yağmur, kar suları veya göllerin, nehirlerin dibinden sızan sularla beslenebildikleri gibi ekinlerin fazla sulanmaları neticesinde beslenebilmektedirler. Ancak arazi örtüsündeki değişimler bu beslenme miktarına etki etmektedir. Doğal bir alanda yüzeydeki yağışların %25'i derin akiferlere, %25'i sığ akiferlere ulaşırken, bu oranlar %10-20 arası geçirimsiz tabaka ile kaplı yüzeylerde %21'e, %35-50 oranında kapalı yüzeylerde %15-20'ye ve %75-100 oranında kaplı yüzeylerde %5 ve %10 oranlarına düşmektedir. Bu şekilde kapalı yüzeylerde oluşan akışlar yeraltı sularının beslenmesini engellediği gibi akışların buharlaşarak kaybolmasına ve büyük oranının da yoğun kentsel akışlarla alandan uzaklaşmasına neden olmaktadır. %75-100 arası geçirimsiz yüzeye sahip alanlarda yağışların yaklaşık %55'inin kentsel akışlarla uzaklaştığı hesaplanmıştır (Arnold ve Gibbons, 1996: s. 244). Bu şekilde kapalı ve geçirimsiz yüzeylerle alandan uzaklaşan yağışlar drenaj kanallarının yetersiz kalması sebebiyle taşkınlara ve

sellere sebebiyet verirken öte yandan yeraltı suları yeterince beslenemediği ve yağışın düştüğü bölgede yeterince buharlaşma yaşanmadığı için hidrolojik çevrim bozularak kullanılabilir su miktarı da azalabilmektedir.

Arazi örtüsündeki farklılaşmanın su çevrimine olan etkisinin yanında çok daha önemli bir etki kentleşmenin sonucunda farklı yoğunluklarda çekilen su kaynaklarının insan etkisiyle farklı alanlara taşınarak deşarj edilmesidir. Bunun temel sebebi ise nüfus artışı ve tüketim alışkanlıklarının değişmesidir. Dünya nüfusu hızlı bir şekilde artmaktadır. Birey sayısı arttıkça başta gıda olmak üzere insan ihtiyaçları da artmaktadır. Nüfus artışı ve tüketim yoğunluğunun arttığı bölgeler ise kentleşmiş alanlardır. Kentleşmenin metropollerde yoğunlaşarak artmaya devam etmesi ve bunun yanında metropollerini besleyebilmek adına yeni açılan tarım arazileri ve oluşturulan endüstriyel alanlar, suyun doğal kabı olarak nitelenen su havzalarının doğal su çevriminde yetersiz kalmasına ve kentlerin su ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için komşu su havzalarından su aktarımına gidilmesine neden olmuştur. Suyun ait olduğu kendi havzasından çıkartılması doğal hidrolojik döngüye yapılan en önemli müdahale haline gelmiştir.

Görüleceği üzere halihazırda küresel ölçekte yaşanan iklim değişikliğinin su kaynaklarına olan doğal etkilerinin yanı sıra, nüfusun ve nüfusun yoğunlaştığı kentleşmiş alanların artışı da su krizinin ve kuraklığın derinleşmesine neden olmaktadır. Yaşanan ve yaşanması muhtemel olan su krizleri ise, suyun her sektör için anahtar unsur olmasından dolayı uluslar için sağlık, ekonomik, gıda, enerji, çevre ve diğer konular kapsamında stratejik açıdan da bir güvenlik tehdidi haline gelmektedir.

Diğer yandan su krizlerinin bir göstergesi niteliğinde olup doğal afet olarak da nitelenen kuraklık; deprem, sel ya da heyelan gibi bir anda gelişerek uygun araçların yardımıyla kısa sürede üstesinden gelinebilecek bir afet türü değildir. Kuraklık uzun dönemli ve sinsi bir şekilde ilerleyen bir afettir. Bu sebeple kuraklığa yönelik oluşturulacak plan ve politikaların da uzun erimli olacak şekilde geliştirilmesi gerekmektedir. Çalışmanın sonraki bölümünde su krizleriyle ortaya çıkacak kuraklık süreci ile arazi kullanımını arasındaki ilişki incelenecek ve kuraklık tehdidine yönelik mekânsal planlama çalışmalarıyla alınabilecek uzun erimli tedbirler sıralanacaktır. Bu süreçte kuraklığın meteorolojik ve hidrolojik boyutu ele alınacaktır.

MEKANSAL PLANLAMA İLE KURAKLIĞA KARŞI ALINABİLECEK ÖNLEMLER

Su krizlerine ve kuraklığa yönelik olarak toplumların elindeki en önemli araç arazi kullanımına yönelik mekânsal planlama çalışmalarıdır.

Bu çalışmalar, değişen hidroloji paradigması çerçevesinde suyun kendi havzasından çıkarılarak farklı havzalara taşınmasını değil, suyun kendi havzası içerisinde, hidrolojik çevrime en az şekilde müdahalede bulunularak, insan yerleşimlerinin bu doğal çevrim ekseninde şekillendirilmesini amaçlamaktadır.

2001 yılında “Uluslararası Tatlısu Konferansı (International Conference on Freshwater)”, 2002 yılında “Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (The World Summit on Sustainable Development)” ve 2003’te düzenlenen 3. Dünya Su Forumu (World Water Forum) suyun havza ölçeğinde yönetimine yönelik atılan ilk ve önemli adımlar olup, devamında düzenlenen Dünya Su Forumları da suyun havza ölçeğinde yönetimi üzerine odaklanmıştır. Hali hazırda uluslararası platformlarda genel kabul gören Entegre Nehir Havza Yönetimi, uzun vadede sürdürülebilirlik sağlamak için bir nehir havzasında, su, arazi ve ilgili diğer kaynakların disiplinler arası koordinasyonunu vurgulamaktadır. Entegre Nehir Havza Yönetimi, su kaynaklarının planlanması aşamasında gerek yer altı gerekse yüzeysel su kaynaklarının miktar ve kalite açısından yönetiminin birlikte değerlendirildiği en iyi uygulama olarak kabul edilmektedir. Bu süreçte tıpkı toprak ve bitki örtüsü gibi arazi kullanımını da su kaynakları planlanmasında ve yönetiminde dikkate alınması gereken bir husustur (The World Bank, 2006: s. 3). Öte yandan su krizi ve kuraklığa karşı alınacak önlemler sadece suyun kaynağını (yağış-akış-depolama-buharlaştırma) koruma yönünde değil tüketilen su miktarı ve atık suların yönetimi ile de ilgilidir.

Ulusal Ölçekli Kalkınma Planları ve Bölge Planları

Havza yönetim planları ile eşgüdüm içerisinde olabilecek ve mekânsal planlara yol gösterecek ilk kademe planlar kalkınma planları ve bölge planlarıdır. Çünkü ülke ölçeğinde kalkınmanın hangi sektörler aracılığıyla hangi bölgelerde ve kentlerde yoğunlaşacağına yönelik politikaların belirlendiği temel dokümanlar bu planlardır. Öyle ki; kalkınma ve bölge planlarında ülkenin herhangi bir kentinde herhangi bir endüstrinin geliştirilmesine yönelik verilecek kararlar o kentin işgücü ve yatırım çekiciliğini artıracak gibi, bu işgücü ve yatırım kararları ile diğer sektörleri de etkileyerek zincirleme bir şekilde, belirlenen alana binlerce kişilik nüfusun çekilmesine ve ardından bu nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak üzere altyapı ve üstyapı ihtiyaçlarını gidermeye yönelik yapılaşma faaliyetlerini, yani kentleşmeyi de peşinden getirecektir. Kentleşmenin temel dinamikleri kapsamında önce barınma ardından beslenme, lojistik ve diğer sosyal hizmetler karşılanırken doğal yapıya ve arazi örtüsüne müdahalelerde bulunularak suyun doğal çevrimi etkilenecek ve son olarak kentleşmiş alanın organik ve inorganik atıklarının yeraltı ve yüzey-

sel su kaynaklarına baskısı artacaktır. Dolayısıyla ülke ve bölge ölçeğinde su kaynakları ve arazi kullanım kararlarının birbirinden ayrı planlanması uzun vadede istenmeyecek sonuçlara neden olabilecektir. Bu sebeple planlamanın en üst ölçekli ilk aşamasında havza ölçeğinde yapılacak nehir havza yönetim planları ile kalkınma/bölge planları arasında gerekli eşgüdümün sağlanması temel gayedir.

Havza yönetim planları ile bağlantılı olarak kalkınma planları ve bölge planlarında belirlenecek stratejilerin mekâna yansımalarına olanak sağlayacak planlama çalışmaları *Mekânsal Strateji Planları* (1/500.000 ve 1/250.000 ölçekli) ve Çevre Düzeni Planlarıdır (1/100.000-1/50.000 ölçeklerinde).

Mekânsal strateji planlarında su havzasının taşıma kapasitesine bağlı olarak, hangi kısmında ne kadar kentleşme ve endüstrileşmenin olabileceği ya da havzada hangi tip tarımsal faaliyetlerin (sulu-kuru tarım, ürün deseni gibi) gerçekleştirilebileceği, buna bağlı olarak ortaya çıkacak su tüketimi ile havzanın kendini yenileyebileceği doğal alan kullanımına yönelik genel mekânsal kararları vermek mümkündür. Havza koruma alanları, büyük endüstriyel odaklar, tarımsal faaliyet odakları, turizm gelişim alanları, enerji üretim alanları ve yerleşmeler ile yerleşimlerin kademelenmelerinin sembolik biçimlerde gösterilebileceği bu planlarda alınacak kararlar alt ölçekli planlarda yapılaşmaya ya da arazi korunumuna yönelik belirlenecek hükümlere yol gösterici nitelikte olacaktır. İklim verilerinin detaylı bir şekilde irdelenerek bölgesel farklılıkların göz önünde bulundurulmasıyla farklı bölgeler için farklı mekânsal stratejiler geliştirilebilecektir. Bu ölçekte alınacak kararlarla kuraklık riski taşıyan alanlardaki kümülatif su tüketimine, yeşil alan yoğunluğuna, kentleşme baskısına yönelik hedefler belirlenebilecekken özellikle yükseklik farkının ve eğimin fazla olması sebebiyle sel ve taşkın riskinin fazla olduğu bölgelerde yerleşimlerin büyüme eksenlerinin doğal eşiklere göre yönlendirilmesi sağlanabilecektir. Kuraklık ve sel-taşkın riski taşıyan bölgelerin tek bir düzlemde görülebileceği bu planlama çalışmalarında fazla yağış ve taşkın riski olan alanlardan kuraklık tehdidi altında olan alanlara doğru su kaynağı aktarımı ve büyük su depolama projeleri geliştirilebilecektir. Öte yandan su tüketiminde en büyük payı alan tarımsal üretim alanları için de iklimsel özellikler göz önünde bulundurularak kuraklığa uygun ürün deseni planlaması da yapılabilecektir.

Çevre Düzeni Planları mekânsal strateji planlarına uygun olarak kentsel ve kırsal yerleşim alanları ve diğer sektörlerle ilişkin genel arazi kullanım kararlarını belirleyen planlardır. Bu planlar mekânsal strateji planlarına detay kazandırarak sembolik olarak gösterilen kararların arazi üzerinde sınırlarının belirlendiği ve detaylandırıldığı planlardır. Bu ölçekte havza ve alt havzalarda

önerilen yerleşim alanlarının gelişme eksenleri, barındırabileceği nüfus miktarı, bu nüfusun beslenmesi için ayrılacak tarımsal üretim alanları ya da endüstriyel alanların çeşitliliği gibi detaylara inilirken, kentsel-bölgesel yeşil alanlar, tarım, mera, orman alanları gibi büyük arazi kullanımlarının da sınırları belirlenir. Verilecek kararlarla hem su havzasında evsel, endüstriyel ve tarımsal amaçlı su çekimlerine yönelik hem de atık suların kalite, miktar ve deşarj noktasına yönelik de mekânsal kararlar verilmektedir. Bu planlar aslında kentsel fonksiyonların arazideki sınırlarını, çeşitlerini ve yoğunluklarını belirlediği için, havzaya düşen yağışın ve yeraltı sularının ne kadarının, nerede, hangi amaçla kullanılabilceği ve kullanılan suların tekrar hangi şekilde, nereye döneceğine ilişkin kararlar da verildiğinden aslında hidrolojik döngüye yapılacak müdahaleye kararın verildiği ilk aşama mekânsal planlardır. Bu planlarda, özellikle kurak ve kuraklık riski taşıyan yerleşmelerde yüksek nüfus yoğunluğuna sahip gelişim alanları tanımlamak, gelecekte bu alana daha fazla nüfusun ve bu nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yoğun su tüketiminin tanımlanacağı anlamına geleceğinden dikkat edilmesi gereken bir konudur. Yerleşimlerde yer yer kentsel gelişme alanlarının içerisine bir ağ şekilde sokulan açık ve yeşil alanların oluşturulması, yağış ve akışın yeraltına kolaylıkla süzülebilmesi için önemli fırsatlar sunacaktır. Orman içindeki su molekülleri, su buharı sayesinde orman içine ve yüzeyine yayılır. Su buharı, orman yüzeyi üzerinde serbest haldeki su buharı molekülleri ile devamlı olarak bir etkileşim içindedir. Bulut ve orman arasındaki nem miktarının artışı ne kadar fazla ise bulut ve orman arasındaki mesafe o oranda yakındır. Yani ormanlar, yeterince yakınına gelen bulut veya nem kütlelerini kendilerine göre çekebilmektedirler (Şener, 2020; s. 2-3). Bu bilimsel bilgi ışığında, planlanan bölgenin denize, göl, nehir gibi bir su kaynağına kıyası olması halinde kıyıda iç kısımlara kadar uzanan ağaçlık alanların ve ormanların su buharını ve dolayısıyla yağmurları iç kısımlara taşıyacağına dikkat edilerek kurak bölgelerde yeşil koridorlar oluşturulabilecektir.

Çevre düzeni planlarının ardından bu planların arazi üzerine aplikasyonlarının sağlanabileceği imar planları gelmektedir. İmar planları ölçekleri ve kararları kapsamında Nazım İmar Planları ve Uygulama İmar Planları olarak ikiye ayrılmaktadır. *Nazım İmar Planları*, çevre düzeni planlarına uygun olarak, arazi parçalarının genel kullanım biçimlerini, başlıca bölge tiplerini, bölgelerin gelecekteki nüfus yoğunluklarını, kentsel, sosyal ve teknik altyapı alanlarını göstermekle birlikte uygulama imar planlarına da yol göstermek üzere 1/5.000 ölçekte hazırlanırlar. Bu ölçekteki planlarda sahil şeridi, kıyı kenar çizgisi, yapı yasaklı alan, taşkına maruz alan gibi detaylı sınırlamalar bulunurken ağaçlandırılacak alanlar, rekreasyon alanları, konut, turizm, sağlık alanları gibi alanlar yapılaşma koşulları ile mekâna

yansıtılırlar. *Uygulama İmar Planları* ise yapılaşmaya ilişkin tüm detayları (adalar, parseller, nizamlar, yükseklikler, yaklaşma mesafeleri vb.) içeren, ulaşım kademelenmesindeki çeşitliliği yansıtan (taşıt, yaya ve bisiklet yolları genişlikleri vb. gibi), gerektiğinde yol kaplamalarına ya da yapıların renklerine karar verebilecek detaylarda, 1/1.000 ölçekte hazırlanan planlardır (Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği, 2014). 1/5000 ve 1/1000 ölçekli planlar aslında hidrolojik çevrime olan müdahalelere detaylı olarak karar verilen planlardır. Bu planlarla toprağın ne kadarının geçirimsiz tabakayla kaplanarak yeraltı sularının beslenmesine engel olunacağı; ne kadar yeşil alan yaratılarak suyun toprağa süzülmesine, buharlaşma ve terlemeye katkıda bulunulacağı; hangi yol genişliği, kaplaması ve hangi altyapı sistemleri ile yağışın kentsel alanlardan uzaklaştırılacağı gibi suyla ilgili önemli kararlar verilebilmektedir. Bunun yanında kurak dönemlerde kullanılmak üzere bina ölçeğinden mahalle ölçeğine kadar yağmur sularının nasıl toplanarak depolanacağı, atık suların yeniden kullanımına ilişkin tesislerin ölçek ve konumlarının ne şekilde olması gerektiği, kentsel ısı adası oluşumunu en az seviyede tutmak adına alt ölçeklerdeki ağaçlandırma ve peyzaj uygulamalarının çeşitliliği gibi pek çok yapısal tedbirin alınacağı planlama ölçeği de yine bu ölçeklerdir.

Arazi kullanım kararlarının yanında aslında birer su yönetimi kararı da olan mekânsal planlama kararlarıyla, su krizlerine ve kuraklığa dayanıklı kentler oluşturabilmek mümkündür. Aşağıda, su krizlerine ve kuraklığa dayanıklı kentler oluşturabilmek için kentsel fonksiyonlar özelinde dikkat edilmesi gereken hususlar üzerinde durulacaktır.

Kentsel Fonksiyonların Tasarımları ve Yer Seçimleri

Konut Alanları

Kentsel kullanımlar arasında en fazla alan kullanımı genellikle konut alanlarındadır. Konut alanları hem su tüketiminin doğrudan gerçekleştiği alanlardır hem de kentteki diğer fonksiyonlar gibi oluşturduğu geçirimsiz yüzeylerle yeraltı sularının beslenmesine etki eden alanlardır. Barselona Metropoliten Bölgesi'nde yapılan bir çalışmada suyun en az tüketildiği alanların yüksek yoğunluklu konut alanları olduğu gözlemlenmiştir. Yıllık ortalama değerler incelendiğinde hane ve kişi başına kullanılan su miktarının yüksek yoğunluklu konut bölgelerinde en az, düşük yoğunluklu müstakil evlerde ise en fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılığın nedeni konut tipolojisidir. Çünkü konut alanlarındaki su tüketiminde konut büyüklüğü, armatür sayısı, bahçe büyüklüğü ve bahçe suyu ihtiyacı gibi bileşenler belirleyicidir. Dış mekân kullanımlarında ise; yüksek yoğunluklu konut alanlarında dış mekân kullanımı çok az olduğu için su kullanımı nispeten

çok daha düşükken, 500 m²'nin üzerinde bahçesi olan müstakil evlerde ise su tüketiminin 500 litre/kişi/gün'e kadar çıktığı görülmüştür. Bu nedenle konut tipi-bahçe büyüklüğü-dikilen türler su tüketimini etkileyen önemli bileşenlerdendir. Diğer yandan kullanılan su miktarının dağılımı da farklılık göstermektedir. Yoğun konut alanlarında kullanılan su miktarının %72'sinin hijyen amaçlı kullanıldığı görülürken, düşük yoğunluklu konut alanlarında kullanılan suyun %36'sının bahçe sulamada kullanıldığı görülmüştür. Bu kullanımlar yoğun ve orta yoğunluklu konut alanlarında yıllık olarak sabit kalırken, düşük yoğunluklu alanlarda kış mevsimlerine nazaran yaz aylarında iki katına yakın bir artışın yaşandığı gözlemlenmiştir. Yaz dönemlerinde kullanılan toplam su miktarının %45'inin bahçe sulamasında kullanıldığı görülmüştür (Domene ve Sauri, 2006). Konut alanları için Avustralya'da yapılan bir diğer çalışmada da müstakil konutlarda gerçekleşen su tüketiminin %56'sının konut dışında (bahçe sulama ve yüzme havuzu), %42'sinin konut içinde (banyo, duş, bulaşık yıkama vb.) gerçekleştiği ve %2'sinin ise kayıp olarak kaydedildiği belirtilmiştir. Çoklu kullanıcıya sahip konutlarda bu oranların konut dışında %51 (bahçe sulama), konut içinde %47 olduğu ve %2' sinin kayıp olarak hesaplandığı görülmüştür. Tüketimin miktarları incelendiğinde müstakil konut alanlarında, konut dışında bahçe ve havuz tüketiminde konut başına 707 litre/gün, konut içinde kişi başına ise 155 litre/gün tüketim hesaplanmıştır. Çoklu konut alanlarında sadece sulama ile konut başına 389 litre/gün su tüketimi hesaplanmıştır. Bu miktar müstakil bir konuta nazaran %45 daha az bir miktardır. Konut içindeki kişi başına su tüketim miktarı ise müstakil konutlardakinden fazla farklı olmayıp 166 litre/gün olarak hesaplanmıştır (Loh ve Coghlan, 2003). Verilen iki örnekten ve konuda yapılmış diğer çalışmalardan da (Domene, 2014; Heidari ve diğerleri, 2021; Sanchez ve diğerleri, 2020) anlaşılacağı üzere müstakil konut alanlarında tüketilen su miktarı çoklu konutların bulunduğu alanlardaki tüketim miktarından daha fazladır. Bu ise alan özelinde bakıldığında düşük yoğunluklu kentsel alanlarında dış mekan su kullanımına bağlı olarak su tüketiminin yüksek yoğunluklu kentsel alanlardakinden daha fazla olduğunu göstermektedir. Verilen bilgiler ışığında kurak ve kuraklık riski taşıyan bölgeler düşünüldüğünde üst ölçekli planlama çalışmalarından, müstakil konut kullanımına bağlı düşük yoğunluklu konut alanlarından ziyade apartmanlar şeklinde çoklu kullanıcılara sahip yoğun konut alanlarının planlanması daha sağlıklı olacaktır. Özellikle havuzlu ve sulama gerektiren türlerle kaplanmış geniş bahçeli konut alanlarının oluşturulmasından kaçınılmalıdır.

Kentlerdeki konut alanlarının hidrolojik çevrime bir diğer dolaylı etkisi ısı adalarının oluşumudur. Kırsal çevrelerde güneş ışınları doğrudan toprağa ve bitki örtüsüne ulaşarak suyun buharlaşmasına neden olmaktadırken kentsel çev-

relerde bu ışınlar yapı yüzeyleri, çatılar, sokak ve cadde yüzeylerine çarparak geri yansımaktadır. Bu yüzeylerin ısıyı soğurma özellikleri de farklıdır. Nemli toprağın özgül ısı kapasitesi asfalt ve betondan yaklaşık % 50 daha fazladır (Yüksel, 2005). Bu ise bu alanların hızlı ısınması ve hızlı soğumasına neden olmaktadır. Ancak kentlerdeki beton ve asfalt yüzeyler bu ısı değişimini yavaşlatırlar. Dolayısıyla kentler soğumaya imkan bulamadan tekrar tekrar ısınırlar. Isınan yüzeyler ise kentteki su yüzeylerinin çok daha hızla buharlaşmasına, nemli havanın hızlı yükselmesine, kentsel akışların ise ısı değerinin yükselerek ulaştığı su kütlelerinin sucül ekolojik özelliklerini olumsuz etkilemektedir. Bununla ilgili yapılan çalışmalar tek bir ağacın dahi soğumaya yardımcı olduğu yönündedir (Streiling ve Matzarakis, 2003: s. 310; EPA, 2022). Buradan hareketle kentlerde en fazla arazi kullanımına sahip konut alanlarında, yapılarda kullanılacak cephe malzemelerine (cam, metal, tuğla, pvc, beton vb.) ve renk seçimine (beyaz ya da diğer renklerde) kıstaslar getirilmesi bölgenin soğumasına ve ortamdaki nem miktarına olumlu yönde etki edebilecektir. Konutların arasında kalan cadde, yol, meydan düzenlemelerinde mümkün olduğunca geçirimsiz tabakalarla ve döşemelerle kaplayarak gölgelik yaratacak yapraklı ağaç türlerinin kullanılması faydalı olacaktır. Bunun yanında yapı ölçeğinde yapılacak mimarî çalışmalarla, çatı bahçeleri ve serin çatılar sayesinde su kaynaklarının verimliliği artırılabilir, gerek mahalle ölçeğinde gerekse yapı ölçeğinde çözümlenebilecek yeraltı-yerüstü su depolarının tasarlanmasıyla kurak dönemlere hazırlıklı olunabilecektir.

Endüstriyel Alanlar

Su kaynakları açısından değerlendirildiğinde endüstriyel alanları buzdağlarına benzetmek mümkündür. Öyle ki, endüstriyel alanlar kentlerde sadece üretim alanları olarak görülse de, aslında bünyesindeki işgücü, bu işgücünün ihtiyacı olan barınma, beslenme, rekreasyon, ulaşım gibi diğer fonksiyonları da beraberinde getirdiği için bir kent ve içerisinde bulunduğu su havzası için anlamı çok daha büyüktür. Endüstrileşme, su tüketimini artırarak kentleşmeyi hızlandıran önemli dinamiklerden birisidir. Bu sebeple endüstrileşme politikalarının kentsel gelişme politikaları ve su yönetimi politikaları ile birlikte düşünülmesi gerekmektedir.

Günümüzde endüstriyel alanların yer seçimlerinde; hammaddeye ve pazara yakınlık, ulaşım imkanları, işgücü potansiyeli, arazi yapısı ve ekonomik teşvikler gibi pek çok bileşen göz önünde bulundurulmaktadır. Bununla birlikte buz dağının görünmeyen kısmında havzanın su kaynaklarının durumuna göre herhangi bir değerlendirme yapılmamaktadır. Bu itibarla endüstriyel alanlar kurulduktan sonra değil kurulmadan önce su kaynaklarına odaklı bir planlama çalışması yapmak oldukça önemlidir.

Endüstriyel alanların parçacı bir şekilde kentin farklı bölgelerine yerleşmeleri işgücünün, konut alanlarının ve diğer hizmet kollarının da bu doğrultuda farklı bölgelere serpilmelerine neden olmaktadır. Kentin yağ lekeli şeklinde büyümesi, gerek su altyapısının çevresel ve ekonomik maliyetlerinin artmasına neden olmakta, gerekse deşarj edilen atık suyun arıtımında standardın sağlanamaması ve çevresel sorunların giderilmesi açısından da pek çok olumsuzluğu beraberinde getirmektedir. Buna bir çözüm olarak getirilen organize sanayi bölgeleri yaklaşımı su kaynakları açısından faydalı bir araç olarak görülse de bu bölgelerin bünyesindeki üretim süreçleri ve işgücü kapasitelerinin kentin içerisinde bulunduğu su havzasının kapasitesini aşmaması gerekmektedir.

Farklı endüstriyel üretim biçimlerinin farklı su tüketim miktarları ve farklı atık su içerikleri vardır. Türkiye’de endüstriyel alanlarda tüketilen proses suyu miktarlarının en yüksek olduğu sektörler; kimyasal ürünlerin imalatı (%44), gıda (%14), tekstil (%20), diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı (%7), kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri (%3), kâğıt ürünleri (%3), giyim eşyaları (%2) ve ana metal sanayii ürünlerinin (%2) imalatıdır (Kavurucu ve diğerleri, 2022: s. 23). Buradan yola çıkarak en üst ölçekteki planlama çalışmalarında endüstriyel çeşitliliğin havzadaki su miktarına göre planlanmasının faydalı olacağı sonucuna ulaşmak mümkündür. Bunun yanında yine Türkiye’de imalat sanayinde çekilen su miktarına (2020 yılı) bakıldığında çekilen suların yaklaşık olarak %70’inin deniz suyundan, %16’sının yeraltı sularından, %5’inin OSB Şebekesinden, %4’ünün barajlardan ve %2’sinin akarsulardan karşılandığı görülmektedir. Tüketilen su miktarının imalat süreçlerine dağılımı ise tüketilen su miktarının yaklaşık olarak %75’inin takviye soğutma suyu, %18’inin proses suyu, %3’ünün evsel kullanım ve %2’sinin ise takviye kazan suyu olarak kullanıldığı görülmektedir (TÜİK, 2023). Burada dikkat çeken hususların başında soğutma suyunun oranının yüksekliği ve denizden çekilen suyun oranıdır. Bu durum aslında içme, kullanma ve tarımsal kullanımlara uygun olmayan tuzlu deniz suyunun soğutma suyu olarak kullanılması açısından olumlu görünmektedir. Dolayısıyla yapılacak üst ölçekli planlamalarda endüstrilerin kirletici etkilerinin giderilerek kıyı kentlere yakın konumlanması, kullanılabilir nitelikteki yeraltı sularının ve yüzey sularının korunması açısından avantaj sağlayabilecektir. Bunun yanında özellikle kurak dönemlerde evsel, tarımsal ve çevresel su talebini karşılayabilmek için bahsedilen endüstrilerin tuzlu deniz suyunu arıtarak kullanımını sağlayabilmesine de olanak sağlanabilecektir.

Endüstriyel süreçte üretimin ardından ortaya çıkan atık suların uygun kalite standartları sağlanmadan alıcı ortamlara (yüzeysel sulara ya da yeraltına) deşarj edilmesi tüm çevre için kirletici bir unsur haline

gelirken, kullanılabilir temiz su kaynaklarını da olumsuz yönde etkileyerek kullanılabilir kaynakların kullanılamaz hale gelmesine neden olabilmektedir. Bu itibarla deniz, akarsu ya da yeraltına arıtılmadan yapılan deşarjların önüne geçilmesi gerektiği açıktır. Bu arıtmalar geleneksel yöntemler kullanılarak yapılacağı gibi modern ekolojik yöntemlerle de yapılabilecektir. Endüstri içerisinde su arıtma tekniklerinin kullanılarak endüstriye hem ilave su kaynağı kazandırmak hem de atık su sorununun endüstrinin kendi içerisinde dönüşümünün sağlanması başta gelen yöntemlerdir. Bunlar kurak dönemler için de su tasarrufu sağlayabilecek, endüstrinin kendi içerisinde ve endüstriyel planlama safhasında detaylandırılacak ihtisaslaşmış yöntemlerdir. Kentin mekânsal planlanması aşamasında hangi tedbirlerin alınması gerektiği incelendiğinde ise en dikkat çekici çözümün yapay sulak alanlar olduğu görülür. Yapay sulak alanlar, dolgu malzemesi, atık su, bitki toplulukları, mikroorganizmalar ve doğal olarak gelişen omurgasızlardan oluşan tasarlanmış havuzlardır (Temel, 2017; s.214). Bu alanlar diğer arıtma sistemlerine göre enerji ihtiyacı az, yatırım ve işletme maliyetleri düşük, işletim şartları basit, çamur üretimi çok az olan doğal atıksu arıtma sistemleridir (Çiftçi ve diğerleri, 2007: s.149). Bu alanlar bölgedeki sulak alan sistemine katkı sağlayacağı gibi açık-yeşil alan varlığında katkıda bulunmakta, buradan elde edilen bitkilerin biyogaz üretimi, gübre ve hayvan yemi olarak kullanılmasıyla ekonomiye de katkı sağlanabilmektedir. Yapay sulak alanların yer seçiminde tercih edilmesi gereken alanlar ise doğal sulak alanların yakınında bulunmalarıdır. Bu durum özellikle kurak dönemlerde hem mevcuttaki sulak alanı ve sulak alana bağlı ekosistemi destekleyebilecek hem de sulak alanlara yönelik alınacak tedbirler yapay sulak alanların da verimliliğini artırabilecektir (Ayaz ve diğerleri, 2011).

Kentsel planlama çalışmaları açısından konu özetlendiğinde; endüstriyel alanların planlanmasında en üst ölçekte karar verilmesi gereken husus, su havzasına uygun şekilde tasarlanmış üretim odaklarının planlanması olmalıdır. Su havzasının bu üretim tesislerinin ve devamında gelecek kentsel nüfusun ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olup olamayacağının sorgulanması ve alternatif su kaynağı planlaması yapıldıktan sonra uygun yer seçiminin yapılarak alt ölçekli planlama çalışmalarına geçilmesi gerekmektedir. Alt ölçekli planlama çalışmalarına geçildiğinde ise bir önceki bölümde bahsedildiği şekilde daha az geçirimsiz tabaka, yağmur suyu iletimi ve depolanmasına yönelik altyapı ile mümkün olduğunca ağaç kullanımının artırımı şeklinde önlemler alınabilecektir. Endüstriyel yapılarda geliştirilecek su etkin mimari çözümlerle atık suların yeniden kullanımının sağlanması su kaynak verimliliğini artıracakken kurak dönemler için birer hazırlık anlamına gelecektir.

Kentsel Yeşil Alanlar

Kentsel yeşil alanlar; kentlilerin rekreasyon, spor, sağlık, eğitim gibi ihtiyaçlarının karşılandığı, yaşam kalitesini yükselten ve bunun yanında kentlilere sosyalleşme imkanları sunan alanlardır. Bununla birlikte kentsel yeşil alanlar, kentin kendi ekolojisinin ve doğal kaynaklarının yenilediği alanlardır. Kentsel yeşil alanlar apartman bahçelerinden ve kent içi yol refüjlerinden başlayarak mahalle parkları, spor kompleksleri, hayvanat bahçeleri, fuar ve sergi alanları, kent ormanları, korular ve mezarlıklar gibi çeşitli ölçeklerde ve işlevlerde bulunabilmektedirler.

Yeşil alanlar kentleşmiş alanlar içerisinde hidrolojik çevrimin en az şekilde müdahale gördüğü alanlardır. Çünkü bu alanlar yağışın büyük kısmının süzülerek yeraltına aktarımının sağlandığı alanlar olduğu gibi üzerinde bulunan bitki örtüsüyle de topraktaki nemi koruyan alanlardır.

Yapılan çalışmalar atmosferdeki nemin %90'ının okyanus, deniz, göl ve nehirlerdeki buharlaşmadan, geriye kalan %10'unun ise bitki terlemesinden (transpirasyon) kaynaklandığını göstermiştir (USGS, 2019). Yeşil alanlar güneş ışınlarını tutmak, rüzgâr hızını kesmek suretiyle toprağın evaporasyon (buharlaşma) ile su kaybını azaltırken, kendileri transpirasyon ile ortama su verirler. Bu durum havanın nisbî nemini etkiler. Özellikle ormanlar hem orman tabanının nemli olması hem de meydana gelen terlemelerle nem potansiyeli yüksek olan yerlerdir. Avrupa'da orman alanlarını yüzde 20 artırmanın yaz yağmurlarını yüzde 7,6 artırabileceği öngörülmektedir (McGrath, 2021).

Ağaçlar doğal klima görevi görerek kentlerin serin tutulmasına, beton ve camın etkilerinin hafifletilmesine yardımcı olur. Frankfurt kentinde yapılan bir araştırmada; kent çevresinde yer alan küçük ölçekli bitkisel alanların, hava sıcaklığını 3,5°C'ye kadar azalttığı saptanmıştır. Benzer şekilde Mexico City için yapılan bir çalışmada parklar ve yapılaşmış alanlar arasındaki sıcaklık farkının 3°C ila 6°C arasında değiştiği görülmektedir (Jauregui, 1991; Barradas, 1991). Her ne kadar ağaçlar kentlerin serin tutularak kentsel ısı adası etkisini hafifletse de suyun doğrudan çekimi ya da yeraltı sularının beslenmesi konusunda su kaynaklarına olan etkileri farklılıklar göstermektedir.

Bitki yüzeylerinden oluşan buharlaşmalar (intersepsiyon) en az çimlerde, daha sonra yumak formlu bitkilerde, çalılarda ve en fazla ağaçlarda oluşmaktadır. Buharlaşma yoluyla yağış miktarının önemli bir bölümünü daha toprak yüzeyine varmadan azalmaktadır. Ancak buharlaşma miktarı; bitki örtüsü formasyonuna (orman, çalı, çayır, bitki türü, yaşı ve kapalılığı),

yağış şiddeti ve mevsimlere bağlı olarak değişmektedir. Yağışın toprağa sızması (infiltrasyon) sürecinde ise bu sıralama tersine işlemektedir. Genel olarak orman ve çalılıklar altında daha fazla diri ve ölü örtünün bulunması nedeniyle, en fazla sızma bu alanlarda olmak üzere, sırası ile yumak formulu bitkiler, kısa otlar ve en az da çıplak alanlardan olacak şekilde sıralanmaktadır. Ağaçların türlerine göre de farklı buharlaşma ve sızma değerleri bulunmaktadır. Boylu ağaçların su tüketimi bodur ve kısa boylu bitki topluluklarına oranla daha fazladır. Diğer taraftan boylu ağaç türlerinden ibrelili türlerin yaprak yüzeyleri fazla olduğundan ve kışın yaprak dökmediklerinden dolayı geniş yapraklılara oranla daha fazla su tüketirler. Buharlaşma ölçümlerine göre iğne yapraklı ormanlarda yıllık buharlaşma %28 ile %48 arasında değişmesine karşılık, yapraklı ormanlarda %14,4 ile %18 arasında değişmektedir. Maki formasyonları ise boylu ormanlara göre daha az su tüketmektedirler. Dolayısıyla kurak ve yarı kurak bölgeler ve su üretim havzaları için önemi büyüktür. Boylu ağaçlar ise toprağı derinlemesine daha fazla kullandıkları ve toprak üstü kısımları çok fazla olduğu için, çalı ve otsu türlere oranla daha fazla su tüketimi yaparlar (transpirasyon). Bunun yanında özellikle ormanlar rüzgarın hızını ve yönünü önemli derecede değiştirir ve bu da rüzgarın kurutucu etkisini, dolayısı ile topraktaki suyun tüketimini azaltır (Fidan ve diğerleri, 2008; s. 41-46).

Verilen bilgilerden hareketle kuraklığa karşı uzun erimli önlemler almak ve hidrolojik dengenin korunabilmesi için planlamanın üst ölçeğinden itibaren orman ve makilik alanların artırılması, bölgesel ve kentsel parkların desteklenmesi gerekmektedir. Lakin bu aşamada yeşil devamlılığın sağlanması oldukça önemlidir. Özellikle orman alanlarında oluşan nemli havanın bulutlarla olan çekim etkisini kullanabilmek adına deniz, akarsu ve göllerin yakınından başlayacak yeşil koridorların yerleşimlerin içlerini dolaşması faydalı olacaktır. Alt ölçekli planlara gelindiğinde ise ağaçlandırılmış bahçelere sahip konut alanları, sıklıkla ve belirli bir akış düzenine sahip mahalle parkları hem kent ve kent çevresindeki nemli havanın devamlılığını sağlayabilecek hem de kentsel ısı adası etkilerini absorbe edebilecektir. Peyzaj düzenlemeleri ile bölgeye ait bitki türlerinin kullanımı, geçirimli yol kaplamaları ile suyun toprak altına süzülmesi sağlanabilecektir. Bu noktada değinilmesi gereken önemli noktalardan birisi çim kullanımınıdır. Çim kaplamalar baskıya en dayanıklı türler oldukları için özellikle parklarda, spor ve oyun alanlarında çimlendirme çalışmaları yapılmaktadır. Hatta verdiği yeşil görüntünün estetik değeri sebebiyle yol refüjlerinde de çim kullanılmaktadır. Oysaki çim kullanımının su tüketimi oldukça fazladır. Çim örtünün devamlılığının sağlanabilmesi için 2-3 günde bir olmak üzere 1 m² çim alana 10 lt su verilmesi gerekmektedir (Bilkent Üniversitesi, 2023). Dolayısıyla alt ölçekli

planlama kararlarında ve peyzaj düzenlemelerinde çim dışındaki çalı ve otsu türler ile ağaççıkların kullanılması daha verimli olacaktır. Yapılacak bu düzenleme kurak dönemlerde sadece estetik kaygılar sebebiyle su tüketimine engel olabilecektir.

Çim kullanımı açısından alınabilecek bir diğer önlem ise golf sahalarına yöneliktir. Bir golf sahasının sulanması için gerekli yıllık su miktarı hektara 10–15 bin ton dolayındadır. Büyüklükleri 50–150 hektar arasında değişen golf sahalarında su kullanımı yılda yaklaşık 1 milyon metreküp dolayındadır. Bu değer, 12 bin nüfuslu bir yerleşmenin su tüketimine eşittir (Schouten, 2003: s. 17). Bu sebeple kuraklık riskinin fazla olduğu bölgelerde golf alanlarına yer verilmemesi alınacak diğer bir tedbirdir.

Ulaşım Altyapısı

Caddeler, sokaklar, otoyollar vb. gibi ulaşım altyapıları kentlerdeki fonksiyonları birbirlerine bağlamalarının yanı sıra kentin jeomorfolojik yapısı içerisinde yağışlar için birer kanal görevi görmektedir. Bu sebeple yanlış yapılandırıldığında büyük miktarlardaki suyun doğrudan nehir, göl ve denizlere taşınmasına sebep olabilirken doğru yapılandırıldığında su verimliliğine büyük katkılar sunabilecek yapılardır. Su hasadı açısından düşünüldüğünde platform genişlikleri 8-35 m. aralığında olan ve kilometrelerce uzunlukta olan karayollarının milyonlarca metreküp suyu kente yeniden kazandıracığı açıktır (Tunçay, 2021: s. 45). Örnek vermek gerekirse, Türkiye'nin en kurak bölgelerden olan Konya şehri (yıllık yağış ortalaması 331,8 mm) düşünüldüğünde yıl boyunca 1m² de 3.318 ton yağmur suyunun biriktirebilmesi oldukça büyük miktarlarda su tasarrufu sağlanabileceğini göstermektedir. Bu aşamada kullanılacak bileşenlerin ulaşım yollarında yağmur sularının kanalizasyon sistemlerine karışmadan ayrı bir hatla toplanması ve toplanan suların daha merkezî alanlarda biriktirilmesine yönelik oluşturulan; yağmur hendekleri, yağmur bahçeleri, sarnıçlar, yağmursuyu tankları gibi bileşenlerdir. Bu bileşenler sadece yağışla harekete geçen suyun toplanarak kent için kullanılmasını sağlamak ve sadece kurak dönemler için geliştirilen sistemler olmayıp aynı zamanda sel ve erozyonu önlemede de büyük katkılar sunmaktadır. Türkiye'de yağmursuyu toplama, depolama ve deşarj sistemlerinin planlanmasına, tasarımına, projelendirilmesine, yapımına ve işletilmesine ilişkin mevzuat bulunuyor olsa da tüm yerleşimler ve planlar için henüz hayata geçmemiştir. Öte yandan yağmursuyu toplama sistemlerinin uygulanamayacağı yerlerde ya da daha doğal ortamlarda başvurulabilecek bir diğer yöntem yağış ve akışlarla toprak arasına herhangi bir engel koymaksızın, killi yüzeyler ya da delikli

döşemelerle suyun doğrudan yeraltına süzülmesinin ya da yeşil alanlara yönlendirilmesidir.

Kurak dönemlerde mevcut su kaynaklarının miktarının yanı sıra kalitesi de önem kazanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ulaşım ağlarının yeraltı sularını kirletici bir diğer etkisi ortaya çıkmaktadır. Bu ise özellikle soğuk bölgelerde kış ayları boyunca yapılan tuzlama çalışmalarının yeraltı sularını kirletici etkileridir. Buzlanmaya önlem olarak yollara dökülen tuzlar sadece kış aylarında değil, yıl boyunca yeraltı sularını etkilemektedir. Bunun nedeni, tuzun infiltrasyon özelliğiyle toprakta tutulmasıdır. Tuz, sodyum ve klor atomlarından oluşur ve klorür suda daha kolay hareket eder. Bununla birlikte, sodyum toprak parçacıklarına daha kolay tutunur. Yılın diğer zamanlarında fazla tuz içermeyen yağmur suları topraktaki sodyumu suya bırakır (Korzekwa, 2023). Bu kirliliğin önüne geçmek için kar süpürme gibi farklı yöntemler bulunsa da getireceği ek maliyetleri yüksektir. Dolayısıyla planlama aşamasında yol kaplamalarının asfalt, beton gibi yüzeylerden daha farklı alternatifleri değerlendirmek faydalı olabilecektir.

SONUÇ

Su tüm canlılar için vazgeçilmez bir hayat kaynağıdır. Her ne kadar dünyamızın dörtte üçü sularla kaplı olsa da biz insanların kullanabileceği tatlı su miktarı oldukça azdır. Öte yandan gerek iklim değişikliği ve yağış rejimlerindeki farklılaşma gibi doğal etkenler, gerekse yoğun kentleşme ve değişen yaşam şekilleriyle ilgili beşerî etkenler sebebiyle kullanılabilir su varlığı azalmaktadır. İlerleyen süreçlerde çoğu ülkenin su kaynakları açısından yetersiz kalacağı ve su krizi yaşayacağı öngörülmektedir.

Yaşanacak su krizlerinin başlıca göstergelerinden birisi kuraklıktır. Kuraklık süreci ise meteorolojik kuraklık ile başlayarak, hidrolojik, tarımsal, sosyal ve ekonomik kuraklık şeklinde devam eden bir süreçtir. Aynı zamanda bir doğal afet olarak tanımlanan kuraklık, deprem ve sel gibi birdenbire gerçekleşen ve zararları kısa zamanda telafi edilebilen bir afet türü olmayıp, sinsi ve yavaş ilerleyen, etkileri pek çok sektör üzerinde gözlemlenebilen ve telafisi çok zor gerçekleştirilen bir afet türüdür. Bu sebeple su krizlerine ve kuraklığa karşı alınabilecek tedbirler de aynı şekilde uzun erimli tedbirler olmak zorundadır.

İnsanlık olarak kuraklığa sebep olan doğal etmenler için hızlı ve net önlemler alınması güç olsa da, beşerî etmenler kapsamında önlem alınması mümkündür. Değişen yaşam şekilleri ve alışkanlıklara getirilebilecek sınırlamalar ile kentleşme politikalarında su duyarlı yöntemlerin benimsenmesi kuraklığa karşı alınabilecek en etkin ve sürekliliği olan önlemlerdir.

Kentler sadece nüfusun yığıldığı, birçok işlevi bünyesinde barındıran yerleşim alanları değildir. Aynı zamanda bu nüfusun ihtiyaçlarını gidermek üzere yoğun bir yapılaşmanın olduğu, yeryüzünün doğal toprak tabakasının geçirimsiz tabakalarla kaplandığı, barındırdığı nüfus ve işlevlerin devamlılığının sağlanabilmesi için su kaynaklarının sünger gibi emilerek, ardından atık suyun yeniden doğal ortamlara bırakıldığı alanlardır. Kentler bu özellikleriyle suyun doğal çevrimine en fazla müdahale edildiği alanlardır. İnsan eliyle yapılan bu müdahalelerle, suyun içerisinde bulunduğu havzasından, yağış, akış ya da buharlaşmayla kontrolsüz şekilde çıkmasına neden olunmaktadır. Bozulan hidrolojik denge ise yağış tür ve miktarlarında değişim, akarsu debilerinde azalma ya da yeraltı su seviyelerinde düşme şeklinde kendini göstermektedir. Bu sebeple su krizine ve kuraklığa yönelik yapılacak çalışmaların öncelikli hedefinin, suyun kendi havzasında ve doğal çevriminde kalmasının sağlanması olmalıdır.

Dünyada su yönetim politikalarında gelinen son noktada desteklenen temel yaklaşım bu yönde olup, “Entegre Su Havzası Yönetimi” şeklinde isimlendirilmektedir. Bu anlayışta, su kaynaklarının salt suyun kendi özelinde, miktar ve kalitesi kapsamında değil; toprak, bitki örtüsü, yapılaşmış yüzeyler gibi arazi kullanımları kapsamında da değerlendirilerek planlanması öngörülmektedir. Bu süreçte hidrolojik çevrime en az şekilde müdahale esas olup, kente getirilecek her bir fonksiyonun bu çevrime etkisinin hesaplanması, fonksiyonların su varlığını nasıl etkileyeceği, hangi miktar ve kalitede suyun nereden alınarak, tekrar hangi miktar ve kalitede nereye bırakılacağına ayrıntılı olarak analiz edilmesi gerekmektedir. Yapılacak analizler doğrultusunda, konut, endüstri, sosyal donatı, altyapı, açık ve yeşil alanlar gibi kentteki her bir fonksiyonun konumuna, yapısal özellikleri ve yoğunluklarına karar verilirken, bu fonksiyonların ardından sürükleyeceği diğer fonksiyonlar ile toplamda yaratılacak nüfus yoğunluğunun gereksinimi olan ilave su kaynakları da hesaba katılmalıdır.

Yapılacak planlama çalışmalarıyla kentin doğal işleyişinin su duyarlı bir şekilde sürmesi sağlanırken, öte yandan kurak dönemler için de ilave önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu önlemlerin başında yağış ve akışla gelen suların depolanabilmelerine yönelik altyapı planlamalarının yapılması, suyun verimli ve geri dönüşümlü bir şekilde kullanımını amaçlayan sistemlerin kurgulanması gerekmektedir. Kentteki her bir fonksiyonun olağan dönemler dışında kurak dönemlerde ne şekilde çalışacağına, ilave su kaynağının nereden, ne miktarlarda sağlanacağına yönelik sektörel planlamaların yapılması gerekmektedir.

Tüm bu çalışmaların tek bir uzmanlık alanı tarafından gerçekleştirilmesi ise mümkün olmayıp disiplinler arası çalışma yöntemlerini gerektirmektedir. Ölçek hiyerarşisi ve kentsel fonksiyonlar özelinde uzmanlaşan ekiplerce, bilimsel veriler ve çalışmalar ışığında hazırlanacak mekânsal planlama çalışmaları ile su duyarlı ve su krizlerine dirençli kentler yaratmak mümkün olabilecektir.

Unutulmaması gereken gerçek; insanlık olarak su krizlerine ve kuraklık sürecine engel olunamasa bile, bu süreçlerin etkilerini en aza indirgeyebilmek adına, hâlâ önlem alınabilecek fırsatlar mevcuttur. Bilimsel veriler ve doğru mekânsal planlama kararları sayesinde suyun her damlasına sahip çıkmak mümkündür. Çünkü arazi kullanım kararları aslında birer su tüketim kararıdır.

KAYNAKÇA

- Arnold, C. L. & Gibbons, C. J. (1996). Impervious surface coverage: The emergence of a key environmental indicator. *Journal of the American Planning Association*, 62 (2), 243-258. <https://doi.org/10.1080/01944369608975688>
- Ayaz, S., Fındık, N., Kınacı, C., Tunçsiper, B. & Güneş, E. (2011). *Yapay Sulak Alanlar El Kitabı*. TÜBİTAK-MAM (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu Marmara Araştırma Merkezi), 105G047, Kocaeli.
- Barradas V. L. (1991). Air temperature and humidity and human comfort index of some city parks of Mexico City. *International Journal of Biometeorology*, 35 (1), 24-28. <https://doi.org/10.1007/BF01040959>
- Bilkent Üniversitesi (t.y.). *Bakım*. <https://w3.bilkent.edu.tr/www/cevre-duzenleme-ve-koruma-mudurlugu/faaliyetler/bakim/#:~:text=Ayr%C4%B1ca%20en%20%C3%B6nemli%20hususlardan%20birtaneside,alana%2010%20lt%20su%20>
- Çiftçi, H., Kaplan, Ş., Karakaya, E. & Kitiş, M. (2007). Yapay sulak alanlarda atıksu arıtımı ve ekolojik yaşam. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 23 (1-2) 149 – 160.
- Domene, E. & Sauri, D. (2006). Urbanisation and water consumption: Influencing factors in the metropolitan region of Barcelona. *Urban Studies*, Vol. 43, No. 9, 1605–1623. <https://doi.org/10.1080/00420980600749969>
- Domene, E. (2014). Changing patters of water consumption in the suburban Barcelona: Lifestyles and welfare explanatory factors. *Investigaciones Geográficas*. 61, 39-53. <https://doi.org/10.14198/INGEO2014.61.03>
- EDO (2023, 11 Mayıs). *What is drought?*. European Drought Observatory. <https://edo.jrc.ec.europa.eu/edov2/php/index.php?id=1001>
- EDO (2023, 11 Mayıs). *Drought Indicators*. European Drought Observatory, <https://edo.jrc.ec.europa.eu/edov2/php/index.php?id=1010>
- EPA (2022, 25 Ekim). *Using Trees and Vegetation to Reduce Heat Islands*. United States Environmental Protection Agency, <https://www.epa.gov/heatlands/using-trees-and-vegetation-reduce-heat-islands>
- FAO (t.y.). *The Setting*. Food and Agriculture Organization of the United Nations, <https://www.fao.org/3/i2490e/i2490e01a.pdf>
- FAO (2023). *Water*. Food and Agriculture Organization of the United Nations, <https://www.fao.org/water/en/>
- Fidan, C., Duran, C. & Kiriş, R. (2008). Bitki formasyonlarının su kaynakları üzerindeki etkisi. *TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi Bildiri Kitabı*, ss.39-48.
- Gleick, P. H. (1996). Basic water requirements for human activities: Meeting basic needs. *Water International*, 21 (2), 83-92. <https://doi.org/10.1080/02508069608686494>

- Glick, D. (2023, 16 Haziran). *The big thaw - As the climate warms, how much, and how quickly, will Earth's glaciers melt?*. National Geographic. <https://www.nationalgeographic.com/environment/article/big-thaw>
- Heidari, H., Arabi, M., Warziniack, T. & Sharvelle, S. (2021). Effects of urban development patterns on municipal water shortage. *Frontiers in Water*, 3 (694817), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.139050>.
- Hoekstra, A. Y. (2008). The water footprint of food. J. Förare (Ed.), *Water for food* (ss. 49-61). The Swedish Research Council for Environment, Agricultural Sciences and Spatial Planning (Formas). <http://www.waterfootprint.org/Reports/Hoekstra-2008-WaterfootprintFood.pdf>
- IGRAC (t.y.). *What is Groundwater?* International Groundwater Resources Assessment Centre. <https://www.un-igrac.org/what-groundwater>
- IPCC (2012). *Managing the Risks of Extreme Events and Disasters to Advance Climate Change Adaptation*. C.B. Field, V. Barros, T.F. Stocker, D. Qin, D.J. Dokken, K.L. Ebi, M.D. Mastrandrea, K.J. Mach, G.-K. Plattner, S.K. Allen, M. Tignor & P.M. Midgley (Eds.). *Special Report of Working Groups I and II of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge University Press.
- Oppenheimer, M., Glavovic, B.C., Hinkel, J., Wal, R. van de, Maignan, A.K., Abd-Elgawad, A., Cai, R., Cifuentes-Jara, M., DeConto, R.M., Ghosh, T., Hay, J., Isla, F., Marzeion, B., Meyssignac, B. & Sebesvari, Z. (2019). Sea level rise and implications for low-lying islands, coasts and communities. H.-O. Portner, D.C. Roberts, V. Masson-Delmotte, P. Zhai, M. Tignor, E. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegria, M. Nicolai, A. Okem, J. Petzold, B. Rama, N.M. Weyer (eds.), *IPCC Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate* içinde (ss. 321-445) Cambridge University Press.
- Jauregui, E. (1991). Influence of a large urban park on temperature and convective precipitation in a tropical city. *Energy and Buildings*, 15 (3-4) 457-63. [https://doi.org/10.1016/0378-7788\(90\)90021-A](https://doi.org/10.1016/0378-7788(90)90021-A)
- Kavurucu, B. , Ekmen, E. , Yaman, Ö. , Yazan, S. Y. , Kanmaz, N. & Ünver, Ü. (2022). Türkiye’de Endüstriyel Su Tüketimi ve Artımı. *İleri Mühendislik Çalışmaları ve Teknolojileri Dergisi*, 3 (1), 19-33.
- Korzekwa, K. (2023, 23 Ocak). *Settling in For The Winter (And Beyond): Road Salt Impacts Groundwater Year-Round*. SOIL (Science Society of America). <https://www.soils.org/news/science-news/settling-winter-and-beyond-road-salt-impacts-groundwater-year-round/>
- Loh, M. & Coghlan, P. (2003). *Domestic Water Use Study In Perth, Western Australia 1998-2001*. Water Corporation.
- McGrath, M. (2021, 6 Temmuz). *Ağaç dikmek yaz yağmurlarının miktarını ve iklim değişikliğini nasıl etkiliyor?*. BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57729513>

- Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği (2014). *Resmî Gazete*, 29030, 14 Haziran 2014.
- Mishra, A.K. & Singh V.P. (2010). A review of drought concepts. *Journal of Hydrology*, 391 (1-2), 202–216. <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2010.07.012>
- NDMC (2023). *Types of Drought*. National Drought Mitigation Center. <https://drought.unl.edu/Education/DroughtIn-depth/TypesofDrought.aspx>
- NSIDC (2023, 16 Haziran). *Quick facts, basic science, and information about snow, ice, and why the cryosphere matters*. National Snow and Ice Data Center. <https://nsidc.org/learn>
- OECD (2012). *OECD environmental outlook to 2050: The consequences of inaction*. Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD Publishing. <https://www.oecd.org/env/indicators-modelling-outlooks/49846090.pdf>
- OECD (2018). *Monitoring land cover change*. Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD Publishing. <https://www.oecd.org/env/indicators-modelling-outlooks/brochure-land-cover-change.pdf>
- Sanchez, G. M., Terando, A., Smith, J. W., García, A. M., Wagner, C. R., & Meentemeyer, R. K. (2020). Forecasting water demand across a rapidly urbanizing region. *Science of The Total Environment*, 730, 139050, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.139050>
- Schleifer, L. (2017, 24 Ağustos), *7 reasons we're facing a global water crisis*. World Resources Institute. <https://www.wri.org/insights/7-reasons-were-facing-global-water-crisis>
- Schouten, M. (2003). *Development in the Drought - The Incompatibility of the Ebro Water Transfer With Sustainable Development in the Southeast Region of Spain*. WWF/Adena.
- Sayers, P.B., Li Yuanyuan, Moncrieff, C, Li Jianqiang, Tickner, D., Xu Xiangyu, Speed, R., Li Aihua, Lei Gang, Qiu Bing, Wei Yu & Pegram G. (2016) *Drought risk management: A strategic approach*. UNESCO, WWF.
- SUDER (2023, Haziran). *Suyun önemi*. Ambalajlı Su Üreticileri Derneği. <https://suder.org.tr/saglikli-su-hidrasyon/suyun-onemi/>
- Streiling, S. & Matzarakis, A. (2003). Influence of single and small clusters of trees on the bioclimate of a city: A case study. *Journal of Arboriculture*, 29 (6), 309-316.
- Şener, H. (2020). Ormanlar Yağmuru Çeker mi? *İklim Değişikliği ve Çevre*, 5 (1), 1-12.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2018). *On birinci kalkınma planı (2019-2023) - Su kaynakları yönetimi ve güvenliği özel ihtisas komisyonu raporu*.
- TDK (2022). *Güncel Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/>

- Temel, F. A. (2017). Endüstriyel atıksuların arıtımında yapay sulak alanların kullanımı, *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 8 (1), 213-226.
- The World Bank (2006). *Integrated River Basin Management From Concepts to Good Practice*. Briefing Note 15 - The Finishing Touches to the Creation of a River Basin Organization.
- Tunçay, H. E. (2021). *Suya Duyarlı Şehirler*. Türkiye Su Enstitüsü - SUEN.
- TÜİK (2023). *Belediye Su İstatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=121&locale=tr>
- UN (2022). *Global Issues: Population*. United Nations, <https://www.un.org/en/global-issues/population>
- UN (2018, 16 Mayıs). *68% of the world population projected to live in urban areas by 2050, says UN*. United Nations, <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/2018-revision-of-world-urbanization-prospects.html>
- UN Water, (2018). *The united nations world water development report 2018: Nature-based solutions for water, facts and figures*. United Nations World Water Assessment Programme, UNESCO.
- UN Water (2019). *The united nations world water development report 2019: Leaving no one behind*. United Nations World Water Assessment Programme, UNESCO.
- UNCCD (2022). *Drought in numbers 2022 - Restoration for readiness and resilience*. United Nations Convention to Combat Desertification. <https://reliefweb.int/report/world/drought-numbers-2022-restoration-readiness-and-resilience>
- UNDRR (2021). *GAR special report on drought 2021*. United Nations Office for Disaster Risk Reduction. Geneva.
- USGS (2019, 15 Kasım). *How much water is there on Earth?* U.S. Geological Survey. https://www.usgs.gov/special-topics/water-science-school/science/how-much-water-there-earth?qt-science_center_objects=0#qt-science_center_objects
- Water Footprint Calculator (2022, 20 Ekim). *The hidden water in everyday products*. <https://www.watercalculator.org/footprint/the-hidden-water-in-everyday-products/#:~:text=The%20water%20footprint%20of%20a,step%20of%20the%20production%20process>
- WHO (2023). *Drought*. World Health Organization, https://www.who.int/health-topics/drought#tab=tab_1
- Wilhite, D. A. & Glantz, M. H. (1985). Understanding the drought phenomenon: the role of definitions. *Water International* 10 (3), 111–120. <https://doi.org/10.1080/02508068508686328>

- WMO & GWP (2016). *Handbook of Drought Indicators and Indices* (M. Svoboda & B.A. Fuchs). Integrated Drought Management Programme (IDMP), Integrated Drought Management Tools and Guidelines Series 2. World Meteorological Organization (WMO) and Global Water Partnership (GWP), https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=3057
- WMO (2020). *Drought*. World Meteorological Organization, <https://public.wmo.int/en/resources/world-meteorological-day/previous-world-meteorological-days/climate-and-water/drought>
- Yüksel, Ü. (2005). Ankara kentinde kentsel ısı adası etkisinin yaz aylarında uzaktan algılama ve meteorolojik gözlemlere dayalı olarak saptanması ve değerlendirilmesi üzerinde bir araştırma [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Kent ve Bireysel Özgürlükler Krizi: Veri Gizliliği, CCTV ve Güvenlikli Siteler

Adnan Söylemez¹

Özet

Kişisel bilgiler çeşitli kuruluşlar tarafından toplandıkça, işlendikçe ve saklandıkça veri gizliliği dijital çağda önemli bir endişe kaynağı haline gelmiştir. Bu verilerin korunması ve gizliliğinin sağlanması dünya çapında hükümetler için bir öncelik haline gelmiştir. Kapalı devre televizyon (CCTV) kameralarının kullanımı ise son yıllarda önemli ölçüde artmış ve bireysel mahremiyet üzerindeki etkisine ilişkin endişeleri artırmıştır. Kentleşme, teknolojik ilerlemeler ve güvenlik ve esenliğe artan odaklanma nedeniyle güvenli barınma son yıllarda artan bir ilgi görmüştür. Günümüzün sürekli gelişen dünyasında, güvenlik ve potansiyel tehditlere karşı korunma ihtiyacı nedeniyle güvenli barınma giderek daha önemli hale gelmiştir. Ancak, güvenlik önlemleri ile özgürlük ve mahremiyet gibi temel haklar arasındaki dengelerin incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, CCTV'nin suçu önlemedeki etkinliğini ve mahremiyetin ihlalini çevreleyen etik kaygıları değerlendirerek, güvenlik ve sivil özgürlükler arasındaki dengeyi çevreleyen tartışmaya ışık tutmayı amaçlamakta ve CCTV kameralarının gözetiminin kentsel ortamlarda bireysel özgürlükler üzerindeki etkisini ve sonuçlarını incelemektedir. Ayrıca bu makalede, veri gizliliğini korumak için geliştirilen çeşitli mevzuat ve politikalar incelenmekte; güvenli konutların ortaya çıkışı ve yaygınlaşmasına ilişkin bilimsel literatür gözden geçirilerek temel eğilimleri, zorlukları ve fırsatları vurgulayarak güvenlik önlemleri ile özgürlük ve mahremiyet gibi temel haklar arasındaki ödünleşimleri vurgulamaktadır.

GİRİŞ

Günümüzde, kentlerde yaşayan bireylerin özgürlükleri ve mahremiyeti üzerine büyük bir baskı söz konusudur. Veri gizliliği, CCTV kameralarının

1 Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, soylemez@selcuk.edu.tr, ORC-ID: 0000-0001-8153-0238

yaygınlaşması ve güvenlikli siteler, bireysel özgürlüklerin sınırlandırılmasına yol açan faktörlerdir. Bu makale, kent ve bireysel özgürlükler krizine neden olan bu faktörleri ele alarak, yaşam alanlarında daha fazla özgürlük ve mahremiyet sağlamak adına çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır. Kentlerde veri gizliliği, CCTV ve güvenlikli sitelerin yaygın kullanımı, bireysel özgürlükler ve mahremiyet üzerinde olumsuz etkiler yaratmakta olup, bu durumun ele alınarak uygun çözümler üretilmesi gerekmektedir.

1. VERİ GİZLİLİĞİ VE BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER

1.1. Teknolojik Gelişmeler ve Veri Toplama Yöntemleri: Son Gelişmelere Bir Bakış

Teknolojideki hızlı gelişmelerle birlikte veri toplama yöntemleri de son yıllarda önemli ölçüde değişmiştir. Bu bölümde, çeşitli teknolojik gelişmeler ve bunların farklı alanlardaki veri toplama teknikleri üzerindeki etkileri hakkında literatür gözden geçirilmektedir. Veri toplama, araştırmacıların araştırma sorularını yanıtlamak için gerekli bilgileri toplamalarını sağladığından araştırma sürecinin çok önemli bir yönüdür (Bryman, 2016). Anketler ve görüşmeler gibi geleneksel veri toplama yöntemlerinin birçok bağlamda güvenilir olduğu kanıtlanmıştır. Ancak, yeni teknolojilerin yükselişi araştırmacılara veri toplama konusunda yeni yaklaşımlar da sunmaktadır.

1.1.1. Mobil Teknoloji ve Veri Toplama

Akıllı telefonların ve tabletlerin yaygın olarak benimsenmesi, veri toplamada çeşitli şekillerde devrim yaratmıştır. Mobil cihazlar, benzeri görülmemiş düzeyde erişilebilirlik ve taşınabilirlik sunarak araştırmacıların uzaktan ve verimli bir şekilde veri toplamasına olanak tanımaktadır (Ferreira ve diğerleri, 2020). Örneğin, mobil uygulamalar anket yapmak, coğrafi bilgi toplamak ve sağlıkla ilgili verileri toplamak için kullanılmaktadır (Aguilera, 2019). Dahası, mobil cihazların kullanımı gerçek zamanlı verilerin toplanmasını kolaylaştırarak araştırmacıların katılımcıların davranış ve algılarında zaman içinde meydana gelen değişiklikleri takip ve analiz etmelerini sağlamaktadır (Miller, 2020).

1.1.2. Giyilebilir Cihazlar ve Nesnelerin İnterneti (IoT)

Akıllı saatler ve spor takip cihazları gibi giyilebilir cihazlar, fizyolojik ve davranışsal veri toplamak için popülerlik kazanmıştır (Piwek ve diğerleri, 2016). Bu cihazlar, araştırmacıların katılımcılardan sürekli, göze batmayan veriler toplamasını sağlayarak insan davranışının ve sağlığının çeşitli yönlerine ilişkin değerli bilgiler sunmaktadır (Gao ve diğerleri, 2018). Buna

ek olarak, Nesnelerin İnterneti (IoT) akıllı evler, cihazlar ve araçlar gibi birden fazla kaynaktan büyük ölçekli, gerçek zamanlı verilerin toplanmasını kolaylaştırmıştır (Bandyopadhyay ve Sen, 2020). Bu veriler birleştirilip analiz edilerek insan davranışı, sağlığı ve refahı hakkında yeni içgörüler elde edilebilmektedir.

1.1.3. Sosyal Medya ve Büyük Veri

Sosyal medya platformlarının yaygın kullanımı, araştırmacılara kullanıcı tarafından oluşturulan büyük miktarda veri sağlamıştır. Bu veriler, iletişim kalıpları, duygu analizi ve sosyal ağ dinamikleri gibi insan davranışının çeşitli yönlerini incelemek için çıkarılabilir ve analiz edilebilir (Gruzd ve diğerleri, 2018). Ayrıca, makine öğrenimi ve yapay zekâ teknikleri de dahil olmak üzere büyük veri analitiği, araştırmacıların daha önce erişilemeyen kalıpları ve eğilimleri ortaya çıkarmak için bu büyük, karmaşık veri kümelerini işlemesine ve analiz etmesine olanak sağlamıştır (Cortez ve Johnston, 2020).

1.1.4. Zorluklar ve Etik Hususlar

Veri toplama için yeni teknolojilerin benimsenmesi aynı zamanda veri gizliliği, güvenliği ve etik hususlarla ilgili endişeleri de beraberinde getirmektedir. Araştırmacılar, katılımcıların kişisel bilgilerinin korunduğundan ve veri toplamadan önce bilgilendirilmiş onam alındığından emin olmalıdır (Mittelstadt ve Floridi, 2016). Ayrıca, büyük veri ve makine öğrenimi algoritmalarının kullanımı, veriler popülasyonu temsil etmiyorsa veya algoritmalar dikkatlice tasarlanıp test edilmemişse subjektif sonuçlara yol açabilir (O'Neil, 2016). Bu nedenle araştırmacılar, bulgularının geçerliliğini ve güvenilirliğini sağlamak için bu zorlukları ele alma konusunda dikkatli olmalıdır.

Teknolojik gelişmeler veri toplama yöntemlerini önemli ölçüde etkilemiş, araştırmacılara bilgi toplama ve analiz etme konusunda yeni yollar sunmuştur. Mobil teknoloji, giyilebilir cihazlar, IoT ve sosyal medya, daha verimli, göze batmayan ve gerçek zamanlı veri toplama olanakları sağlayarak araştırma ortamını dönüştürmüştür. Ancak bu gelişmeler aynı zamanda veri gizliliği, güvenliği ve etiği ile ilgili zorlukları da beraberinde getirmektedir. Araştırmacılar, bu yeni veri toplama yöntemlerinin tüm potansiyelinden yararlanmak için bu gelişmelere uyum sağlamalı ve potansiyel endişeleri ele almalıdır.

1.2. Veri Gizliliği İhlallerinin Bireysel Özgürlüklere Etkisi

Veri gizliliği ihlalleri dijital çağda giderek yaygınlaşmakta ve hem bireysel hem de kolektif özgürlükleri etkilemektedir. Bu ihlaller kimlik hırsızlığı, mali kayıp ve psikolojik sıkıntı gibi bir dizi olumsuz sonuca yol açabilmektedir (Solove, 2006).

Veri mahremiyeti, bireylerin kişisel bilgileri üzerinde kontrol sahibi olmalarını ve özerkliklerini, saygınlıklarını ve özgürlüklerini korumalarını sağlayan temel bir haktır (Warren ve Brandeis, 1890). Bu kontrol tehlikeye girdiğinde, kişisel verilere yetkisiz erişim, kullanım veya ifşaya yol açan gizlilik ihlalleri meydana gelir. Bu ihlaller, zayıf güvenlik önlemleri, kötü niyetli siber saldırılar veya kuruluşların etik olmayan uygulamaları gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanabilir (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013).

Bireysel özgürlükler, dış müdahale veya zorlama olmaksızın kişisel seçimler ve kararlar alma yeteneğini ifade eder. Veri gizliliği ihlalleri, savunmasızlık hissi yaratarak ve kurumlara olan güveni sarsarak bireysel özgürlükler üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir (Acquisti ve diğerleri, 2015). Bu durum ifade özgürlüğü üzerinde caydırıcı bir etkiye, otosansüre ve kamusal hayata katılımın azalmasına yol açabilir (Penney, 2017).

1.2.1. Veri Gizliliği İhlallerinin Bireysel Özgürlükler Üzerindeki Etkileri

a. Gözetim ve Kontrol

Veri gizliliği ihlalleri kitlesel gözetimi kolaylaştırarak bireysel özgürlük ve özerklik kaybına neden olmaktadır. Kişisel bilgilere rıza olmaksızın erişildiğinde ve izlendiğinde, bireyler kendilerini güçsüz hissedebilir ve haklarını özgürce kullanamayabilirler (Zuboff, 2019). Bu durum, insanların cezalandırılma korkusuyla fikirlerini ifade etme veya belirli faaliyetlerde bulunma konusunda daha temkinli hale gelmesiyle otosansüre yol açabilir (Stoycheff, 2016).

b. Ayrımcılık ve Profil Çıkarma

Veri gizliliği ihlalleri, kuruluşların kişisel bilgilerine dayanarak belirli grupları profilleme ve hedefleme gibi ayrımcı uygulamalarda bulunmalarını sağlayabilir (Barocas ve Selbst, 2016). Bu durum, etkilenenler için haksız muameleye, kısıtlı fırsatlara ve bireysel özgürlüklerin azalmasına yol açabilir (Pasquale, 2015).

c. Psikolojik Etkiler

Veri gizliliği ihlallerinin bireyler üzerinde önemli psikolojik etkileri olabilmekte, bu da endişe, stres ve irade kaybı gibi duygulara yol açabilmektedir (Whitley ve Hosen, 2010). Kişinin kişisel bilgilerinin ifşa edilmesi veya kötüye kullanılması korkusu, güvenin azalmasına ve otosansürün artmasına yol açarak bireysel özgürlükleri olumsuz yönde etkileyebilir (Dinev ve Hart, 2006).

Veri gizliliği ihlallerinin bireysel özgürlükler üzerindeki etkisini azaltmak için çeşitli önlemler alınabilir:

- Kuruluşların veri uygulamalarından sorumlu tutulmalarını sağlamak için veri koruma yasalarının ve yönetmeliklerinin güçlendirilmesi (Kuner, 2011).
- Veri işlemede şeffaflık ve hesap verebilirliğin teşvik edilmesi ve böylece bireylerin bilgilerinin nasıl ve kim tarafından kullanıldığını anlamalarının sağlanması (Bennett ve Raab, 2006).
- Bireylerin kişisel verileri üzerinde kontrol sahibi olmalarını ve mahremiyetlerini korumalarını sağlayan mahremiyet artırıcı teknolojilerin geliştirilmesi (Cavoukian, 2010).

Veri gizliliği ihlalleri, dijital çağda bireysel özgürlükler için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Politika yapımcılar ve kuruluşlar, bu ihlallerin bireyleri ve toplumu etkilediği çeşitli yolları anlayarak, bireysel özgürlüklere saygı duyan ve bunları koruyan daha güvenli ve eşitlikçi bir dijital ortam yaratmak için çalışabilirler.

1.2.2. Veri Gizliliğini Sağlamaya Yönelik Mevzuat ve Politikalar

Kişisel bilgiler çeşitli kuruluşlar tarafından toplandıkça, işlendikçe ve saklandıkça veri gizliliği dijital çağda önemli bir endişe kaynağı haline gelmiştir (Shackelford, 2019). Bu verilerin korunması ve gizliliğinin sağlanması dünya çapında hükümetler için bir öncelik haline gelmiştir. Mayıs 2018'de yürürlüğe giren Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Yönetmeliği (GDPR), veri gizliliği alanında dönüm noktası niteliğinde bir mevzuat olarak kabul edilmektedir (Voigt ve Von dem Bussche, 2017). GDPR, bireylere kişisel verileri üzerinde daha fazla kontrol sağlamayı ve AB üye ülkeleri arasında uyumlu bir veri koruma çerçevesi oluşturmayı amaçlamaktadır. GDPR'nin temel hükümleri arasında unutulma hakkı, veri taşınabilirliği ve zorunlu veri ihlali bildirimleri yer almaktadır (Drew, 2018). GDPR, veri gizliliği konusunda farkındalık yaratma konusunda başarılı olsa da uygulanması, yetersiz kaynaklara sahip denetim makamları ve düzenlemenin karmaşıklığı gibi zorluklarla karşılaşmıştır (Polčák ve Holub, 2018).

Kaliforniya Tüketici Gizliliği Yasası (CCPA), Amerika Birleşik Devletleri'nde Ocak 2020'de yürürlüğe giren eyalet düzeyinde bir veri koruma düzenlemesidir (Solove ve Hartzog, 2018). CCPA, Kaliforniya sakinlerine hangi kişisel bilgilerin toplandığını, toplanma amacını ve kimlerle paylaşıldığını veya satıldığını bilme hakkı vermektedir (Mulligan ve Schwartz, 2018). Ayrıca mevzuat, tüketicilere kişisel bilgilerinin satışından vazgeçme

ve verilerini silme hakkı da sağlamaktadır. CCPA, kapsamlı yapısına rağmen, tanımlarındaki belirsizlikler ve uygulama için ayrılan kaynakların yetersizliği nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır (Kesan ve Hayes, 2020).

Hindistan'da 2019 yılında yürürlüğe giren Kişisel Verilerin Korunması Yasa Tasarısı (KVKK), ülkede sağlam bir veri koruma çerçevesi oluşturulmasına yönelik önemli bir çabayı temsil etmektedir (Singh ve Malhotra, 2020). KVKK, GDPR'den ilham almakta ve veri yerelleştirme, veri güvenliğine ilişkin yükümlülükler ve bir Veri Koruma Otoritesinin (DPA) kurulması gibi kilit hükümler getirmektedir (Banerjee, 2020). Bununla birlikte, KVKK hükümete aşırı güç verdiği ve bireysel gizlilik haklarını zayıflatma potansiyeli taşıdığı gerekçesiyle eleştirilmektedir (Bhatia, 2020).

Türkiye'de kişisel verilerin korunması, 2016 yılında yürürlüğe giren 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) ile bir çerçeveye oturmuştur. Bu yasaya göre, kişisel verilerin işlenmesinde geçerli bir rızadan bahsedilebilmesi için açık rızanın varlığı gereklidir (Polater, 2019).

Tasarım Yoluyla Gizlilik (PbD), gizlilik önlemlerinin bilgi sistemlerinin tasarım ve işletimine dahil edilmesini savunan, veri korumaya yönelik proaktif bir yaklaşımdır (Cavoukian, 2010). GDPR, veri koruma etki değerlendirmelerini ve veri koruma görevlilerinin atanmasını zorunlu kılarak PbD ilkesini dahil etmiştir (Lynskey, 2017). PbD yaklaşımı, kuruluşların kendi özel ihtiyaçlarına göre uyarlanmış gizlilik önlemlerini uygulamalarına olanak tanıyan esnekliği ve uyarlanabilirliği nedeniyle övgüyle karşılanmaktadır (Spiekermann ve Cranor, 2009). Ancak PbD'nin etkinliği, kuruluşun veri gizliliğine olan bağlılığına ve uygulama için ayrılan kaynaklara bağlıdır (Bennett ve Raab, 2006).

GDPR, CCPA ve KVKK gibi mevzuat ve politikalar veri gizliliğinin sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Ancak bu tedbirler, yetersiz kaynaklara sahip icra makamları, tanımlardaki belirsizlikler ve gizlilik haklarıyla potansiyel çatışmalar gibi zorluklarla karşı karşıyadır. Tasarım Yoluyla Gizlilik, yasal çabaları tamamlayabilecek proaktif bir veri koruma yaklaşımı sunmaktadır, ancak başarısı kurumsal bağlılık ve kaynaklara bağlıdır. Ortaya çıkan zorlukları ele alan ve bireysel gizlilik hakları ile kurumsal ihtiyaçları dengeleyen etkili, kapsamlı ve uyarlanabilir veri gizliliği çerçeveleri geliştirmek için daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

2. CCTV VE MAHREMİYET

2.1. CCTV'nin Evrimi: Tarihsel Bir Perspektif

Kapalı Devre Televizyon (Closed-Circuit Television (CCTV)) 1940'lı yıllardaki başlangıcından bu yana önemli bir dönüşüm geçirmiştir. CCTV, hükümet, kolluk kuvvetleri ve özel işletmeler de dahil olmak üzere çeşitli sektörlerde güvenlik ve gözetim için önemli bir araç olarak ortaya çıkmıştır. İlk CCTV sistemi 1942 yılında Alman mühendis Walter Bruch tarafından öncelikle V-2 roket fırlatmalarını izlemek için geliştirilmiştir (Goold, 2004). Bu ilk sistemler, sinyalleri eş kablolar aracılığıyla monitörlerin bulunduğu bir kontrol odasına ileten analog kameralar içeriyordu (Norris ve McCahill, 2006). 1960'larda CCTV teknolojisi, suç önleme ve trafik izleme amacıyla Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık'ta yayılmıştır (Goold, 2004).

1970'lere gelindiğinde CCTV teknolojisi, yarı iletken kameraları ve video kaset kaydedicilerin (VCR'ler) kullanılmaya başlanmasıyla önemli ölçüde ilerlemiş ve video görüntülerinin kaydedilmesi ve saklanması olanak sağlamıştır (Hier, 2003). 1980'lerde birden fazla kameradan eş zamanlı kayıt ve oynatmaya olanak tanıyan çoklayıcıların kullanılmaya başlanmasıyla daha fazla gelişme kaydedilmiştir (Goold, 2004). Bu dönemde CCTV sistemleri kamusal alanlarda, ticari kuruluşlarda ve konut alanlarında güvenlik ve gözetim için daha yaygın hale gelmiştir (Hier, 2003).

1990'lı yıllar, dijital teknolojinin kullanılmaya başlanmasıyla CCTV için bir dönüm noktası olmuştur. Dijital Video Kayıt Cihazları (DVR), VCR'lerin yerini alarak gelişmiş video kalitesi, depolama ve geri alma özellikleri sunmuştur (Goold, 2004). İnternet Protokollü (IP) kameraların ortaya çıkışı, video akışlarının internet üzerinden iletilmesine ve depolanmasına izin vererek uzaktan erişim ve izleme imkanı sağlamıştır (Norris ve McCahill, 2006).

21. yüzyıl, CCTV ve diğer teknolojiler arasında yeni bir entegrasyon çağını başlatmıştır. Örneğin, yüz tanıma yazılımı ve analitiği, güvenlik ve gözetim yeteneklerini geliştirmek için CCTV sistemleri ile birleştirilmiştir (Gates, 2011). Ayrıca, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile entegrasyon, mekânsal verilerin yönetimini ve analizini kolaylaştırarak CCTV sistemlerinin daha verimli planlanmasına ve konuşlandırılmasına yol açmıştır (Piza ve diğerleri, 2014).

Yaygın olarak benimsenmesine rağmen CCTV kullanımı çok sayıda zorluk ve endişeyle karşı karşıya kalmıştır. Mahremiyet konuları önemli bir endişe kaynağı olarak ortaya çıkmış, sürekli gözetimin bireysel hakları ihlal ettiğine yönelik eleştiriler artmıştır (Norris ve McCahill, 2006). Ayrıca, CCTV'nin

suçu önlemedeki etkinliği de tartışma konusu olmuş, bazı çalışmalar suç oranları üzerinde sınırlı bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur (Welsh ve Farrington, 2009).

Türkiye’de kullanılan kapalı devre televizyon sisteminin adı ise MOBESE’dir. “Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu” kelime grubunun her bir kelimesinin baş harflerinin birleşiminden meydana gelen ve güvenlik kameralarından oluşan bir kent izleme, denetim ve kontrol teknolojisini karşılayan bu sistem sayesinde hem trafik takip ve denetimi yapılabilmekte hem de suçun önlenmesine yönelik olarak CCTV’nin olduğu bölgelerde kişisel yaşam kayıt altına alınmaktadır (Özbek’ten akt. Özer, 2022).

CCTV’nin tarihi, teknolojinin hızlı gelişimine ve toplumun çeşitli yönlerine entegrasyonuna tanıklık etmiştir. Güvenlik ve gözetim için vazgeçilmez hale gelmiş olsa da mahremiyet ve etkinlikle ilgili endişeler devam etmektedir. Teknolojik gelişmeler ve CCTV’nin faydaları ile bireysel hak ve özgürlükler için oluşturduğu potansiyel riskler arasında bir denge kurmak çok önemlidir.

2.2. CCTV Kameralarının Yaygınlaşmasının Nedenleri

CCTV kameralarının kullanımı son yıllarda katlanarak artmış ve modern toplumun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. CCTV kameraları, ulaşım, ticari kuruluşlar ve kamusal alanlar da dahil olmak üzere çeşitli sektörlerde kullanımlarının artmasıyla birlikte toplumda her yerde bulunan bir varlık haline gelmiştir. Bu büyüme, suç önleme ve tespit, kamu güvenliği ve teknolojik ilerlemeler başta olmak üzere çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır (Welsh ve Farrington, 2009).

2.2.1. Suç Önleme ve Tespit

CCTV kameralarının yaygın olarak kullanılmasının başlıca nedenlerinden biri, suçun önlenmesi ve tespit edilmesindeki etkinliğidir. Çok sayıda çalışma, CCTV kameralarının kurulduğu bölgelerde suç oranlarında azalma olduğunu göstermiştir (Piza ve diğerleri, 2019). Örneğin, Welsh ve Farrington’ın (2009) 14 ülkede 330.000’den fazla kamerayı kapsayan 44 çalışmanın meta-analizi, CCTV kameralarının varlığının suç oranlarında %16’lık bir azalmaya yol açtığını ortaya koymuştur.

Suçun önlenmesine ek olarak, CCTV kameralarının önemli kanıtlar sağlayarak davaların çözülmesinde değerli olduğu kanıtlanmıştır. King ve arkadaşları (2008) kameraların, özellikle diğer soruşturma araçlarıyla birlikte kullanıldığında, şüphelilerin kimliklerinin tespit edilmesini olasılığını önemli ölçüde artırdığını tespit etmiştir. Sonuç olarak, kolluk kuvvetleri

soruşturmalarına yardımcı olmak için CCTV görüntülerine giderek daha fazla güvenmektedir (La Vigne ve diğerleri, 2011).

2.2.2. Kamu Güvenliği

CCTV kameralarının benimsenmesinin arkasındaki bir diğer itici güç de kamu güvenliğinin artırılmasıdır. Kamusal alanları, ulaşım sistemlerini ve kritik altyapıyı izlemek için gözetim sistemleri kullanılmış ve böylece potansiyel tehditlerin veya olayların hızlı bir şekilde tespit edilip ele alınabilmesi sağlanmıştır. Örneğin, CCTV kameraları trafik akışını izlemek, kazaları tespit etmek ve acil durum müdahalelerini yönetmek için kullanılmıştır.

Ayrıca, CCTV kameralarının varlığı, bireyler korunduklarını ve izlendiklerini algıladıkları için halk arasında bir güvenlik duygusunu teşvik edebilir (Piza ve diğerleri, 2019). Bu algılanan güvenlik, bireylerin refahı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabilir ve kamusal alanların daha fazla kullanılmasını teşvik edebilir (La Vigne ve diğerleri, 2011).

2.2.3. Teknolojik Gelişmeler

Teknolojinin hızlı gelişimi, CCTV kameralarının yaygın kullanımına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Dijital teknoloji ve veri depolama alanındaki gelişmeler, yüksek kaliteli video kaydına ve büyük hacimli verilerin verimli bir şekilde işlenmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca, yapay zekâ ve makine öğrenimindeki yenilikler, CCTV sistemlerinin etkinliğini daha da artıracak yüz tanıma ve nesne izleme gibi gelişmiş video analitiklerinin geliştirilmesini sağlamıştır.

2.2.4. Gizlilik ve Sivil Özgürlükler İçin Çıkarımlar

CCTV kameralarının sayısız avantajına rağmen, bireysel mahremiyet ve sivil özgürlükler üzerindeki potansiyel etkileri konusunda endişeler dile getirilmiştir. Gözetim sistemlerinin yaygın doğası, güvenlik ve mahremiyet hakkı arasındaki denge konusunda tartışmalara yol açmıştır (Slobogin, 2018). Bazıları CCTV kameralarının faydalarının potansiyel risklerden daha ağır bastığını savunurken, diğerleri gözetim teknolojisinin yaygın kullanımının temel hak ve özgürlükler için bir tehdit oluşturduğunu iddia etmektedir (La Vigne ve diğerleri, 2011).

2.3. Kamu ve Özel Alanlarda CCTV Kullanımının Mahremiyet Üzerindeki Etkisi

CCTV'nin suçu önleme ve azaltmadaki etkinliğini inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Örneğin, Welsh ve Farrington (2009) 41

çalışmanın meta analizini yapmış ve CCTV'nin kamusal alanlarda, özellikle de otoparklarda suçun azaltılmasında orta derecede etkili olduğu sonucuna varmıştır. Ancak yazarlar, CCTV'nin etkisinin güvenlik personelinin varlığı gibi bağlamsal faktörlerden önemli ölçüde etkilendiğini belirtmişlerdir.

CCTV kullanımı kamu güvenliği açısından faydalar sağlayabilirken, yetkililer tarafından kötüye kullanılma potansiyelini göz önünde bulundurmamak çok önemlidir. Fussey ve Murray (2018) yetkililerin CCTV'yi sivil özgürlükleri ve bireysel mahremiyeti ihlal etme kapasitesine sahip bir sosyal kontrol aracı olarak kullanma potansiyelinin altını çizmiştir. Ayrıca Lyon (2007), CCTV de dahil olmak üzere gözetim teknolojilerinin yaygınlaşmasının mahremiyetin aşınmasına yol açtığını, çünkü yetkililerin artık bireylerin hareketlerini ve faaliyetlerini benzeri görülmemiş bir kolaylıkla izleyebildiğini ileri sürmüştür.

CCTV kameralarının evler ve işyerleri gibi özel alanlara yerleştirilmesi de mahremiyet endişelerini artırmıştır. Ball ve diğerleri (2006), çalışanların işyerlerinde CCTV kameralarının varlığından genellikle rahatsızlık duyduklarını, bunları müdahaleci olarak algıladıklarını ve çalışanlar ile işverenler arasındaki güvene potansiyel olarak zarar verdiklerini tespit etmiştir. Ayrıca, özel konutlardaki günlük faaliyetler ev sahipleri veya mülk yöneticileri tarafından CCTV aracılığıyla izlenebilir ve bu da kişisel bilgilerin potansiyel olarak kötüye kullanılmasına yol açabilir (Rogerson ve Weatherburn, 2001).

CCTV kameralarının artan varlığının bireyler üzerinde psikolojik etkileri olabilir. Gözetim mahremiyet duygularını azaltarak stres ve kaygının artmasına yol açabilir (Marx, 2002). Buna ek olarak, Nellis (2011) yaygın CCTV kullanımının, bireylerin kameraların algılanan varlığı nedeniyle davranışlarını değiştirdiği, potansiyel olarak kendiliğindenliği ve ifade özgürlüğünü azalttığı bir "gözetim toplumu" katkıda bulunabileceğini öne sürmüştür.

2.4. CCTV Kullanımını Dengelemeye Yönelik Düzenlemeler ve Uygulamalar

CCTV sistemleri kamu gözetiminde hayati bir rol oynamakta, kolluk kuvvetlerine değerli bilgiler sağlamakta ve toplumlardaki genel güvenlik hissini artırmaktadır (Taylor, 2014). Ancak CCTV ağlarının hızla genişlemesi mahremiyet, etik kullanım ve toplanan verilerin potansiyel kötüye kullanımı ile ilgili endişeleri de beraberinde getirmiştir (Hier, 2004). Buradaki zorluk CCTV'nin faydaları ile bireysel hakların korunması arasında bir denge kurmakta yatmaktadır.

Dünya çapında hükümetler ve düzenleyici kurumlar, CCTV sistemlerinin etik ve yasal kullanımını sağlamak için kılavuzlar ve düzenlemeler oluşturmuştur. Avrupa Birliği'ndeki Genel Veri Koruma Yönetmeliği (GDPR) ve Birleşik Krallık'taki Veri Koruma Yasası bu çabaların başlıca örnekleridir (Svantesson, 2018). Bu mevzuatlar, kuruluşların CCTV sistemlerini kullanırken veri minimizasyonu, amaç sınırlaması ve hesap verebilirlik ilkelerine uymalarını gerektirmektedir (Koops, 2017).

Amerika Birleşik Devletleri'nde, Dördüncü Değişiklik vatandaşları makul olmayan arama ve el koymalara karşı korumaktadır ve mahkemeler bu ilkeyi CCTV de dahil olmak üzere gözetim teknolojilerine uygulamıştır. Bununla birlikte, ABD düzenlemeleri, farklı eyaletlerin kendi standartlarını ve yönergelerini benimsemesiyle parçalı kalmaktadır (La Vigne, 2006).

Gizlilik haklarına saygı gösterirken CCTV kullanımını dengelemek için kuruluşlar ve hükümetler aşağıdaki en iyi uygulamaları benimseyebilir:

- *Gereçlendirme:* Bir CCTV sistemi kurmadan önce, sistemin gerekliliğini ve amacına ulaşmadaki etkinliğini belirlemek için kapsamlı bir değerlendirme yapılmalıdır (Taylor, 2014).
- *Şeffaflık:* Kuruluşlar CCTV kameralarının varlığı ve amaçları hakkında kamuoyunu bilgilendirmeli ve her türlü soru veya şikâyet için açık iletişim bilgileri sağlamalıdır (Fussey, 2004).
- *Veri Güvenliği:* Toplanan verilerin güvenliğini sağlamak, yetkisiz erişimi, veri ihlallerini ve potansiyel kötüye kullanımı önlemek için çok önemlidir (Koops, 2017). Kuruluşlar sağlam veri güvenliği önlemleri benimsemeli ve bunların etkinliğini düzenli olarak gözden geçirmelidir.
- *Saklama ve Erişim:* CCTV verileri, amacını yerine getirmek için gereken minimum süre boyunca saklanmalı ve erişim yalnızca yetkili personelle sınırlandırılmalıdır (Svantesson, 2018).
- *Düzenli Denetimler ve Uygunluk Kontrolleri:* Düzenli denetimler ve uygunluk kontrolleri yapmak, kuruluşların CCTV sistemlerinin etkinliğini değerlendirmelerine ve potansiyel gizlilik endişelerini belirlemelerine yardımcı olabilir (Hier, 2004).

3. GÜVENLİKLİ SİTELER VE ÖZGÜRLÜKLERİN KISITLANMASI

3.1. Güvenlikli sitelerin ortaya çıkışı ve yaygınlaşması

Güvenli konut kavramı, toplumlar sakinleri için güvenli ve korunaklı yaşam ortamları yaratmaya çalıştıkça zaman içinde gelişmiştir. Güvenli konutların ortaya çıkışı, doğal ve insan yapımı bariyerlerin dış tehditlere karşı koruma sağladığı ilk insan yerleşimlerine kadar uzanmaktadır (Brown ve Mandy, 2018). Günümüzde güvenli konut, fiziksel güvenlik önlemleri, teknolojik yenilikler ve kentsel planlama stratejileri de dahil olmak üzere çok çeşitli faktörleri kapsamaktadır (Jones ve Williams, 2021).

Güvenli konutların tarihi, farklı koruma biçimleri ve mimari gelişmelerin damga vurduğu farklı dönemlere ayrılabilir (Brown ve Mandy, 2018). İlk insan yerleşimleri, güvenlik hissi sağlamak için genellikle dağlar ve nehirler gibi doğal bariyerlere dayanıyordu. Toplumlar geliştikçe, duvarların ve diğer insan yapımı bariyerlerin inşası daha yaygın hale gelmiş ve dış tehditlere karşı daha fazla koruma sağlamıştır (Brown ve Mandy, 2018). Sanayi Devrimi sırasında hızlı kentleşme, konut güvenliğinde aşırı kalabalık ve kötü yaşam koşulları gibi yeni zorluklara yol açmıştır (Jones ve Williams, 2021). Bu dönemde, daha güvenli konut tasarımlarının geliştirilmesine olanak tanıyan yeni malzemeler ve teknolojiler de ortaya çıkmıştır.

Sosyoekonomik faktörler, genellikle konut geliştirme için mevcut kaynakları ve fırsatları belirlediğinden, güvenli konutların ortaya çıkmasında ve yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, daha fazla kaynağa sahip bireyler emniyet ve güvenlik önlemlerine daha iyi yatırım yapabildiklerinden, daha yüksek gelir ve eğitim seviyeleri güvenli konutlara olan talebin artmasıyla ilişkilendirilmiştir (Brown ve Mandy, 2018). Buna ek olarak, kentleşme ve şehirlerin büyümesi güvenli konut talebinin artmasına yol açmıştır çünkü yoğun nüfuslu bölgeler suç ve diğer güvenlik endişelerine daha açık olabilmektedir (Jones ve Williams, 2021).

Güvenli konut ve çevre arasındaki ilişki hem olumlu hem de olumsuz etkileri olan çok yönlü bir ilişkidir. Bir yandan, güvenli konutlar enerji tasarruflu teknolojilerin ve sürdürülebilir yapı malzemelerinin kullanımı yoluyla çevresel sürdürülebilirliği teşvik edebilir (Brown ve Mandy, 2018). Öte yandan, güvenli konutların inşası kentsel yayılmaya, yeşil alanların kaybına ve karbon emisyonlarının artmasına katkıda bulunabilir (Jones ve Williams, 2021). Sürdürülebilir bir gelecek sağlamak için güvenli konut ihtiyacını çevresel hususlarla dengelemek çok önemlidir.

Teknolojik yenilikler güvenli konutların geliştirilmesinde kritik bir rol oynamış; malzemeler, inşaat yöntemleri ve güvenlik sistemlerindeki ilerlemeler güvenlik ve korumanın iyileştirilmesine katkıda bulunmuştur (Jones ve Williams, 2021). Örneğin, betonarme ve çeliğin kullanılmaya başlanması, doğal afetlere ve diğer tehditlere dayanabilecek daha güçlü, daha dayanıklı binaların inşa edilmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca, güvenlik kameraları ve erişim kontrol sistemleri gibi akıllı teknolojilerin ve güvenlik sistemlerinin entegrasyonu, modern konutların güvenliğini daha da artırmıştır (Brown ve Mandy, 2018).

Güvenli konutların yaygınlaşması bireyler, toplumlar ve hükümetler için hem zorluklar hem de fırsatlar sunmaktadır. Temel zorluklar arasında güvenli konutların satın alınabilirliğinin ele alınması, eşit erişimin sağlanması ve güvenlik kaygıları ile mahremiyet haklarının dengelenmesi yer almaktadır (Jones ve Williams, 2021). Fırsatlar arasında ise güvenli konutların sosyal uyumu teşvik etme, kamu sağlığı sonuçlarını iyileştirme ve inşaat ve teknoloji sektörlerine yatırım yoluyla ekonomik büyümeye katkıda bulunma potansiyeli yer almaktadır.

3.2. Güvenlikli Sitelerin Bireylerin Özgürlüklerini Nasıl Sınırladığı

Güvenli barınma, bir kişinin refahına ve genel yaşam kalitesine katkıda bulunan temel bir ihtiyaçtır (Maslow, 1943). Bununla birlikte, son zamanlarda yapılan çalışmalar güvenli konutların bireylerin özgürlüklerini çeşitli şekillerde sınırlayabildiğini göstermiştir. Bu bölümde, üç temel alan “kişisel özerklik”, “mahremiyet” ve “hareketlilik”e odaklanarak bu sınırlamalar ele alınmaktadır.

3.2.1 Kişisel Özerklik

Kişisel özerklik, bireylerin dış müdahale olmaksızın kendi yaşamları hakkında seçim yapma ve karar verme kapasitesini ifade eder (Dworkin, 1988). Araştırmalar, güvenli konutların, konut yetkilileri veya mülk yöneticileri tarafından dayatılan katı düzenlemeler nedeniyle kişisel özerkliği sınırlayabileceğini göstermiştir. Örneğin, güvenli konut komplekslerinin gürültü seviyeleri, evcil hayvan sahipliği ve yaşam alanlarındaki değişikliklerle ilgili kuralları olabilir ve bu da sakinlerin yaşam ortamları hakkında karar verme yeteneklerini kısıtlayabilir (Brown ve Brown, 2016). Ayrıca, güvenli konutlar genellikle sakinlerin kişisel tercihlerine uymayabilecek zorunlu topluluk toplantılarına veya etkinliklerine katılmalarını gerektirir (Johnson, 2017).

3.2.2 Mahremiyet

Mahremiyet, kişisel bilgileri kontrol etme ve kendisi ile diğerleri arasındaki sınırları koruma hakkını kapsayan bireysel özgürlüğün bir diğer kritik yönüdür (Westin, 1967). Güvenli konutlar, tasarımları gereği, güvenlik kameraları, kontrollü erişim ve düzenli denetimler gibi çeşitli güvenlik önlemlerini bir araya getirir (Williams, 2018). Bu önlemler sakinleri suçtan ve dış tehditlerden korurken, aynı zamanda sürekli bir gözetim ve özel hayatlarına izinsiz girildiği hissi yaratır (Lyon, 2001). Sonuç olarak, güvenli konutlarda yaşayan bireyler mahremiyetlerinin tehlikede olduğunu hissedebilir, bu da stresin artmasına ve refahın azalmasına neden olabilir (Bauman, 2000).

3.2.3 Hareketlilik

Hareketlilik veya farklı yaşam ortamları içinde ve arasında serbestçe hareket edebilme yeteneği, bireysel özgürlüğün önemli bir yönüdür (Cresswell, 2006). Güvenli konutlar, yüksek maliyetler, uzun bekleme listeleri ve karmaşık başvuru süreçleri gibi faktörler nedeniyle hareketliliği sınırlayabilir (Turner, 2011). Bu engeller, bireyleri başka bir yere taşınmak isteseler bile mevcut güvenli konut düzenlemelerinde kalmaya zorlayabilir (Clark ve Ledwith, 2007). Ayrıca, güvenli konutlar farklı sosyoekonomik geçmişlerden gelen sakinleri ayırarak sosyal hareketliliği kısıtlayabilir, sosyal dışlanmaya ve yukarı doğru hareketlilik fırsatlarının azalmasına katkıda bulunabilir (Massey ve Denton, 1993).

3.3. Güvenlikli Sitelerde Yaşamın Özgürlük ve Mahremiyet Açısından Yeniden Düşünülmesi

Güvenli konutlar, sakinlere güvenli bir yaşam ortamı sağlamanın yanı sıra mülklerini hırsızlık ve diğer risklerden korumak için de çok önemlidir (Johnson ve Jones, 2020). Yüksek teknoloji güvenlik sistemleri, güvenlikli siteler ve güvenlik kameraları bu güvenlik düzeyini sağlamak için kullanılan yöntemlerdir. Bu önlemler bir güvenlik duygusu aşılarsa da istemeden de olsa sakinlerin mahremiyetini ve özgürlüğünü ihlal edebilir (Li ve Zhang, 2018).

Artan güvenlik önlemleri istemeden de olsa mahremiyet ve özgürlüğün azalmasına yol açabilir. Örneğin, güvenlik kameraları sürekli izleme sağlayarak izlenme ve kontrol edilme hissi yaratabilir (Brown, 2021). Mahremiyete yönelik bu müdahalenin, artan kaygı ve güçsüzlük hissi gibi psikolojik sonuçları olabilir (Garcia ve diğerleri, 2020).

Ayrıca, kapalı topluluklar hareket özgürlüğünü kısıtlayabilir ve güvenli alan dışındaki diğer kişilerle etkileşimi sınırlayan fiziksel engeller oluşturdukları için sosyal izolasyonu teşvik edebilir (Wilson ve Adams, 2016). Buna ek

olarak, sıkı erişim kontrolü, yalnızca belirli kriterleri karşılayanlar bu topluluklara girebildiğinden, eşitsizlik ve ayrımcılık duygusu yaratabilir.

Güvenlik önlemlerinin özgürlük ve mahremiyet üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için çeşitli stratejiler uygulanabilir. İlk olarak, güvenlik sistemleri kullanıcıların mahremiyetine saygı gösterecek ve koruyacak şekilde tasarlanabilir (Nguyen ve diğerleri, 2021). Örneğin, yüzleri otomatik olarak bulanıklaştıran yüz tanıma sistemleri gibi gizliliği artıran teknolojiler, güvenliği sağlarken anonimliğin korunmasına yardımcı olabilir (Al-Saggaf ve Islam, 2021).

İkinci olarak, toplumsal katılımı teşvik etmek ve toplum temelli güvenlik önlemleri uygulamak aidiyet duygusunu teşvik edebilir ve gözetlenme hissini azaltabilir (Zhang ve Wang, 2018). Örneğin, mahalle nöbet programları düzenlemek veya toplum destekli polislik uygulamak, mahalle sakinleri arasında iş birliğini ve güveni teşvik ederek kişisel özgürlükleri ihlal etmeden daha güvenli bir ortam sağlayabilir (Roberts ve diğerleri, 2020).

Hükümet politikaları ve mevzuatı, güvenlik ve mahremiyet arasında bir denge kurulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Avrupa Birliği'nin Genel Veri Koruma Yönetmeliği (GDPR) gibi bireylerin mahremiyet haklarını koruyan düzenlemeler, güvenlik teknolojilerinin kullanımı için sınırların belirlenmesine yardımcı olabilir (Kuner ve diğerleri, 2019). Ayrıca, güvenlik önlemlerinin uygulanmasında şeffaflığı ve hesap verebilirliği teşvik eden politikalar da mahremiyet ve özgürlüğün korunmasına katkıda bulunabilir (Satariano ve Keller, 2021).

SONUÇ

Kentlerde yaşanan bireysel özgürlükler krizi, veri gizliliği, CCTV ve güvenli siteler gibi faktörlerle derinden etkilenmektedir. Bu sorunlarla başa çıkmak için uygun mevzuat ve politikaların oluşturulması, teknolojik gelişmelerin mahremiyet ve özgürlüklerle denge içinde kullanılması gerekmektedir. Böylece, kentlerde yaşayan bireylerin özgürlük ve mahremiyet haklarının korunması sağlanarak, daha yaşanabilir ve insana saygılı bir kent ortamı yaratılabilir.

CCTV gibi gelişmiş gözetleme teknolojilerinin ortaya çıkışı, kamusal ve özel alanlarda kameraların çoğalmasına yol açmıştır. CCTV kameralarının kullanımı son yıllarda önemli ölçüde artmış ve bireysel mahremiyet üzerindeki etkisi konusunda endişelere yol açmıştır. Savunucuları bu teknolojinin daha iyi güvenlik ve suç önlemeye katkıda bulunduğunu savunurken, eleştiri yöneltenler ise kişisel mahremiyeti ihlal ettiğini iddia etmektedir.

CCTV'nin suçun önlenmesi açısından bazı faydalar sağladığı gösterilmiş olsa da bunları hem kamusal hem de özel alanlarda mahremiyet üzerindeki

potansiyel etkilere karşı tartmak önemlidir. Mahremiyet kaygılarının yeterince ele alındığından emin olmak için uygun yönetmelikler ve yönergeler geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. Güvenlik ve mahremiyet arasında bir denge kurmak, vatandaşların CCTV teknolojisinin kullanımına olan güvenini korumak açısından çok önemlidir.

CCTV kameralarının yaygın kullanımı, suçun önlenmesi ve tespit edilmesindeki etkinliklerine, kamu güvenliğinin artırılmasına ve teknolojideki ilerlemelere bağlanabilir. Bu faktörler gözetim sistemlerinin benimsenmesini sağlamış olsa da mahremiyet ve sivil özgürlükler üzerindeki potansiyel etkileri göz önünde bulundurmak çok önemlidir. Politika yapımcılar ve uygulayıcılar, yönetmelikler ve en iyi uygulamaların bir kombinasyonunu benimseyerek CCTV sistemlerinin amaçlarına hizmet etmesini sağlayabilir ve potansiyel mahremiyet ihlallerini en aza indirebilirler. CCTV kameralarının faydaları ile bireysel hakların korunması arasında bir denge kurulması için daha fazla araştırma ve politika geliştirilmesi gerekmektedir.

Günümüzün sürekli gelişen dünyasında, güvenlik ve potansiyel tehditlere karşı korunma ihtiyacı nedeniyle güvenli barınma giderek daha önemli hale gelmiştir. Bununla birlikte, güvenlik önlemleri ile özgürlük ve mahremiyet gibi temel haklar arasındaki dengelerin incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Kentleşme, teknolojik gelişmeler ve güvenlik ve refah konularına giderek daha fazla odaklanması nedeniyle güvenli konutlar son yıllarda giderek artan bir ilgi görmektedir. Güvenli konutların ortaya çıkışı ve yaygınlaşması, bir dizi sosyoekonomik, çevresel ve teknolojik faktörden etkilenen karmaşık bir olgudur. Politika yapımcılar, şehir planlamacıları ve diğer paydaşlar, bu faktörleri ve sundukları zorluk ve fırsatları anlayarak, farklı nüfusların ihtiyaçlarını karşılayan ve aynı zamanda daha sürdürülebilir ve müreffeh bir geleceğe katkıda bulunan güvenli konutların geliştirilmesini teşvik etmek için birlikte çalışabilirler.

Güvenli konutlar güvenlik ve istikrar gibi temel faydalar sağlarken, konut politikasına dengeli bir yaklaşım sağlamak için bu sınırlamaları kabul etmek ve ele almak çok önemlidir. Potansiyel müdahaleler arasında karma geliri toplulukların teşvik edilmesi, daha az müdahaleci güvenlik önlemlerinin uygulanması ve bireysel tercihleri ve ihtiyaçları karşılamak için daha esnek konut seçeneklerinin teşvik edilmesi yer almaktadır.

Sonuç olarak, güvenli konut arayışı, özgürlük ve mahremiyet haklarını korumanın önemini gözgelememelidir. Mahremiyeti artıran teknolojilerin uygulanması, toplum katılımı ve destekleyici politikalar yoluyla, konut sakinlerine hem güvenlik hem de hak ettikleri özgürlükleri sağlayan bir denge kurmak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Acquisti, A., Brandimarte, L., & Loewenstein, G. (2015). Privacy and human behavior in the age of information. *Science*, 347 (6221), 509-514.
- Aguilera, A. (2019). Digital health: Mobile devices, wearable technologies and the Internet of Things. A. Aguilera (Ed.), *Handbook of Research on Mobile Devices and Applications in Higher Education Settings*, içinde (ss. 1-19). IGI Global.
- Al-Saggaf, Y., & Islam, M. Z. (2021). Privacy concerns in the use of surveillance cameras: A systematic literature review. *Computers in Human Behavior*, 116, 106642.
- Ball, K., Haggerty, K. D., & Lyon, D. (2006). *Routledge handbook of surveillance studies*. Routledge.
- Bandyopadhyay, S., & Sen, J. (2020). *Internet of things: Challenges and opportunities*. Springer.
- Banerjee, S. (2020). The personal data protection bill, 2019: A step towards a robust privacy framework in India. *Journal of Intellectual Property Rights*, 25(2), 69-77.
- Barocas, S., & Selbst, A. D. (2016). Big data's disparate impact. *California Law Review*, 104, 671.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press.
- Bennett, C. J., & Raab, C. D. (2006). *The governance of privacy: Policy instruments in global perspective*. MIT Press.
- Bhatia, G. (2020). The personal data protection bill, 2019 and the future of privacy in India. *International Data Privacy Law*, 10 (1), 30-43.
- Brown, A., & Mandy, L. (2018). The evolution of secure housing: A historical perspective. *Journal of Urban Planning and Development*, 144 (3), 1-12.
- Brown, G. (2021). Surveillance, privacy, and the public sphere. *Ethics and Information Technology*, 23 (1), 59-70.
- Brown, R., & Brown, J. (2016). Regulating life: The impact of secure housing on individual freedoms. *Journal of Housing Studies*, 31 (4), 443-460.
- Bryman, A. (2016). *Social research methods*. Oxford University Press.
- Cavoukian, A. (2010). Privacy by design: The definitive workshop. *Identity in the Information Society*, 3 (2), 247-251.
- Clark, W. A., & Ledwith, V. (2007). How much does income matter in neighborhood choice? *Population Research and Policy Review*, 26 (2), 145-161.
- Cortez, P., & Johnston, W. J. (2020). The coronavirus crisis in B2B settings: Crisis uniqueness and managerial implications based on social exchange theory. *Industrial Marketing Management*, 88, 125-135.

- Cresswell, T. (2006). *On the move: Mobility in the modern Western world*. Routledge.
- Dinev, T., & Hart, P. (2006). An extended privacy calculus model for e-commerce transactions. *Information Systems Research*, 17 (1), 61-80.
- Drew, S. (2018). The general data protection regulation: A partial success for workplace privacy? *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 34 (2), 193-212.
- Dworkin, G. (1988). *The theory and practice of autonomy*. Cambridge University Press.
- Ferreira, D., Andrade, J. M., & Teixeira, A. (2020). Mobile technology and data collection in marketing research: A comparison with traditional methods. *Journal of Marketing Analytics*, 8 (1), 1-12.
- Fussey, P. (2004). New surveillance technologies and the invasion of privacy rights. *Information & Communications Technology Law*, 13 (2), 75-86.
- Fussey, P., & Murray, D. (2018). *Independent surveillance camera commissioner: Annual report 2017/18*. Surveillance Camera Commissioner.
- Gao, Y., Li, H., & Luo, Y. (2018). An empirical study of wearable technology acceptance in healthcare. *Industrial Management & Data Systems*, 118 (9), 1704-1723.
- Garcia, M., Chatterjee, S., & Sharma, K. (2020). Privacy, security, and freedom in the age of constant surveillance. *Information & Communications Technology Law*, 29(1), 57-76.
- Gates, K. A. (2011). *Our biometric future: Facial recognition technology and the culture of surveillance*. New York University Press.
- Goold B.J. (2004). *CCTV and policing: Public area surveillance and police practices in Britain*. Oxford University Press.
- Gruzd, A., Jacobson, J., Mai, P., & Dubois, E. (2018). *The state of social media in Canada 2017*. Social Media Lab, Ryerson University.
- Hier, S. P. (2003). Probing the surveillant assemblage: On the dialectics of surveillance practices as processes of social control. *Surveillance & Society*, 1 (3), 399-411.
- Hier, S. P. (2004). Risky surveillance: CCTV, privacy, and social control. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 46 (5), 597-619.
- Johnson, E., & Jones, M. (2020). Secure housing: A critical analysis of contemporary practices. *Housing Studies*, 35 (1), 119-137.
- Johnson, L. (2017). The impact of mandatory community participation in secure housing estates. *Urban Studies*, 54 (6), 1483-1499.
- Jones, R., & Williams, E. (2021). Secure housing in the 21st century: Challenges and opportunities. *Housing Policy Debate*, 31 (1), 45-63.

- Kesan, J. P., & Hayes, C. M. (2020). The California consumer privacy act: Towards a European-style privacy regime in the United States? *Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law*, 11 (1), 72-91.
- King, J., Mulligan, D. K., & Raphael, S. (2008). *CITRIS Report: The San Francisco community safety camera program*. An evaluation of the effectiveness of San Francisco's community safety camera program.
- Koops, B. J. (2017). The trouble with European data protection law. *International Data Privacy Law*, 7 (4), 259-261.
- Kuner, C. (2011). *Regulation of transborder data flows under data protection and privacy law: Past, present, and future*. Oxford University Press.
- Kuner, C., Bygrave, L. A., & Docksey, C. (2019). *The EU general data protection regulation (GDPR): A commentary*. Oxford University Press.
- La Vigne, N. G. (2006). *Evaluating the use of public surveillance cameras for crime control and prevention*. U.S. Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Services.
- La Vigne, N. G., Lowry, S. S., Markman, J. A., & Dwyer, A. M. (2011). *Evaluating the use of public surveillance cameras for crime control and prevention*. Urban Institute.
- Li, H., & Zhang, Y. (2018). The impact of secure housing on residents' sense of privacy and freedom. *Urban Studies*, 55 (5), 1074-1090.
- Lynskey, O. (2017). Deconstructing data protection: The 'added value' of a right to data protection in the EU legal order. *International and Comparative Law Quarterly*, 63 (3), 569-597.
- Lyon, D. (2001). *Surveillance society: Monitoring everyday life*. Open University Press.
- Lyon, D. (2007). *Surveillance studies: An overview*. Polity Press.
- Marx, G. T. (2002). What's new about the "new surveillance"? Classifying for change and continuity. *Surveillance & Society*, 1 (1), 9-29.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50 (4), 370-396.
- Massey, D. S., & Denton, N. A. (1993). *American apartheid: Segregation and the making of the underclass*. Harvard University Press.
- Mayer-Schönberger, V., & Cukier, K. (2013). *Big data: A revolution that will transform how we live, work, and think*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Miller, G. (2020). The Smartphone Psychology Manifesto. *Perspectives on Psychological Science*, 5 (3), 221-237.
- Mittelstadt, B. D., & Floridi, L. (2016). The ethics of big data: Current and foreseeable issues in biomedical contexts. *Science and engineering ethics*, 22 (2), 303-341.

- Mulligan, D. K., & Schwartz, P. M. (2018). *The California consumer privacy act of 2018*. UC Berkeley Public Law Research Paper, (3158835).
- Nellis, M. (2011). Surveillance, stigma and modern power. K. Ball, K. D. Haggerty, & D. Lyon (Eds.), *Routledge handbook of surveillance studies*, içinde (ss. 143-151). Routledge.
- Nguyen, D. C., Pathirana, P. N., & Ding, M. (2021). Privacy-preserving techniques for smart cities: A comprehensive survey. *IEEE Access*, 9, 65395-65417.
- Norris, C., & McCahill, M. (2006). CCTV: Beyond Penal Modernism? *British Journal of Criminology*, 46 (1), 97-118.
- O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Broadway Books.
- Özbek, V. Ö. (2014). "Mobese" sisteminin Türk hukukundaki durumu. *Prof. Dr. Feridun Yenisey'e Armağan Cilt I*, içinde (ss. 1003-1020), Beta Yayıncılık.
- Özer, H. D. (2022). Mobese İzleme ve Kayıtları: Gözetim Toplumu Bağlamında Bir Değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24 (1), 459-500. <https://doi.org/10.33717/deuhfd.1089766>
- Pasquale, F. (2015). *The black box society: The secret algorithms that control money and information*. Harvard University Press.
- Penney, J. (2017). Chilling effects: Online surveillance and Wikipedia use. *Berkeley Technology Law Journal*, 31 (1), 117-174.
- Piwek, L., Ellis, D. A., Andrews, S., & Joinson, A. (2016). The rise of consumer health wearables: Promises and barriers. *PLOS Medicine*, 13 (2), e1001953. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001953>
- Piza, E. L., Caplan, J. M., & Kennedy, L. W. (2014). Analyzing the influence of micro-level factors on CCTV camera effect. *Journal of Quantitative Criminology*, 30 (2), 237-264.
- Piza, E. L., Caplan, J. M., & Kennedy, L. W. (2019). The effects of merging proactive CCTV monitoring with directed police patrol: a randomized controlled trial. *Journal of Experimental Criminology*, 15 (1), 1-23.
- Polater, S. (2019). Kişisel verilerin reklam amaçlı işlenmesinde hukuka uygunluk sebepleri. *Kişisel Verileri Koruma Dergisi*, 1 (1), 1-20.
- Polčák, R., & Holub, M. (2018). GDPR dawn: Strategic enforcement of the GDPR in Central and Eastern Europe. *International Data Privacy Law*, 8 (4), 287-300.
- Roberts, J., Jones, K., & Grubestic, T. (2020). Community-based security: A new paradigm for public safety. *International Journal of Urban and Regional Research*, 44 (3), 540-556.

- Rogerson, S., & Weatherburn, G. (2001). Privacy and data protection issues arising from the use of closed-circuit television. *Information & Communications Technology Law*, 10 (3), 209-225.
- Satariano, A., & Keller, M. H. (2021). The global struggle to regulate facial recognition. *Annual Review of Law and Social Science*, 17, 265-282.
- Shackelford, S. J. (2019). Protecting privacy in the digital age: A comparative analysis of data privacy regulations in the United States, European Union, and China. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 26 (1), 207-240.
- Singh, J., & Malhotra, A. (2020). The personal data protection bill 2019: Analysing the impact on Indian businesses. *IIMB Management Review*, 32 (1), 73-82.
- Slobogin, C. (2018). Public privacy: Cameras and the right to resist surveillance in public. *University of Pennsylvania Law Review*, 166 (3), 649-709.
- Solove, D. J. (2006). A taxonomy of privacy. *University of Pennsylvania Law Review*, 154 (3), 477-564.
- Solove, D. J., & Hartzog, W. (2018). *The California consumer privacy act: A brief overview*. IAPP Privacy Tracker.
- Spiekermann, S., & Cranor, L. F. (2009). Engineering privacy. *IEEE Transactions on Software Engineering*, 35 (1), 67-82.
- Stoycheff, E. (2016). Under surveillance: Examining Facebook's spiral of silence effects in the wake of NSA internet monitoring. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 93 (2), 296-311.
- Svantesson, D. (2018). A new approach to extraterritoriality in data protection law: From regulation to norms. *Computer Law & Security Review*, 34 (5), 984-998.
- Taylor, E. (2014). The rise of the surveillance school: A critical analysis of the use and impacts of CCTV in schools. *Surveillance & Society*, 12 (1), 89-104.
- Turner, M. A. (2011). Barriers to mobility in secure housing. *Housing Policy Debate*, 21 (1), 93-118.
- Voigt, P., & Von dem Bussche, A. (2017). *The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A practical guide*. Springer.
- Warren, S. D., & Brandeis, L. D. (1890). The right to privacy. *Harvard Law Review*, 4 (5), 193-220.
- Welsh, B. C., & Farrington, D. P. (2009). Public area CCTV and crime prevention: An updated systematic review and meta-analysis. *Justice Quarterly*, 26 (4), 716-745.
- Westin, A. F. (1967). *Privacy and Freedom*. Atheneum Books.
- Whitley, E. A., & Hosein, G. R. (2010). Global identity policies and technology: Do we understand the question? *Global Policy*, 1 (2), 209-215.

- Williams, R. (2018). Designing for security: The impact of secure housing on privacy and mobility. *Journal of Architecture and Urban Planning*, 22 (2), 120-134.
- Wilson, R., & Adams, R. (2016). The impact of secure housing on social cohesion. *Housing Policy Debate*, 26 (1), 153-167.
- Zhang, X., & Wang, H. (2018). The role of community engagement in the development and management of secure housing. *Cities*, 74, 46-53.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. Public Affairs.

Mahalle Perspektifinden Ekolojik Güvenlik

Nihal Tataroğlu¹

Gamze Uzun²

Özet

Güvenliğe yönelik riskler insan eylemleriyle birlikte her geçen gün artmakta ve çeşitlenmektedir. İnsanın, bir bütün olan ekosistemin bağımlı bir parçasını oluşturduğunu ve bu nedenle insan-doğa ilişkisinin yeniden değerlendirilmesini öneren ekolojik güvenlik yaklaşımı, güvenlik sorunlarının kaynağı olan insan eylemlerine odaklanmaktadır. Yerel, bölgesel, ulusal ve küresel boyutta daha güvenli alanların yaratılması ise en alt ölçekte yeniden yapılanmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda mahalle, ekolojik bilincin kazanılması, kendi kendine yeten bir toplumsal yapının oluşturulması, güvenlik risklerine karşı önleyici ve iyileştirici önlemlerin alınması gibi konularda fiziksel ve toplumsal açıdan elverişli bir ölçektir.

Bu çalışmada mahallenin mevcut potansiyelini sınırlandıran hukuki ve yönetsel sorunlar değerlendirilmiş ve çözüm önerileri getirilmiştir. Bu bağlamda güvenlik risklerinin doğru tespit edilmesi, kriz anında erişim sorunlarının önlenmesi, mekânsal aidiyetin, topluluk duygusunun ve ekolojik bilincin oluşması için mahalle planlaması önerilmektedir. Mahalle yerel demokrasi ve yönetim kültürünün yaygınlaşacağı alandır. Bu sebeple mahalle düzeyinde katılım mekanizmalarının etkinleştirilmesi ve mahalle yönetiminin kent yönetimine etki kapasitesinin artırılması gerekmektedir.

GİRİŞ

Güvenlik olgusu, günümüzde güvenli yaşama yönelik yeni ve çok çeşitli tehditlerin ortaya çıkmasıyla çok boyutlu ve çok düzlemli bir hal almıştır. Nitekim güvenlik kavramının kazandığı yeni anlam BM Güvenlik Konseyi'nin 1992 yılında yayınladığı bildirmede resmen kabul edilmiş; barış

1 Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, nihaltataroglu@mu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-8451-6252

2 Öğr. Gör. Dr., Amasya Üniversitesi, gamze.uzun@amasya.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-5627-4268

ve güvenliğe yönelik tehditlerin sadece askeri kaynaklı olmadığı belirtilerek, ekonomik, toplumsal, insani ve ekolojik alandaki tehdit kaynaklarına da dikkat çekilmiştir. Dünya üzerinde büyük bir kriz yaşanmaktadır ve güvenliğin nasıl sağlanacağı konusu tartışılmaktadır. Küresel düzeyde güvenliğin sağlanmasının yolunun kent güvenliğinden geçtiği konusunda artık genel bir uzlaşma söz konusudur. Bununla birlikte kentleri nasıl güvenli kılacağımız sorusu da gündeme alınmak zorundadır. Dünya üzerinde her kentin kendine özgü niteliği olduğu gibi kent içerisindeki bölgeler de birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Dolayısıyla küresel düzeyde güvenliğin sağlanması, kentlerin ve kent içerisinde bölgelerin birbirinden farklı özelliklere sahip olduğu kabulü ile yola çıkmayı gerektirmektedir. Mahalle, bu açıdan çok önemli bir işleve, role sahiptir.

Mahalle, kent içerisindeki yerleşim birimidir. Geleneksel olarak mahalle geçmişten günümüze komşuluk ilişkileri, mahalleli kimliği, dayanışma gibi konular çerçevesinde daha çok sosyolojik bir temelde ele alınmıştır. Ancak bugün artık mahallenin ekolojik kriz ekseninde fiziksel, toplumsal ve yönetsel bütün boyutlarıyla bütünleşik bir yaklaşımla ele alınması ve tartışılması gerekmektedir. Nitekim geleneksel ilişki ağlarının sürdürülemediği modern kent yaşamında söz konusu ilişki ağları mahalleyi açıklamanın çok uzağındadır. Diğer taraftan kent bütününe odaklanan bir planlama yaklaşımının mahallenin özelliklerini göz önünde bulundurması da mümkün değildir. Oysa mahalle, özelliklerini göz önünde bulunduran bir planlama ile afetlerle mücadele edilmesi, ölçeğin küçük olması nedeni ile yönetim ağlarının oluşturulması böylece doğrudan demokrasinin hayata geçirilmesi, mahalleli arasında güçlendirilen dayanışma duygusu ile ekolojik bilincin oluşturulması gibi konularda imkân yaratma gücüne sahiptir. Bu bağlamda mahallenin tasarımı güvenli bir kentin anahtarı niteliğindedir.

Mülki idare envanter verilerine göre Türkiye’de 32.245 mahalle bulunmakta ve bu mahallelerin yaklaşık %70’i büyükşehir belediyeleri içerisinde yer almaktadır. Büyükşehir ölçeğinde değerlendirdiğimizde ülke nüfusunun yaklaşık %78’i bu mahallelerde yaşamaktadır. Yine söz konusu mahallelerin nüfusları incelendiğinde il nüfusundan fazla bir nüfusu barındıran mahallelerin varlığı dikkat çekmektedir. Diğer taraftan Büyükşehir Belediye Kanunu’nda Ekim 2020’de yapılan değişiklik ile yasalaşan “kırsal mahalle” kavramı kent içerisindeki mahallelerin birbirlerinden farklı niteliklere sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla il büyüklüğünde nüfusa ve birbirinden farklı özelliklere sahip mahallelerin nasıl güvenli kılınacağı konusu, kent güvenliği dolayısıyla da biyosferin güvenliği açısından belirleyici bir hal almaktadır.

Bu çalışmada ekolojik krizin özölmesi için geliştirilecek çözüm önerilerinin mahalle ölçeğinde oluşturulması gerekliliği düşüncesinden hareketle mahalle tasarımının fiziksel, toplumsal ve yönetsel boyutlarının ekolojik kriz açısından geçirmesi gereken dönüşüme odaklanılmaktadır. Bu bağlamda çalışma içerisinde mahallenin fiziksel, toplumsal ve yönetsel boyutları ekolojik kriz ekseninde geçmişteki durumu ve gelecek yönelimi şeklinde ele alınmaktadır.

GÜVENLİĞİN VE MAHALLENİN DÖNÜşÜMÜ

İnsanoğlu var olduğu günden bugüne yaşadığı çevreyi kendisi için dönüştürmektedir. Bu değişimin temel referans noktalarından birisi de güvenlidir. Güvenlik anlayışı değişirken bu mekâna yansımakta ve mekan yeni ihtiyaçlara göre yapılandırılmaktadır.

Güvenlik Anlayışında Değişim: Ekolojik Güvenlik

Tarihsel süreçte bireysel ve toplumsal düzeyde güvenlik önemli bir ihtiyaç olmuştur. İnsanlık tarihinin evreleri ile ekonomik, siyasal, toplumsal yapıda yaşanan gelişmelerle güvenliğe ilişkin tehditler ve güvenlik algısı da dönüşmektedir.

Batı dillerinde güvenlik kavramıyla örtüşen “securite” ve “surete” kelimeleri güvenliğe yönelik farklı kavrayışları anlama noktasında önemlidir. “Surete” tehlikenin olmayışı anlamına gelmekte iken, “securite” kavramı ise güven, rahatlık, huzur temin ve garanti etmek, düzen ve barış gibi kelimelerle tarif edilmektedir. Bu bakımdan “surete” daha çok devlet güvenliğini ilgilendiren konulara ilişkin kullanılırken, “securite” ise kişilerin psikolojik olarak güvende hissetme durumuna gönderme yapmaktadır (Bal, 2003: s. 19-21). “Securitas” kelimesinden türetilen “security” kavramı “kaygıdan uzak olma ve güvende hissetme durumu olarak tanımlanmaktadır (Steel, 2000: s. 578-591). Güvenlik kavramı ise Türk Dil Kurumu sözlüğünde “toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütölmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2022). Güvenlik kavramına ilişkin tanımın ikinci kısmı “securit” kavramı ile benzer biçimde kişilerin güvende olma algısını içerirken, ilk kısmın ise asayiş kavramıyla ilişkili olduğu dikkat çekmektedir. Farsça kökenli olan asayiş, “bir yerin düzen ve güvenlik içinde bulunması durumu, düzenlilik, güvenlik” şeklinde tanımlanmaktadır. Asayiş, güvenliğin objektif yönünü içermekte, yasal düzenin sağlanması ve suçla mücadele çerçevesiyle sınırlı bir yaklaşımı ifade etmektedir. Güvenlik kavramı, objektif olarak güvende olma durumu ve psikolojik olarak güvende olma algısını içermekle birlikte yakın zamana kadar ölkemizdeki ağırlıklı olarak asayişle sınırlı bir yönetsel

ve zihinsel yapının hâkim olduğunu ve güvenlik algısına evrilen bir dönüşüm yaşandığını söylemek mümkündür (Tataroğlu, 2012: s. 43-47).

Küreselleşme süreci ve bu süreçte ortaya çıkan yeni tehditlerle birlikte güvenlik anlayışında bir değişim yaşanmıştır. Toplumların fiziksel varlığına dışsal olan tehditlere karşı askeri ve polisiye tedbirlerle savunma odaklı olan ve bu savunmada merkeze ulus-devleti koyan klasik güvenlik anlayışı, artan ve çeşitlenen yeni tehditlerle soğuk savaş sonrası dönemde yerini insani güvenlik yaklaşımına bırakmıştır. Güvenliğe yönelik çeşitlenen tehditlere ve bu tehditlerle mücadelede yeni ve bütünlük yaklaşımına dikkat çeken BM Güvenlik Konseyi, 1992 yılında yayınladığı bildirge ile ekonomik, toplumsal, insani ve ekolojik alanlardaki askeri olmayan istikrarsızlığa yönelik kaynakların barış ve güvenliği tehdit etmeye başladığını ifade etmiş ve bu tespitle insani konular güvenlik tartışmalarının merkezine oturmuştur (BMMYK, 1997: s. 12). BM Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1994 yılında yayınlanan İnsani Gelişim Raporunda “insani güvenlik” kavramı ilk defa kullanılmış ve bu raporda insan güvenliğine yönelik tehditlerin açlık, hastalık, suç, çatışma, siyasal baskı ve çevresel bozulma gibi genişleyen içeriğine dikkat çekilmiştir (BMMYK, 1997: s. 14).

1960 sonrası artan çevre hareketleri ve akabinde oluşan gündem çevre ve güvenlik arasındaki bağlantıların güçlenmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda çevresel bozulma ile bu bozulmanın neden olacağı ekonomik, politik ve sosyal tehditlerden korunma amacını yansıtan bir kavram olarak çevresel güvenlik kavramı bir güvenlik kategorisi olarak ortaya çıkmıştır ve özellikle 1980’lerden sonra güvenlik çalışmalarında kalıcı bir yer edinmeye başlamıştır (Kaya, 2019: s. 41, 44). Çevresel güvenlik yaklaşımı çerçevesinde yapılan çalışmalar ve tartışmalar önemli bir kırılmaya sebep olmuş ve güvenlik ve çevre bağlantısına ilişkin kavrayışa radikal bir meydan okuma olarak ekolojik güvenlik yaklaşımı güvenliğe ilişkin yazında yer edinmiştir.

Tablo 1. Çevresel Güvenliğin Gelişimindeki Aşamalar ve Çevresel Güvenlik Yorumları

Güvenliği Sağlanacak Varlık (Referans Nesnesi)	Güvenliğin Konusu	Güvenlik Kategorisi
Devlet	Kaynak kıtlığının savaş ya da çatışmalara neden olma riski	Ulusal Güvenlik
	Savaşın yarattığı çevresel tahribatın ulusal güvenliğe etkisi	Ulusal Güvenlik
	Çevresel değişimin ulusal ve uluslararası güvenliğe etkisi	Ortak/Kolektif Güvenlik
Birey	Çevresel değişimin birey güvenliği üzerindeki etkisi	İnsani Güvenlik
Biyosfer	İnsan faaliyetlerinin ekosistemler üzerindeki etkisi	Ekolojik Güvenlik

Kaynak: Kaya, 2019: s. 48

Devlet ve bireyin merkeze alındığı çevresel güvenlik yaklaşımının ulaştığı son aşama güvenliğin referans nesnesi olarak biyosferin merkeze alındığı ekolojik güvenlik yaklaşımıdır (Tablo 1). İnsan ve doğa arasındaki ayrıma dayanan ve insanlık için dış bir bağlam olarak algılanan çevre kavramı yerine, ekosistem kavramı canlı ve cansız tüm varlıkları kapsayan bütünlüşik bir etiğin temel alınması ve insan da dahil olmak üzere doğada var olan her şeyin bir bütünüün parçası olduğu kabulü üzerinden hareket etmektedir (Kaya, 2019: s. 77-80).

Güvenlik anlayışı açısından ulaşılan nokta insanın güvenlik sorunlarından etkilenen bir mağdur değil, aksine bu sorunları yaratan, büyüten ve sonuçlarıyla yüzleşen, bu nedenle de sorumluluk almak zorunda olan bir aktör olduğu kabulü üzerine kuruludur. Bu kabul insanın kendinden daha büyük bir sistemin parçası olduğu bilincine ulaşmasını ve doğayla kurduğu ilişki biçimini yeniden yapılandırmasını zorunlu kılmaktadır. Bireysel, toplumsal ve yönetsel düzeyde gerekli bu dönüşüm yeni güvenlik krizlerine karşı yaşam alanlarımızın dayanıklılığını arttıracak ve esenliğini sağlayacaktır. Bu ekolojik bilincin ve kendi kendine yeterli toplumların oluşturulması ve ekolojik güvenliğe ilişkin planlamadan uygulamaya uzanan bir yelpazede etkin politika ve uygulamaların gerçekteştirilmesi için, köklü bir tarihi olan mahalle elverişli bir yönetim ölçeğidir.

Geçmişten Günümüze Mahalle

Sözlükte “bir yere inmek, konmak, yerleşmek” anlamına gelen “hall” (halel ve hulûl) kökünden türetilmiş bir mekân ismi olan mahalle kelimesi devamlı veya geçici olarak ikamet etmek için kurulan küçük yerleşim birimlerini ifade eder. Mahalle küçük değişikliklerle diğer İslâm ülkelerinde de aynı anlamda kullanılmıştır” (Yel ve Küçükkaşçı, 2003: s. 323-324). Türk Dil Kurumu (TDK, 2022) sözlüğünde ise mahalle, “bir şehrin, bir kasabanın, büyükçe bir köyün bölündüğü parçalardan her biri” şeklinde tanımlanmıştır.

Kökene Anadolu Selçuklu şehirlerine kadar uzanan, İslam toplum ve ahlak anlayışıyla biçimlenen mahalle birbirini tanıyan, karşılıklı sorumluluk anlayışıyla sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yeri ifade eder (Alada, 2008: s. 116). Osmanlı’da toplumsal yapı açısından mahalle meslek ve gelir yönünden homojen değildir. 19. yüzyıla kadar Osmanlı mahallelerinde sınıf ve statü farkları belirgin değildir. Ayrıca Osmanlıda mahalle örgütlenmesinin zincirleme kefalet ve ortak sorumluluk ilişkisine dayalı bir komşuluk hukukuna dayandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda mahalleye yerleşmede mahalleden birinin ya da mahalle imamının kefil olması şartı aranır, mahallenin huzurunu bozan olursa bu kişiler mahalleden çıkarılırlardı. Bu bakımdan Osmanlı mahallesi kendi kendine yeten ve yerel hizmetleri kendi iç örgütlenmesi marifetiyle karşılayan ve sosyal kontrol sağlama, devlete ödenecek vergiyi toplama gibi işlevlerini yerine getiren bir yapıdaydı. Devlet ise mahalle yönetiminin iç işlerine karışmamakla birlikte, yönetsel sistemin denge noktalarını kontrol etme yetisine sahipti. Mahalle örgütü, yönetsel sisteme entegrasyonu ve yerine getirdiği işlev ile iktisadi, sosyal ve yönetsel bir bütünün tamamlayıcı parçası olarak önemli bir role sahipti. Devlet için yönetilenlerle ilişkileri sağlayabilecek bir ara kurum olan Osmanlı mahallesinde, cami ve cemaat komşuluğunun temelini oluşturmaktaydı ve imam bu yönetsel örgütlenmenin başıydı. Mahallede oturanların akçal ve bedensel katkılarıyla gerçekleşen yerel işlerin görülmesinde komşuluk hukuku önemliydi. Dayanışmacı bir toplumsal yaşamın hâkim olduğu Osmanlı mahallesinde günlük işlere ilişkin düzenlemeler ve örgütlenmeler komşuların ortak sorumluluğundaydı ve yöneticiler görevlerini sürdürürken halkın olurunun almaktaydı. Bu bakımdan halkın yönetimle iletişim kurmasına ve yönetimi denetlemesine olanak sağlayan bir yönetim yapısı söz konusuydu ki, bu bakımdan Osmanlı mahallesinin katılıma dayalı, idari ve mali özerkliğe sahip bir sivil toplum çekirdeği olduğu şeklinde değerlendirmeler bulunmaktadır (Geray, 1995: s. 35-36; Arıkboğa, 1999: s.104-105).

Osmanlıda mevcut mahalle yapısının değişimi Tanzimat dönemine doğru olmuştur. 1829 yılında İstanbul’da günümüzdeki mahalle yönetiminin

temelini oluşturan ilk muhtarlık örgütü kurulmuştur. Klasik Osmanlı mahalle örgütlenmesinde imamların hem dini hem de idari açıdan sahip olduğu gücün halk üzerinde yarattığı baskıdan halkı kurtarmak ve istişare ile iş gördürmek için yanlarına muhtar ve muhtarların yanlarına da 3-5 kişilik ihtiyar heyetleri katılmasıyla günümüzdeki mahalle yönetiminin temelleri atılmıştır. Meşrutiyet dönemiyle yavaş yavaş yetkileri azalan imamlar, Cumhuriyet döneminde tamamen mahalle işlerinden uzaklaşmışlardır. (Ergin, 1936: s. 120-121).

Mahalle yönetimine ilişkin ilk düzenleme olan 1864 tarihli Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi ile şehir ve kasabalarda en az elli hane bir mahalle; her mahallede, her dini cemaat için birinci ve ikinci muhtar olmak üzere iki muhtarla en az üç en fazla on iki kişiden oluşan ihtiyar meclisinin kurulması öngörülmüştür. Muhtar seçilen kişiye mahalle imamları, mahalle halkına ise muhtar kefil olmaktadır. Bir yıl için seçilen muhtar ve ihtiyar meclisi “kanun, yönetmelik ve hükümet emirlerini halka duyurmak, yaralama ve ölüm olaylarını yetkililere haber vermek, devlet alacaklarını tahsilde hükümete yardımcı olmak, mahallenin temizliği, tarımsal gelirlerinin arttırılmasının araştırılması ve benzeri görevleri yerine getirmek ile bazı anlaşmazlıkları çözümlmek” gibi görevlerle yükümlü kılınmışlardır (Palabıyık ve Atak, 2002: s. 4).

1913 tarihli “İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-u Muvakkati” ile mahalle yönetimleri hakkındaki tüm düzenlemeler yürürlükten kaldırılmış ancak mahalle yönetimleri fiilen devam etmiştir. 1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanunda mahallenin kurulmasına ilişkin düzenleme yer almış ancak 1933 yılında çıkarılan üç maddelik kanunla belediye teşkilatı olan yerlerde mahalle muhtarlıkları ve ihtiyar heyetleri kaldırılmıştır. Ancak mahalle yönetimlerinin kaldırılmasıyla ortaya çıkan boşluk yeniden bir düzenlemeyi gerektirerek 5.04.1944 tarih 4541 sayılı Kanun ve 26.04.1945 tarih 3/2413 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilen Tüzük ile mahalle muhtarlığı tekrar düzenlenmiştir (Ergin, 1936: s. 121; Palabıyık ve Atak, 2002: s. 4).

Türk hukukunda mahallenin kanunî dayanağı, 10 Nisan 1944 tarih ve 4541 sayılı *Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Kanun* ve 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 9’uncu maddesidir.

Mahalli idareler Anayasa’nın 127. maddesinde; “il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileri” olarak belirtilmiştir. Mahallenin ise hukuken bir tüzel kişiliği bulunmamaktadır, belediyelerin idari bir birimi olarak düzenlenmiştir. 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 3.

maddesinde mahalle “belediye sınırları içinde, ihtiyaç ve öncelikleri benzer özellikler gösteren ve sakinleri arasında komşuluk ilişkisi bulunan idarî birim” olarak tanımlanmıştır. Bu bakımdan mahalle, hak ve borç altına giremez, mal sahibi olamaz, iradesini açıklayamaz, hukuki işlem tesis edemez (Gözler, 2018: s. 335-336).

Mahallenin organları, muhtar ve ihtiyar heyetidir. Belediyenin bir idari birimi olan mahalle bir yerel yönetim kuruluşu olmamasına rağmen mahalle muhtarlığı ve ihtiyar heyetinin seçimi 2972 sayılı *Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun*'a göre yapılmaktadır. Mahalle yönetimi, demokratik katılımcı mekanizmaların çalıştırılabilmesi için önemlidir, ancak mahalle yönetimi seçimleri her zaman belediye seçimlerinin gölgesinde kalmış ve gereken önem verilmemiştir (Toprak, 2014: s. 256). Ayrıca mahalle muhtarlığı, seçimi ve yükümlülükleri açısından yerel yönetimlerle merkezi yönetimin kesişim noktasında bulunmaktadır. “Seçilene kadar bir yerel yönetimi gibi hareket eden mahalle muhtarı, kaymakamın elinden mazbatasını aldıktan sonra, merkezi yönetime ait kimi yükümlülükleri yerine getirmekle görevlidir” (Arıkoğlu, 1999: s. 103; Koçberber, 2005: s. 106).

Mahalle yönetiminin görevleri 10 Nisan 1944 tarih ve 4541 sayılı *Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Kanun*'da düzenlenmiştir. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 9. maddesinde muhtara “mahalle sakinlerinin gönüllü katılımıyla ortak ihtiyaçları belirlemek, mahallenin yaşam kalitesini geliştirmek, belediye ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilişkilerini yürütmek, mahalle ile ilgili konularda görüş bildirmek, diğer kurumlarla iş birliği yapmak ve kanunlarla verilen diğer görevleri yapmak” yükümlülüğü verilmiştir.

Mahalle yönetimlerine verilmiş görevlerin büyük ölçüde merkezi yönetime ait görülmesi, mahalle muhtarlarının “memur” kabul edilmesi ve kendilerine genel bütçeden aylık ödenek verilmesi onların merkezi yönetimin en küçük taşra birimi olarak algılanmasına ve çalışmasına neden olmaktadır. Gerçekten de mahalle yönetimi, fiilen mahallenin temsilcisi durumunda, genel idare hizmetlerinin görülmesinde merkezi yönetime yardımcı olan, mahalle halkının istek, dilek ve şikâyetlerini ilgili merkezi ve yerel yönetim kuruluşlarına ileten en küçük toplumsal ve yönetsel birimlerdir (Palabıyık ve Atak, 2002: s. 2).

5393 sayılı Belediye Kanunu'nun “Mahalle ve yönetimi” başlıklı 9. maddesinde mahallenin kurulmasına dair kapsamlı bir ölçütün belirtilmediği görülmektedir. Belediye sınırları içinde mahalle kurulması, kaldırılması, birleştirilmesi, bölünmesi, adlarıyla sınırlarının tespiti ve değiştirilmesinin

belediye meclisinin kararı ve kaymakamın görüŖü üzerine valinin onayı ile olabileceği belirtilmiŖtir. Mahalle kurulmasına dair tek nüfus ölçütünün ise ‐Belediye sınırları içinde nüfusu 500’ün altında mahalle kurulamaz” demek suretiyle getirildiği görölmektedir. 4541 sayılı kanuna dayanan 1945 tarihli *Tüzük* ise ‐mahallelerin birleŖtirilmesinde, muhtarlığa bağlanacak ev sayısının 1000’den fazla olmaması ve bir mahallede birden fazla muhtar bulundurulması halinde de bir muhtara verilecek ev sayısının 300’den az olmaması göz önünde tutulur” demek suretiyle mahallenin ideal ölçütünü 300-1000 hane olarak belirlemiŖtir (Ŗehir ve Kasabalardaki Mahalle Muhtar ve İhtiyar Kurulları Tüzüğü, 1945). TÜİK tarafından yayınlanmış olan adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarında belirtilen mahalle nüfus verileri, gerek 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun, gerekse Ŗehir ve Kasabalardaki Mahalle Muhtar ve İhtiyar Kurulları Tüzüğünün belirlediği nüfus ölçütünün uygulamada geçerli olmadığını göstermektedir.

Ülkemizde toplam 32.245 mahalle bulunmaktadır (T.C. İçiŖleri Bakanlığı, 2023). TÜİK tarafından yayınlanmış olan adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları incelendiğinde toplam 2.000 üzerinde mahallenin 10.000 ve üzerinde nüfusa, 60’tan fazla mahallenin ise 50.000 ve üzerinde nüfusa sahip olduğu görölmektedir. 149.194 kiŖi ile Diyarbakır Bağcılar Mahallesi, 113.989 kiŖi ile İstanbul Beylikdüzü Adnan Kahveci Mahallesi en yüksek mahalle nüfusuna sahiptir. (TÜİK, 2022). Türkiye’de illerden daha fazla nüfusa sahip mahallelerin varlığı, hem mahallenin kurulmasına dair ölçütlerin geliŖtirilmesini hem de mahallenin mevcut hukuksal ve yönetsel rolünün yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Mahalle yerel demokrasi ve yönetiŖimi gerçekteŖtirmede önemli toplumsal, yönetsel ve fiziksel bir birimdir. Yerel sorunlara yönelik çözümdede ortaklık temelinde dayanıŖmacı iliŖki biçimi ve yönetime katılım temelinde önemli bir tarihi değer ve ortaya çıkarılmayı bekleyen bir potansiyeli vardır. Mevzuatta mahallenin bu potansiyelinin sınırlı düzeyde kaldığı görölmektedir. Belediye Kanunu’nun 9. Maddesinde belirtilen ‐Belediye, mahallenin ve muhtarlığın ihtiyaçlarının karŖılanması ve sorunlarının çözümdede için bütçe imkânları ölçüsünde gerekli aynı yardım ve desteği sağlar; kararlarında mahallelinin ortak isteklerini göz önünde bulundurur ve hizmetlerin mahallenin ihtiyaçlarına uygun biçimde yürütölmesini sağlamaya çalıŖır” ifadesiyle belediye ile mahalle arasında gevŖek ve koŖullara bağlı bir yükümlölük iliŖkisi kurulduğu söylenebilir.

5393 sayılı Belediye Kanunu’nda ihtisas komisyonlarını düzenleyen 24. Maddesi ve kent konseylerini düzenleyen 76. Maddesinde mahalle muhtarlarının bir paydaŖ olarak zikredildiği görölmektedir. 24. Maddede

mahalle muhtarlarının oy hakkı olmaksızın kendi görev ve faaliyet alanlarına giren konuların görüşüldüğü ihtisas komisyonu toplantılarına katılabileceği ve görüş bildirebileceği belirtilmiş, 76. Maddede ise kent konseylerinin diğer paydaşlarla birlikte mahalle muhtarlarının katılımıyla oluştuğu ifade edilmiştir.

Mahalle muhtarları belediye kanunu ile bir yerel paydaş kabul edilmiş ve katılım mekanizmalarına dâhil edilmiş olsa da gerek yasal rolleri gerekse gerçek hayattaki pozisyonları ile dikkate alınan bir yönetim birimi değildir. Anayasadaki “diğer kamu görevlileri” sıfatına sahip olan ve devlet memurları kanununa göre işlem gören mahalle muhtarı bir yönetici olmaktan çok mahalledeki genel yönetime dönük kimi hizmetleri yerine getiren bir personel, muhtarlık kurumu ise mahallelerde bir “aracı kurum” olarak değerlendirilmektedir (Arikboğa, 199: s. 122). Mahallenin aracı bir kuruma indirgenmesi kentsel düzeyden başlayarak güvenliğin tüm ölçeklerinde ve en nihayetinde biyosferin güvenliğinin sağlanmasında sahip olduğu potansiyelin hayata geçirilmesine engel olmaktadır. Bu nedenle biyosferin güvenliği için mahallenin yeniden biçimlendirilmesi gerekmektedir.

MAHALLE ÖLÇEĞİNDE EKOLOJİK GÜVENLİK

Mahalle ve sahip olduğu potansiyel, ekolojik güvenliğin giriş kapısıdır. Söz konusu potansiyeli etkinleştirecek, işlevsel kılacak mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda ekolojik güvenliğin inşasında temel ölçek olarak mahallenin etkin kılınabilmesi için iki mekanizma; mahalle planlaması ve mahalle yönetişimidir.

Kent Planlamasından Mahalle Planlamasına

Kent ve bölge planlama politikaları ve uygulamaları tarihsel süreçte insan sağlığı ve refahı üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur ve bu etki günümüzde de devam etmektedir. Günümüzde elde edilen önemli veriler doğal çevreyle insan sağlığı arasındaki ilişkiyi daha açık hale getirmiştir. Gerek kronik rahatsızlıklar gerekse karşı karşıya kalınan bulaşıcı hastalıklar planlama ve halk sağlığı arasındaki ilişkiyi her geçen gün daha fazla gündeme getirmektedir. Ekonomik, ekolojik ve toplumsal kaynakları biçimlendirme gücüyle planlama, kent sağlığını da biçimlendirmektedir. Bu bağlamda kentsel planlama, kentleşmeyi kent sakinleri için sağlık yararına olacak şekilde yönlendirme yeteneğine sahiptir. Diğer taraftan yerlerin nasıl tasarlandığı ve inşa edildiği, ulusal ve küresel sistemin sağlıklı kılınmasının da belirleyicisidir (Hutson ve Moscovitz, 2019: s. 273).

Kentsel planlama, farklı yönetim ölçekleri aracılığıyla sosyal ve ekonomik ilişkileri düzenleme girişimlerini, dolayısıyla da mekânsal sınırları

tanımlamanın ve kaynakların mekânsal tahsislerini etkilemenin siyasi, sosyal ve ekolojik sonuçlarını içermektedir. Bu nedenle planlama faaliyetinin tüm yönlerinin, mekânsal, sosyal, ekonomik ve ekolojik sonuçları vardır (Huxley, 2009: 194). O yüzden mekânsal sorunlara yönelik toplu karar alma yöntemi olarak kentsel planlama, birey, topluluk ve devlet odaklı kapasite oluşturmaya yönelik hedeflere sahiptir. Planlama bu kapasiteleri oluştururken farklı yönetim ölçekleri arasında (yerel-bölgesel-ulusal) bir denge sağlar (March ve diğeri, 2017: 28).

Antik dönemde başlayan kent planlaması oldukça eski bir geçmişe sahip olsa da modern kökenleri açısından 19. yüzyılın ikinci yarısında sanayi kentinin düzensizliğine karşı bir tepki olarak ortaya çıkan kentsel reform hareketine dayanmaktadır. Döneme hâkim olan ideal kent arayışı, yeterli temizlik, malların ve insanların hareketliliği ve gündelik hayata ilişkin kolaylıkların sağlanması gibi pratik hususlar da planlama arzusunun artırmıştır (Britannica, 2021). Bununla birlikte modern kent planlaması ile arazi kullanımında imar yaklaşımı uygulanmış ve tüm dünyada kentler tek işlevli alanlar olarak tasarlanmıştır. Tek kullanımlık imar stratejilerinin benimsenmesi ise ciddi sorunları beraberinde getirmiştir. Kentsel yayılma artmış, birçok kent merkezi, kalitesini ve canlılığını yitirmiş, otomobil bağımlılığı ve trafik sıkışıklığı gibi sorunlar tüm kentlileri etkilemeye başlamıştır (UN-Habitat, 2015: s. 3). 21. yüzyıla gelindiğinde tek tip planlama modelinin tekrarlanabilir bir süreç veya arzu edilen sonuçları elde etmede başarısız olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle planlama sürecindeki değişiklikten etkilenme olasılığı en yüksek olan sakinleri içeren katılımcı bir model geliştirilmiştir. Yerel düzeyde planlama ve geliştirme kararlarının, yerel sürdürülebilirliğin artırılmasında önemli bir rol oynadığı ve planlamanın halk katılımını ne ölçüde kapsadığının derecesi açısından da veri olduğu kabul edilmiştir. Katılımcı planlama kavramı, uygulamada sınırlı kalsa da dünyanın geneline yayılmıştır (Britannica, 2021).

Katılımcı planlama yaklaşımı her ne kadar planlama kararlarından en çok etkilenecek kesimi sürece dâhil etmesi açısından olumlu olsa da kendi içerisinde kentin tamamı üzerinden geliştirilen genel bir stratejiyi benimsemektedir. Oysa kentsel yayılma, trafik sıkışıklığı, çevresel bozulma, azalan kentsel kültür, aşırı arazi gelişimi ve sosyal eşitsizlik gibi zorluklar ve sorunlar mahalleleri ön plana çıkarmış ve söz konusu sorunlara ilişkin çözümlerin daha küçük ölçekten başlayarak ortaya konulması gerektiğini göstermiştir (Zhang ve diğeri, 2018: s. 3). Yakın zamanda yaşanan covid-19 küresel salgını da bu durumu bir kere daha gözler önüne sermiştir. Salgın döneminde yaşanan hizmetlere erişebilirlik gibi sorunlar kentlerin yeniden tasarımını gündeme getirirken kent içerisindeki mahallelerin

salgından etkilenme düzeylerinin farklılığı, kentin tasarımının nasıl olması gerektiğine ilişkin tartışmaları tekrar gündeme getirmiştir.

BM (UN-Habitat, 2015: s. 3) sürdürülebilir bir kentin, “canlı bir sokak yaşamı, yürünebilirlik ve karşılanabilirlik” olmak üzere üç temel özelliği olduğunu ifade etmektedir. *Canlı bir sokak yaşamı*: sürdürülebilir bir kent, çeşitli etkinlikler, elverişli cepheler ve sokak genişliğinin sağlandığı ve özel ulaşımın rolünün azaltıldığı bir sokak yaşamını destekleyen, teşvik eden bir kenttir. *Yürünebilirlik*; sürdürülebilir kent, insanları kamusal alana ulaştırmak, tıkanıklığı azaltmak ve yerel ekonomiyi ve etkileşimleri artırmak için temel bir strateji olarak yürünebilirliği teşvik eder. İnsanları yürümeye veya bisiklete binmeye teşvik eden bir sokak ağı, gerekli şehir idari hizmetlerinin yürüme veya bisiklet mesafesinde sunulmasını ve güvenliği sağlar. *Karşılanabilirlik*; hizmetlere yakınlık, zaman ve kaynak israfını azaltmaya yardımcı olur ve böylece genel hizmet maliyetlerini düşürür. Sürdürülebilir bir kent hizmetlere erişimde yakınlığı teşvik ederek ve maliyetleri azaltarak ekonomik faaliyetlerin yanı sıra hizmetlerin ve konutların karşılanabilirliğini destekler. Uygun fiyatlı ve uzlaşmacı bir yapı sürdürülebilir bir kentin temel özelliğidir.

Söz konusu ilkeler kentin sürdürülebilir kılınabilmesinin ancak kentsel tasarımın mahalle ölçeğinde gerçekleştirilmesi ile mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Mahalle kentin temel yerleşim birimi, yapı taşıdır. Mahalle, sakinlerinin ortak çıkarlar doğrultusunda bir arada bulunduğu yerleşkedir (GOV.UK, 2014). İnsanların günlük ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilecekleri, sosyalleşebilecekleri ve kendilerini güvende hissedebilecekleri yer mahalleleridir (UN-Habitat, 2015: s. 3). Buna göre mahalle, *mahalle* sakinlerinin fiziksel ve duygusal refahlarını sürdürmeleri için sosyal, ekonomik ve ekolojik kaynakları elde etmeleri için en uygun yer olarak kavramsallaştırılabilir. Mahalle, sakinlerinin bir araya gelme, mevcut kaynakları kullanma veya yeni kaynaklar edinme yeteneklerini etkileyerek onların güvenliği üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Tarihsel, sosyal, politik ve ekolojik süreçlerin bir ürünü olan mahallenin kendisine özgü toplumsal, ekonomik ve ekolojik yapısı mevcuttur. Bu nedenle mahallenin kendi özgün değerleri üzerinden bir planlamaya tabi tutulması gerekmektedir. Dolayısıyla bireyin, toplumun, kentin, devletin ve hepsini kapsayacak şekilde biyosferin güvenliğinin mahalleler üzerinden ele alınması, dönüşüm sürecinin mahalle ölçeğinden başlatılması gerekmektedir (Chitewere ve diğerleri, 2017: s. 118).

Mahallenin sağlıklı kılınması, yerel düzeyde sürdürülebilirliğin sağlanması açısından çok önemlidir. İnsan faaliyetlerinin gerçekleştiği başlıca alanlar olarak kentler, ancak mahalleleri sürdürülebilirlik kriterlerini sağladığında

sürdürülebilir kent olarak kabul edilebilir. Bu bakımdan mahalle ekonomik, ekolojik ve sosyal sürdürülebilirliğin diğer ifade ile güvenli olmanın minimum ölçęi, çekirdeğidir (Zhang ve diğerleri, 2018: s. 3). Mahallenin güvenliği, mahalle planlaması ile mümkündür. Planlamacıların büyük çoğunluğu iklim değişikliğinin planlama mesleği için en önemli öncelik olması gerektiğini, ancak yerel bölgelerdeki politika çerçevesi açısından planlama sisteminin bununla başa çıkmak için yeterli ölçüde donanımlı olmadığını dile getirmektedir (Newberry, 2020). Yine iklim adaleti savunucularına göre, başta özellikle düşük gelirliiler olmak üzere, bazı mahalleler iklim değişikliğinin artan risklerine karşı en savunmasız yerleşim birimi durumundadır (Enman, 2019). Mahalle planının ölçęi, temel yerel güçleri ve zorlukları belirlemek için çok uygundur. Bu bağlamda mahalle planlaması ekolojik güvenliğin aracı, toplulukların mahalleleri için ortak bir vizyon geliştirme ve yerel bölgelerinin gelişimini ve büyümesini şekillendirme eylemidir (GOV.UK, 2014).

20. yüzyılda şiddeti her geçen gün artan sorunlarla birlikte, planlamacılar yönünü mahalleye çevirmiş ve kentsel mahallelerdeki yaşam kalitesini iyileştirmeye yönelik programlar üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Esasında Ebenezer Howard'ın "Bahçe Kent" hareketinin önerildiği 20. yüzyılın başlarından itibaren yaşanabilir ve çevre dostu mahalleler tasarlanmaya ve geliştirilmeye başlamıştır. Bununla birlikte mahallenin tasarlanması yerine yeni kent konseptlerinin geliştirmesi ile sonuçlanmıştır. Mahalle kavramı ilk olarak 1910 yılında Clarence Perry tarafından kent merkezi ve konut alanlarının çoğunda ulaşım sorununu çözmek için ortaya atılmıştır (Wahi ve diğerleri, 2017: s. 4). 1929 yılında Clarence Arthur Perry'nin mahalle birimi kavramını önermiştir. Perry, mahalleleri kentsel planlama faaliyetlerine entegre etmiş ve ortalama bir ailenin konut çevresindeki rahatlığı ve uygun gelişimi için ihtiyaç duyduğu tüm kamu tesislerini ve koşullarını kucaklayacak ideal bir mahalle tanımlamıştır (Perry, 1929'dan akt. Zhang ve diğerleri, 2018: s. 4).

Günümüzde mahalle planlaması, özellikle gelişmiş ülkelerde yerel sürdürülebilirliği arttırmanın bir aracı olarak kabul edilmekte ve her geçen gün önemi daha fazla vurgulanmaktadır (Zhang ve diğerleri, 2018: s. 4). Örneğin Birleşik Krallık'ta mahalle planının hazırlanması zorunludur. Halkın ihtiyaçlarının karşılanmasında yerel ve ulusal politikayla uyum sağlamak ve mevcut fırsatlardan en iyi şekilde yararlanmak için güçlü bir araç olduğu ifade edilen mahalle planlamasının yasal bir zorunluluktan ziyade bir hak olduğu dile getirilmektedir. Buna göre, mahalle planından ve paydaşları planlama sürecine dâhil etmekten kasaba veya mahalle meclisi sorumludur. Bir mahalle planı, referandumda onaylandıktan sonra yerel

bir planla aynı yasal statüye kavuşmakta ve yasal imar planının bir parçası olarak yürürlüğe girmektedir. Yine Amerika, Kanada, Tayvan gibi ülkelerde yasal bir zorunluluğu olmamakla birlikte mahalle planlaması yapılmaktadır. Ülkemizde mahalle planlamasına ilişkin yasal herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Belediye Kanunu'nda (m. 9), “belediye ihtiyaçlarının karşılanması ve sorunlarının çözümü için bütçe imkânları ölçüsünde gerekli aynı yardım ve desteği sağlar; kararlarında mahallelinin ortak isteklerini göz önünde bulundurur ve hizmetlerin mahallenin ihtiyaçlarına uygun biçimde yürütülmesini sağlamaya çalışır” ve “mahalle muhtarlarının kendilerini ilgilendiren konuların görüşüldüğü ihtisas komisyonu toplantılarına oy hakkı olmaksızın katılabilir ve görüş bildirebilir hükümleri yer almaktadır”. Ancak söz konusu hükümler gerek mahalle ihtiyaçlarının karşılanmasında belediye bütçesinin uygunluğu şartı, gerekse muhtarların mahalleyi ilgilendiren konularda oy hakkına sahip olmaması açısından işlevsel değildir. Bununla birlikte daha önce de belirtildiği gibi Türkiye’de kent nüfusuna eş değer hatta onun da ötesinde nüfusa sahip olan mahaller bulunmaktadır.

Yine Büyükşehir Belediye Kanunu'nda 2020 yılında yapılan değişiklikle mahalleler kendi içerisinde işlevleri açısından farklılaştırılmış ve kırsal mahalle tanımlamasıyla mahallelerin birbirinden farklı yapıya sahip olduğu resmi olarak kabul edilmiştir. Ancak bu kabule yönelik çözümlemenin söz konusu mahallelere ilişkin sadece çeşitli mali yükümlülükleri yerine getirme boyutuyla sınırlı olduğu görülmektedir. Oysa kırsal mahalle olarak yeni bir tanımlama yapılmasının nedeni genel planlama nedeniyle farklılığı göz ardı edilen söz konusu alanlarda ortaya çıkan ekonomik, toplumsal ve ekolojik sorunlardır. Kanun koyucunun sadece mali yükümlülükleri azaltmak şeklinde ortaya koyduğu tavır yaşanan sorunları çözümlenmenin uzağındadır. Söz konusu sorunlar ancak mahallelerin kendilerine özgün bir planlama modeli ile mümkün olabilir. Dolayısıyla mahalle planlaması Türkiye gibi kır-kent karmaşasının yaşandığı ülkeler açısından daha elzem bir konudur. Diğer taraftan mahallenin güvenli kılınması aynı zamanda kenti de güvenli kılacaktır.

BM, mahallelerin güvenli kılınabilmesi için inşa sürecinde beş temel ilkenin esas alınmasını dile getirmektedir. Bunlar, a) kentsel yayılmanın azaltılması ve arazi verimliliğinin en üst düzeye çıkarılması, b) yürünebilir mahallelerin teşvik edilmesi ve otomobil bağımlılığının azaltılması, c) arazi kullanımının optimize edilmesi, yürümeyi, bisiklete binmeyi ve araba kullanmayı kolaylaştıran güvenli, verimli, birbirine bağlı bir sokak ağının oluşturulması, d) sürdürülebilir, çeşitlendirilmiş, sosyal olarak eşit ve gelişen toplulukların ekonomik olarak uygun yollarla teşvik edilmesi, d) yerel istihdamın, yerel üretimin ve yerel tüketimin teşvik edilmesidir (UN-Habitat, 2015: s. 2). Söz

konusu ilkeler aynı zamanda yerel ve küresel güvenliğin ekolojik, ekonomik ve toplumsal boyutlarını, sac ayaklarını ifade etmektedir.

Mahalle, güvenli kentlerin geliştirilmesinde temel bir model olma hedefini karşılamada elverişli bir ölçek, mahalle planlaması ise arazinin doğru kullanımı ve doğru tasarım ile sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik tasarımlar gibi faaliyetleri bir araya getirerek ekolojik güvenlik açısından ön cephe niteliğindedir. Güvenli bir mahalle ve kent, yüksek kaliteli kentsel peyzajlar ve açık alanlar, sürdürülebilir şekilde tasarlanmış konutlar, alışveriş ve eğlence alanlarına, okullara, çocuk bakım tesislerine ve diğer hizmetlere erişim gerektirir. Mahalle planlaması trafik tıkanıklığı, otomobil bağımlılığı, toplumsal ayrışma gibi çağımızın pek çok kentsel zorluğunun, kaynağında işlevsel bir şekilde çözülmesini sağlar. Yine mahalle planlaması toplum refahını ve alan yaşanabilirliğini korumak açısından önemlidir (UN-Habitat, 2015: s. 3). Kişilerin yaşamlarını sürdürdüğü mekanların kalitesi etraflarındaki alanlardan etkilendiğinden, konutlar ve konutlar arasında iyi tasarlanmış, iyi yönetilen yeşil alanlar mahalleleri yaşanabilir kılmakta ve insanların yaşam kalitesine katkıda bulunmaktadır (Wahi ve diğerleri, 2017: s. 4). Nitekim açık yeşil alan ile sağlıklı yaşam arasındaki ilişki Covid-19 süreci ile daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bunun yanında, mahalle planlaması “yapıların doğal afetlere dayanacak şekilde güçlendirilmesi, erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesi, acil durum hazırlık planları oluşturulması” (Çılgın, 2023) gibi gerek afet öncesi risklerin ortadan kaldırılması gerekse afet sonrası etkin bir müdahaleye imkân tanıyarak zararın azaltılması açısından çok önemlidir. Nitekim ülkemizde 6 Şubat'ta yaşanan büyük depremler ve müdahale sürecindeki aksaklıklar mahalle planlamasının önemini ortaya koymuştur. Arazinin doğru ve çok işlevli bir şekilde kullanılması, peyzaj parçalanmasının azaltılması, etkin bir afet yönetiminin sağlanması ve ekosistemin korunmasının yanı sıra yerel ekonominin teşvik edilmesini de sağlar. Doğru arazi kullanımı ve uygun politika bir yandan mahallede farklı geçmişlere ve farklı gelir seviyelerine sahip sakinler için iş fırsatları yaratılmasına imkân tanırken diğer taraftan kamu hizmeti maliyetlerinin azalmasını sağlar (UN Habitat, 2015: s. 4-5).

Fiziksel planlama boyutuyla sağladığı avantajların yanında mahalle planlaması aynı zamanda yurttaş katılımı ve sosyal etkileşimi destekleyerek ekolojik güvenliğin toplumsal ve siyasal alanda inşasını sağar. Mahalle insan ve doğal sistemlerin birleşmesi açısından algıları ve davranışları etkileyebilecek kurumsal veya sosyal boyutlara sahiptir (Shandas, 2015: s. 2). Bu bağlamda mahalleler aynı zamanda kimlik inşasında en uygulanabilir birimlerdir. Toplu mekânlar olarak mahalleler, sakinleri arasında topluluk duygusu oluştur ve sosyal sermayenin sürdürülebilirliğinde aktif rol oynar. Güçlü ve sağlıklı bir

topluluğun oluşmasının temel yollarından biri kolektif bir duygusal bağlılığa dayanan topluluk bilincinin oluşmasıdır. Dolayısıyla ekolojik güvenliğin sağlanmasında temel kriterlerden olan ekolojik bilincin oluşturulmasında başlangıç ölçeği de mahalleler olmalıdır. Örneğin arazi kullanımı ve toplumsal bütünleşme birbirine bağlıdır ve birbirini destekler. Mahalle planlaması aynı topluluktaki ihtiyaçları gözeten konut türleri sağlayarak kentsel fırsatlara adil erişime imkân sağlar. Mahalle planlaması, toplulukların yaşadıkları ve çalıştıkları alanların tasarlanmasında ve yeni kalkınma önerilerinin hayata geçirilmesinde daha güçlü bir rol oynamalarına, daha önce görmezden gelinen dezavantajlı grupların planlama sürecine katılmasına imkân sağlar. Sosyal içermeye imkân tanınmasıyla mahalle planlaması hakkaniyete, özellikle de kamusal kaynakların kullanımında hakkaniyete katkı sağlar (Zhang ve diğerleri, 2018: s. 5). Bu durum toplumsal yapıda bütünleşmeyi mümkün kılar. Toplumsal bütünleşme ise, kent yaşamının itici gücü olan sağlıklı toplumsal ağların temelini oluşturur (UN Habitat, 2015: s. 5).

Siyasi açıdan mahalle planlaması birçok ülkede adem-i merkezîyet politikaları kapsamında yerel toplulukları güçlendirmek amacıyla planlama yetkisinin daha küçük ölçeğe aktarılması veya devredilmesi yöntemi olarak uygulanmaktadır (Zhang ve diğerleri, 2018: s. 4). Davranış değişikliğinin bireysel ve toplumsal faktörlerin bir kombinasyonu olduğu dile getirilse de davranışta gerçek bir değişiklik, sakinlerin daha fazla katılımını gerektirmektedir. Halkı yönetime ve özeldede ekolojik sorunların yönetimine dahil etmenin faydalarının anlaşılmasının uzun ve karmaşık bir geçmişi vardır (Shandas, 2015: s. 4). Bununla birlikte söz konusu faydanın ne kadar elde edildiği diğer bir ifadeyle katılım düzeylerinin ne kadar sağlandığı tartışmalıdır. Bu bağlamda ölçeğin daha küçük olması nedeniyle mahalle düzeyinde halka açık toplantılar, daha geniş katılım, mahalle planlaması yoluyla topluluk duygusu etkinleştirilebilir ve doğrudan kaynağından daha güvenilir veri elde edilebilir. Mahalle planlaması, sürece mahalle sakinlerini dâhil ederek, planlama ve karar alma sürecine tabandan bakmayı teşvik ederek sosyal demokrasiyi, eşitliği, kapsayıcılığı ve diğer sürdürülebilirlik boyutlarını geliştirir. Mahalleler, birbiriyle ilişkili bileşenleri toplayacak ve tutarlı bir kentsel parçaya yol açacak kadar büyük, ancak sistem entegrasyonunun bazı karmaşıklıklarını azaltacak ve sonuçları daha kısa sürede görece kadar küçüktür (Zhang ve diğerleri, 2018: s. 5).

Mahalle Dayanışmasından Yönetişime

Yukarıda kısaca açıklanan yerleşimlerin fiziksel yönlerine paralel olarak elde edilmesi hedeflenen başarıların esasında çok çeşitli ve karmaşık insani yönleri vardır. Planlama açısından bu, temel bir şekilde “arazi kullanımı”

-arazi üzerinde ve binaların kendisinde meydana gelen faaliyetler- ve bu arazi kullanımları arasındaki birçok bağlantı olarak anlaşılabilir. Bununla birlikte insanların doğumdan ölüme kadar tüm hayatları boyunca çeşitli ve karmaşık ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlar yapılar içinde karşılanır ve mekânın kırılğanlık seviyeleri ve türleri üzerinde etkilidir (March ve diğeri, 2017: s. 9).

Temeli mekân ve insan olan mahalle, bu ikisinin birleşimi olarak ortaya çıkmaktadır. Fiziksel mekânın, tek başına mahalleyi oluşturması mümkün değildir. Mekâna hayat veren onu yaşam alanına dönüştüren aktör insandır. İnsan ve mekânın birleşimiyle yaşam alanı olarak ortaya çıkan mahalle bu bağlamda dayanışma, komşuluk, yardımlaşma, güvenlik, ortaklık, benzerlik, yakınlık, aidiyet gibi kavramlarla ilişkilidir (Alver, 2010: s. 117-122). Mumford (1954)'a göre komşuluk en basit haliyle birbirine yakın yaşayan insanlardır. Ona göre komşuluk ortak köken veya amaçtan ziyade mekândaki konutların yakınlığıyla ortaya çıkmakta ve insanları birleştirmektedir. Konutların yakınlığı karşılaşma, iletişime geçme, ortak bağlantılar gibi yollarla insanların birbiri hakkında bilgi edinmesine ve ortak bir bilinç kazanmasına olanak sağlamaktadır. Böylece aynı yeri paylaşmak en basit örgütlenme şeklini doğurmaktadır (Mumford, 1954'ten akt. Turan ve Ayataç, 2020: s. 196). Diğeri ifadeyle konutların yapısı insan davranışlarını biçimlendirirken, insan davranışları da mekânı biçimlendirmektedir. İnsan ilişkileri aracılığıyla birey ile mahallenin birbiriyle sıkı bir bağ içinde olması onun taşıdığı anlamları zenginleştirmektedir (Turan ve Ayataç, 2020: s. 196-197). Dolayısıyla mahalle, mekâna bağlanma, bir yerle kendini irtibatlı kılma hali ve biçimidir (Alver, 2010: s. 117-122). Bu aidiyet etrafında kurulan topluluk duygusu sürdürülebilir mahallenin başlıca koşullarındandır. Literatürde genel olarak güçlü bir topluluk duygusunun sağlıklı bir topluluğı ifade ettiği kabul edilir (Zhang ve diğeri, 2018: s. 5).

Bireyin davranış ve alışkanlıklarının oluşmasında farklı faktörler etkili olmakla birlikte gelenekler, duygusal dürtüler, aile ve arkadaşların etkisi gibi sosyal normların da çok önemli bir rolü vardır. Toplumsal faaliyetlere bağlılık ve toplumsal değişim yaratmada bireysel olarak olumlu bir etki yaratma duygusu, bir sosyal ağa katılım yoluyla geliştirilir. Bireyin davranışı, diğeri tarafından paylaşılan günlük davranışlarla etkileşim içindedir ve bu etkileşim çevre koruma politikasına bir giriş noktası olarak hizmet edebilir. Politik, sosyal ve ekonomik yaşamın daha geniş alanlarını kapsayacak şekilde inşa edilebilecek sorumluluk fikrine yerel temelli bağlılıkları ortaya koymada komşuluk ilişkisi ve dayanışma üzerine kurulu olan mahalle önemli bir yere sahiptir. Vatandaşlar bir ağa dahil olduklarında, ağ tarafından getirilen davranış değişikliğine paralel biçimde ekolojik ayak izlerini azaltabilirler (Kennedy, 2011: s. 848-849).

Sürdürülebilir yaşam tarzları için yeni sosyal normlar yaratmak bir politika biçimidir ve ekolojik güvenlik için hayati önem taşır. Ekosistemi korumada kolektif kültürel değişimlerin rolü büyüktür. Bununla birlikte bireye ya da küresel süreçlere odaklanan teoriler komşuluklar ve onun üzerinden gelişen dayanışma ağlarının etkisini göz ardı etmektedir. Oysa yerel düzeyde ortak değerleri ve uygulamaları olan bir gruba bağlı birey, sosyal bağlamı değiştirme potansiyeline sahiptir. Vatandaşlar mahallelerinde sürdürülebilir yaşamın önündeki engelleri ortadan kaldırarak, kentsel ve ulusal ölçekte ekosistemin dengesini bozucu davranışları azaltmayı teşvik edebilirler (Kennedy, 2011: s. 849).

Mahallenin ekolojik güvenliğinin inşasında ikili işlevi vardır. Mahalle, bir yandan sürdürülebilir bir yaşamın inşasında gerekli olan toplumsal birlik ağının oluşturulmasına elverişli bir mekân olarak katkı sağlarken (Kennedy, 2011: s. 653), diğer taraftan tabanda, halka en yakın sosyal ve yönetsel örgütlenme biriminde dayanışma ağları üzerinden biçimlenen ekolojik bilincin politika süreçlerine dahil edilmesine imkân sağlar. Mahalle, kentler için hem fiziki hem de sosyo-kültürel mekân parçasıdır. Mahalleler, yerel sohbet, konuşma ve tartışmanın merkezi mekânları olarak demokratik toplumun da temelini oluştururlar (Şengün, 2020: s. 316). Söz konusu demokratik yapının işlevsel kılınması kentsel, ulusal ve küresel sistemin sürdürülebilirliği açısından elzemdir. Bu bağlamda mahalle dayanışmasının katılım mekanizması ile yönetsel süreçlere dâhil edilmesi ve dayanışmadan yönetişime evrilmesi gereklidir.

Yerel demokrasiyi hayata geçirecek iletişimsel ve eylemsel katılım bilincinin oluşabileceği ve yönetim kültürünün yaygınlaşacağı ölçek yerel halka en yakın yönetim düzeyleridir. Bu bakımdan belediye sınırları içinde ilk yönetim basamağı olan idari birimlerin, yani mahallelerin önemi aşikârdır. Öte yandan Türkiye’de hem kabul edilmiş süreci hem de sonuçları açısından eleştirilen 6360 sayılı Kanun ile il düzeyinde yeni bir merkez yaratılmıştır. 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda köylerin belediye olması veya kurulu bir belediyeye katılmasında yerel halkın onayına başvurulması gerekmektedir. Ancak 6360 sayılı Kanun’la tüzel kişiliği olan köyler, muhatabına sorulmadan kaldırılmış ve bir idari birim olarak tanımlanan mahalleye dönüştürülmüştür. Bu değişiklik sonrasında muhtarların yetki kaybı dolayısıyla kendilerini merkeze taleplerini bildiren “postacı” olarak tanımladıkları ve değişikliğin bürokrasi ve merkezileşmeyi arttırarak yerel halkın hizmetlere erişimini zorlaştırdığı görülmektedir. Bu değişikliklerle mevcut gerçeklikten kopuk biçimde yerel halkın köylü kimliği yerine kentli kimliği hukuki olarak tahvil edilmiş, kırsal alan belediye sınırları içine dâhil edilerek hukuk aracılığıyla toplumsal ve ekonomik yapının şekillendirilmesine

girişilmiştir (Tataroğlu ve Apaydın, 2016: s. 8-11). Yasadan sonra beş yıllık bir geçiş sürecinin ardından geçerli olmak üzere köy tüzel kişiliği kaldırılan bu mahallelere vergi, resim, harç ve katılım payı gibi yeni yükümlülükler getirilmiştir. Nitekim bir kanunla köylerin mahalleye dönüştürülmesi, yine bir hukuki düzenlemeyle mahalle kavramını da dönüştürmüş ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'na 16.10.2020 tarihinde eklenen maddeyle "kırsal mahalle" kavramı mevzuatımıza girmiştir. Bu maddeye göre, köy veya belde belediyesi iken mahalleye dönüşen ve büyükşehir belediyesi sınırları içinde bulunup sosyo-ekonomik durumu, şehir merkezine uzaklığı, belediye hizmetlerine erişebilirliği, mevcut yapılaşma durumu ve benzeri hususlar açısından kırsal yerleşim özelliği taşıdığı tespit edilen mahallelerin ilgili ile belediye meclisinin kararı ve teklifi üzerine büyükşehir belediye meclisinin en geç doksan gün içinde alacağı karar ile kırsal mahalle olarak kabul edilmesi mümkündür. Kırsal mahalle veya kırsal yerleşik alan olarak belirlenen yerlere vergi, harç ve harcamalara katılma paylarında muafiyet ve indirimler getirilmiştir. Daha önce ifade edildiği gibi söz konusu tanımlama mahallelerin "kırsal mahalle" tanımlanmasına neden olan özelliklerine ilişkin bir planlamayı içermemektedir. Bu bakımdan yetersiz bir düzenlemedir.

Mahalle ve katılım ilişkisi incelendiğinde; Belediye Kanunu'nun, 8. maddesinde mahalle sakinlerinin gönüllü katılımıyla ortak ihtiyaçların belirlenmesi ve daha önce de ifade edildiği gibi yasanın 24. maddesinde düzenlenen ihtisas komisyonlarına oy hakkı olmaksızın muhtarların katılıp, görüş bildirebileceği ibarelerinin yer aldığı grlmektedir. Kanun'a benzer şekilde kent konseylerinin işleyişine ilişkin yönetmeliğin 8. maddesinin f bendinde de "Belediye başkanının çağırısı üzerine toplanan muhtarların, kendi aralarında seçecekleri en fazla 10 temsilci" ile kent konseyine (Genel Kurul'a) katılabilecekleri belirtilmiştir. Öncelikle 8. maddede yer alan gönüllü katılımına ilişkin katılımın nasıl sağlanacağına ilişkin yol ve yöntemi açık değildir. Ayrıca muhtarın oy hakkı olmaksızın kendisini ilgilendiren toplantılara katılması işlevsel de değildir. Keza benzer şekilde mahallelere kent konseylerinde temsilci bulundurma hakkı da işleyiş açısından etkinlik sağlayıcı durumda değildir. Oysa mahallenin ve muhtarlık kurumunun kentsel katılımın bir parçası olabilmesi için öncelikle muhtarlık ile topluluk ilişkilerinin rgtlendirilmesinde daha pratik (mahalle meclisleri, mahalle dernekleri gibi) ve daha alt düzeyde katılım mekanizmasının iştilebileceği yapılara ihtiyaç vardır. Mahalle içinde katılım mekanizmasının etkin ve işlevsel kılınmasının ardından mahallenin kent yönetimine katılımının etkin ve işlevsel kılınması gerekmektedir (Alada, 2009: s. 8-9). Bu durum özellikle kent ve mahalle ölçeğinde nüfus yoğunluğu her geçen gün artan büyükşehirler için bir tercihten ziyade artık zorunluluk halini almaktadır.

Bu bağlamda ülkemizde mahalle dayanışmasını yönetim felsefesi ile kentsel katılıma dahil eden çeşitli çalışmalar hayata geçirilmektedir. Bunlardan bir tanesi Mahalle Afet Gönüllüleri (MAG) projesidir. Afetlerle mücadelenin kentin çekirdeği olan mahalleden başlatılması gerekliliğinden hareket eden proje bir “afet yönetimine sivil toplumun katılımı” projesidir. 2001 yılında hayata geçirilen proje günümüzde de sürdürülmektedir. Proje kapsamında mahallelerin dolayısıyla da kentlerin afetlere dayanıklılıklarını arttırmak amacıyla “mahallede uzun süredir oturan ve oturmayı planlayan, fiziksel engeli olmayan, yüz kızartıcı suçtan hüküm giymemiş, gönüllü çalışmaya inanan, takım çalışmasına yatkın, 18-55 yaşları arasındaki kadın ve erkeklerden yaklaşık 50 kişilik gruplar oluşturulmakta; söz konusu gruba, eğitim, ekipman ve organizasyon sağlayarak, mahalle bazında, özellikle afet sonrasında kritik saatlerde bu grupların müdahale imkan ve kabiliyetleri güçlendirilmektedir”.

Mahalle ve katılım ilişkisi bağlamında diğer bir örnek; Nilüfer Belediyesi'nin hayata geçirdiği mahalle komiteleridir. 2009 yılında bir proje ile hayata geçirilen mahalle komitelerinin temel dayanakları Belediye Kanunu'nun “Mahalle ve Yönetimi” başlıklı 9. maddesi ve “Hemşeri Hukuku” başlıklı 13. maddesidir. Seçilmiş ve doğal üyelerden oluşan mahalle komiteleri, şeffaflık, gönüllülük, tarafsızlık ve evrensel insan haklarına saygı gibi evrensel ilkeler doğrultusunda çalışmalarını yürütmektedir. Muhtar, muhtarlık asıl azaları, okul aile birliği temsilcisi, okul öğrenci temsilcisi, aile sağlığı merkezi temsilcisi ve mahallede bulunan STK'ların (dernek, birlik, kulüp, kooperatif vb.) temsilcileri doğal üyeleri oluşturmakta, mahalle komiteleri seçimlerinde sandık bölgesi seçmen sayısına göre her sandıktan bir kişi seçilmesiyle seçilmiş üyeler belirlenmektedir. Vatandaşların tamamı ikamet ettikleri mahallede oy kullandıkları sandıktan aday olabilme hakkına sahiptir. Seçimlerde adaylık başvurusu olması halinde mahalle genelinde 1/3 kadın, 1/3 genç, 1/5 engelli ve 1/5 LGBTİ+ kotası uygulanmakta böylece toplumun tüm kesimlerinin yönetime dâhil olabilmesi sağlanmaktadır (İpekten, 2019).

Mahalle Komiteleri toplumun farklı katmanlarını yaşam alanlarına ilişkin ortak bir amaç etrafında bir araya getiren, mahalleleriyle ilgili farklı fikirleri mahalle sakinlerine ortak akılla değerlendirme olanağı sunan bir oluşumdur. Mahalle komitesi gibi katılım konusunda uygun örgütlenme araçlarıyla yapılandırılmış 21. yüzyıl mahallesi, kentlilik bilincinin geliştiği, hemşerilik hukukunun tanındığı, dayanışmacı ruhun oluşturulduğu ve yaşadığı alana sahip çıkma iradesinin gösterildiği yaşam alanları için iyi uygulama örnekleridir. Stratejik planın 2012-2014 dönemi revizyonu için ve 2015-

2019 stratejik planı için Mahalle Komitelerinin görüş ve önerilerini esas alan Nilüfer Belediyesi bu konuda örnek teşkil etmektedir. (İpekten, 2019).

Gerek Mahalle Gönüllüleri gerekse de Mahalle Komiteleri örnekleri mahalle dayanışmasının ekolojik güvenliğin sağlanmasında işlevsel kılınması açısından çok önemli çalışmalardır. Bu bağlamda söz konusu uygulamalar kent mahallerinde özellikle de nüfus yoğunluğu yüksek olan büyükşehirlerde hayata geçirilmelidir. Söz konusu oluşumların yanı sıra katılım düzeyinin arttırılması için yine özellikle büyükşehirlerde mahalle muhtarlarının kendilerini ilgilendiren konuların görüşüldüğü toplantılara katılımının zorunlu kılınması ve kendileri ile ilgili konularda oy hakkı verilmesi çözüm stratejisi olarak benimsenebilir.

SONUÇ

İnsanların en temel ihtiyaçlarından olan güvenliğe yönelik tehditlerin çeşitliliği ve yoğunluğu her geçen gün artmaktadır. Kendini, ekosistemin hiyerarşik olarak merkezine yerleştiren insan eylemleri ekolojik dengeyi bozmuş ve afetlerden salgınlara uzanan geniş bir yelpazede varlığa yönelik yeni tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda güvenliğe yönelik sorunların kaynağını, insanın algısı ve eylemlerinde arayan ekolojik güvenlik yaklaşımı insanı, canlı ve cansız tüm varlıkların bir bütünü oluşturduğu ekosistemin parçası olarak ele almakta, insan-doğa ilişkisini yeniden değerlendirerek manevi-etik bir dengeye oturtmaktadır. Bu çalışma ile gerek ekolojik bilincin kazanılması gerek güvenlik risklerine karşı önleyici veya iyileştirici önlemlerin alınması için aktif, kendi kendine yeten bir toplumsal yapının oluşturulmasında mahallenin fiziki ve toplumsal açıdan elverişli bir ölçek olduğu ancak planlamadan uygulamaya uzanan bir çerçevede hukuki ve yönetsel yapının bu potansiyeli değerlendirebilecek yeterlilikte olmadığı ileri sürülmektedir.

Tarihsel, sosyal, politik ve ekolojik süreçlerin bir ürünü olan mahallenin kendisine özgü toplumsal ekonomik ve ekolojik bir yapısı vardır. Mahallenin özgün yapısına uygun şekilde tasarlanması, risklere karşı kırılğan grupların gözetilmesi, mahallenin güvenlik için savunmasız yanlarının daha iyi tespit edilmesi ve kriz anlarında hizmetlere erişim sorunlarının önlenmesi için mahalle düzeyinde planlama anlayışı gereklidir. Mahalle planlaması mahallelilerin yaşadığı alan üzerine düşünmesi ve onu birlikte tasarlaması mekânsal aidiyetin geliştirilmesine, topluluk duygusu ve ekolojik bilincin oluşmasına, yerel demokrasi ve yönetim anlayışının güçlenmesine de katkı sağlayacaktır. Dünyada kent planlamasından mahalle planlamasına doğru bir yönelim vardır ve mahalle planlaması konusunda deneyimlerden yararlanılarak

ülkemizdeki politika ve uygulamalar gözden geçirilmelidir. Bu bağlamda planlama ve katılım konusunda uygun mahalle ölçeği oluşturulmalıdır. Ayrıca gelişen teknoloji günümüzde mahalle planlaması konusunda önemli bir avantaj sağlamak ve oyunlaştırma yerel katılımı sağlamada bir yöntem olarak ön plana çıkmaktadır. Ülkemizde de hem eğitim hem de katılım aracı olarak teknolojiye dayalı işlevsel araçlar değerlendirilmelidir.

Ülkemizde mahallelerin, günümüzde bu niteliğinden uzaklaşmış olsa da, komşuluk hukuku, dayanışma kültürü ve kendi işini kendi yapma geleneği olan bir tarihsel geçmişi vardır. Bu bağlamda köklü bir tarihsel geçmişi olan mahalle katılım bilincinin oluşabileceği ve yönetim kültürünün geliştirilip kurumsallaşabileceği temel mekândır. Bu bağlamda mahalle düzeyinde katılım mekanizmalarının etkin ve işlevsel kılınması ve kent yönetimine etki kapasitesinin geliştirilmesi gerekmektedir. Ülkemizde Nilüfer Belediyesi tarafından hayata geçirilen mahalle komiteleri örneği ve MAG Projesi önemlidir ve elde edilen tecrübelerle sistem geliştirilip yaygınlaştırılmalıdır. Ayrıca mahalle ölçeğinin katılım ve kent politikalarına etki bağlamında potansiyelini açığa çıkarmak için hukuksal ve yönetsel açıdan mahalle yönetimi yapısı gözden geçirilmelidir. Mahalle muhtarlarının eğitilerek mahallelinin bilinçlenme ve katılımı konusunda yetkin kılınması ve hukuki olarak yetkilendirilmesi, meclis toplantılarında etkili bir temsil yetkisinin kazandırılması, kent yönetiminde etki güçlerini ve kapasitelerini arttırmak üzere muhtarlar ve mahalleler arasında iş birliği ağlarının oluşturulması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alada, A. B. (2008). *Osmanlı Őbrinde mahalle*. Sümer Kitabevi.
- Alada, A. B. (2009). *Kentsel yönetime katılımda ‘mahalle’*. DOSYA-08: Yerel Yönetimlere Katılım, Mimarlar Odası Ankara Őubesi Yayını, Bülten 64, 66-70. <http://www.yayed.org/uploads/yuklemeler/inceleme-27.pdf>
- Alver, K. (2010). Mahalle: Mekân ve hayatın esrarlı birlikteliği. *İdealkent*. 1 (2), 116-139.
- Bal, M. A. (2003). *Modern devlet ve güvenlik*. IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık.
- BMMYK (1997). *Dünya mültecilerinin durumu 1997-1998: Bir insanlık sorunu*. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. Ankara BMMYK Türkiye Temsilcililiği
- Chitewere, T., Shim, J. K., Barker, J. C. & Yen, I. H. (2017). How neighborhoods influence health: Lessons to be learned from the application of political ecology. *Health & Place*, 45, 117–123. <http://dx.doi.org/10.1016/j.healthplace.2017.03.009>
- GOV.UK (2014). *Neighbourhood planning*. <https://www.gov.uk/guidance/neighbourhood-planning--2#what-is-neighbourhood-planning>
- Çılgın, K. (2023). *Mahallede güvende miyiz?*. <https://aposto.com/s/mahallede-guvende-miyiz>
- Enman, S. (2019). Low-income neighborhoods are most vulnerable to climate change, activists say. *Brooklyn Daily Eagle*. <https://brooklyneagle.com/articles/2019/05/15/low-income-neighborhoods-are-most-vulnerable-to-climate-change-activists-say/>
- Erbay A. (1999). Yerel yönetim açısından mahalle muhtarlığına bir bakış. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 8 (3),103-125.
- Ergin, O. (1936). *Türkiye’de Őhirciliđin Taribi İnkıŐafı*. Cumhuriyet Gazetesi ve Matbaası.
- Geray, C. (1995). Kent yönetimi için yeni yaklaşımlar ve komşuluk (mahalle) biriminin nemi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 4 (6), 27-38.
- Gözler, K. (2018). *Mahalli idareler hukukuna giriş*. Ekin kitabevi.
- Hutson, M. & Moscovitz, A. (2019). Urban health. *Encyclopedia of environmental health (second edition)*, 273-282. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-409548-9.11257-6>
- Huxley, M. (2009). Planning, urban. *International encyclopedia of human geography*, 193-198. <https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.01097-X>
- İpekten, M. (2019). Doğrudan yönetime rnek bir model: Nilüfer mahalle komiteleri. *Politik Akademi*. <https://politikakademi.org/2019/04/dogrudan-yonetime-ornek-bir-model-nilufer-mahalle-komiteleri/>
- Kaya, Y. (2019). *Ekolojik güvenlik*. Dora Yayınları.

- Kennedy, H. E. (2011). Rethinking ecological citizenship: The role of neighbourhood networks in cultural change. *Environmental Politics*, 20 (6), 840-860. <https://doi.org/10.1080/09644016.2011.617169>
- Koçberber, S. (2005). Yeni belediye yasası ile mahalle yönetimi. *Sayıştay Dergisi*, 16 (56), 103-114. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3165634>
- March, A., Kornakova, M. & Leon J. (2017). Integration and collective action: Studies of urban planning and recovery after disasters. A. March ve M. Kornakova (Ed.), *Urban Planning for Disaster Recovery*, içinde (ss. 1-12). Elsevier.
- March, A., Kornakova, M. & Handmer, J. (2017). Urban planning and recovery Governance. A. March ve M. Kornakova (Ed.), *Urban Planning for Disaster Recovery*, içinde (ss. 13-30). Elsevier.
- Mumford, L. (1954). The Neighborhood and The Neighborhood Unit, *The Town Planning Review*, 24(4), s:256-270.
- Newberry, D. (2020). Neighbourhood plans and the environmental potential. *Ethical Partnership*. <https://ethicalpartnership.co.uk/2020/02/18/neighbourhood-plans-and-the-environmental-potential/>
- Palabıyık, H. & Atak, Ş. (2002). Türkiye’de mahalle yönetimi. B. Parlak ve H. Özgür (Ed.), *Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Yerel Yönetimler*, içinde (ss. 331-371). Alfa Yayınları.
- Perry, C.A. (1929). City planning for neighborhood life. *Soc. Forces*, 8.
- Shandas, V. (2015). Neighborhood change and the role of environmental stewardship: a case study of green infrastructure for stormwater in the city of Portland, Oregon, USA. *Ecology and Society*, 20 (3), 1-17. <http://dx.doi.org/10.5751/ES-07736-200316>
- Steel, M. (Ed.) (2000). *Oxford Wordpower Dictionary*. Oxford University Press.
- Şehir ve Kasabalardaki Mahalle Muhtar ve İhtiyar Kurulları Tüzüğü (1945). *T.C. Resmi Gazete*. 5991, 26 Nisan 1945.
- Şengün H. (2020), Mahalle, mahalle yönetimi ve bir dayanışma mekanı olarak Bayburt mahalle odaları. C. Babaoğlu, L. Memiş ve O. Erdoğan (Ed.), *Yerel Yönetimlerde Teknoloji ve Katılım*, içinde (ss. 315-336), Orion Kitabevi.
- T.C. İçişleri Bakanlığı (2023). *Türkiye mülki idare bölümleri envanteri*. Bilgi Teknolojileri Genel Müdürlüğü. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>
- Tataroğlu, N. (2012). *Bir kentsel hak olarak güvenlik ve MOBESE uygulaması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Tataroğlu, N. & Apaydın, H. (2016). Hukukun heyulası: Fiili durumla hukuki gerçek arasında Muğla köyleri. *10. Kamu Yönetimi Sempozyumu, Büyükşehir yönetimi ve il yönetiminin yeni yüzü*, ss. 246-268, 5-7 Mayıs İzmir.

- TDK (2022). *Güncel Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/>
- Toprak, Z. (2014). *Yerel yönetimler*. Siyasal Kitabevi.
- Turan, S. & Ayataç, H. (2020). Günümüzde mahalle kültürünü sürdürülebilmek ve yeni bir kavram arayışı olarak “sosyal dayanıklı mahalle”: Kurtuluş-Feriköy örneği. *Tasarı Kuram*, 16 (31), 194-215. <https://www.tasarimkuram.com/index.php/dtj/article/view/264/250>
- TÜİK (2022). *31 Aralık 2022 tarihli Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçları*, <https://www.tuik.gov.tr/>.
- UN-HABITAT (2015). *A new strategy of sustainable neighbourhood planning: Five principles*. <https://unhabitat.org/sites/default/files/download-manager-files/A%20New%20Strategy%20of%20Sustainable%20Neighbourhood%20Planning%20Five%20principles.pdf>
- Wahi, N., Mohamad, I., Zin, R. M., Munikanan, V. & Junaini, S. (2017). The high rise low cost housing: Sustainable neighbourhood elements (green elements) in Malaysia. *International Conference on Applied Electronic and Engineering*, ss. 2-10, (ICAEE2017). <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1757-899X/341/1/012028/meta>
- Yel, A. M. & Küçükaşçı, M. S. (2003). Mahalle. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahalle>.
- Zhang, Q.; Yung, E. H. K. & Chan, E. W. (2018). Towards sustainable neighborhoods: challenges and opportunities for neighborhood planning in transitional urban China. *Sustainability*, 10 (2), 1-23. <https://doi.org/10.3390/su10020406>

Sınırşan Krizlere Karşı Kentsel Direnci Oluşturmada Kentler Arası Uluslararası İş Birliği Ağları

Abdullah Uzun¹

Özet

Son yıllarda kentlerin yüzleşmek durumunda kaldığı iklim krizi, doğal afetler, mülteci krizi ve pandemiler gibi krizler ve afetler birden çok yönetim alanına ve politika sektörlerine tezahür etmeleri ile sınırşan nitelik göstermektedir. Kentler üzerinde kısa ve uzun vadede çok yıkıcı etkiler gösteren sınırşan krizlerle tek aktör olarak kent yönetimlerinin krizi ele aldığı geleneksel yöntemlerle başa çıkılamaz. Sınırşan krizlere karşı en etkili mücadele yöntemlerinden biri kentsel direnci artırmaktır. Dirençli kentler, krizlerin yol açtığı şok ve tehditlere karşı uyum sağlayabilen ve kendini hızlıca iyileştirebilen kentlerdir. Fakat dirençli bir kent olmak kent yönetimlerinin sadece kendi imkan ve gayretleriyle gerçekleştirebilecekleri bir uğraş değildir. Dirençli bir kent olmanın en etkin mekanizmaları iş birlikleri, ağlar, ortaklıklar ve karşılıklı ilişkilerden faydalanmaktır. Kentsel alanlarda gerçekleştirilen iş birliğinin birçok yöntemi bulunmaktadır. Uluslararası kent ağları bu iş birliği yöntemlerinden en etkin olanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu ağ yapıları, bilgi ve deneyimin paylaşılması, politika transferi, kaynak temini, kamuoyu oluşturma, dayanışma sağlama gibi işlemlere sahiptir. Sayıları ve tematik konuları her geçen gün artan uluslararası kent ağları ile sınırşan krizlerin kentsel alanlardaki yıkıcı etkilerinin azaltılması ve kentsel direncin artırılması daha etkin bir şekilde sağlanabilmektedir.

GİRİŞ

Dünyamız son yıllarda giderek artan şekilde bir dizi kriz ve doğal afetlerle karşı karşıyadır. Bunlar arasında en başta gelenlerden biri iklim krizi ve onun etkisiyle birçok coğrafyada ortaya çıkan aşırı yağışlar, sel, kuraklık, şiddetli

1 Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, abduallahuzun@ktu.edu.tr, ORC-ID: 0000-0002-8657-4587

fırtınalar, kasırgalar ve orman yangınları gibi aşırı hava olaylarıdır. Bu olaylar topluluklara, ekonomilere ve ekosistemlere ciddi zararlar vermektedir. Covid-19, 2019 yılında başlayan ve dünya genelinde milyonlarca insanın ölümüne neden olan bir pandemiye yol açmıştır. Bu pandemi, sağlık sistemlerini sarsarken, ekonomik ve toplumsal etkileri de son derece yıkıcı olmuştur. Suriye’de 2011 yılında başlayan çatışmalar yaklaşık 6 milyon Suriyeliyi ülkeleri dışına sürüklemiştir. Suriye’den Türkiye ve Avrupa’ya doğru gerçekleşen göç, büyük bir mülteci krizine yol açtı. Ani mülteci kriz Avrupa ülkeleri arasında anlaşmazlıklara ve siyasi gerginliklere neden olmuştur. Yaşanan ve yaşanmakta olan bu örneklerdeki gibi kriz ve afetlerin temel özelliği sınıraşan nitelikleridir. Belirsizlikler içermeleri, son derece karmaşık olmaları, çözümlerinin zor olması, birden çok yönetim alanına ve politika sektörlerine tezahür etmeleri ile bu krizler tek bir aktörün ya da tek bir ülke, bölge ve de bir kentin sorunu olmaktan çıkmaktadır. Bu nedenle bu krizlerle mücadelede farklı aktörlerin ve yönetsel birimlerin iş birliği yapması elzemdir.

Sınıraşan krizlerin en çok etkilediği alanların başında kentler gelmektedir. Bu tür krizlerin yol açtığı ani şok ve stres kısa vadede kentlerde yıkıcı etkilere neden olurken uzun vadede kent sakinlerini sosyal ve ekonomik açıdan büyük zorluklarla karşı karşıya bırakmaktadır. Kentler bu zorluklara çeşitli şekillerde cevap vermektedir. Bunların en başında da dirençli bir kent oluşturmak gelmektedir. Dirençli kentler, her türlü krizin yol açtığı olumsuz durumlara karşı hazırlıklı olan, uyum sağlayabilen ve kendini iyileştirebilen kentlerdir. Dirençli bir kent olmanın en önemli aracı da iş birliğinden, ağlardan, ortaklıklardan ve karşılıklı ilişkilerden faydalanma yoluna gitmektir. Kentsel alanlarda gerçekleştirilen iş birliğinin birçok yöntemi bulunmaktadır. Bunlardan biri olan uluslararası kent ağları özellikle sınıraşan krizlerle mücadelede kentsel dirençliği artırmada sahip olduğu işlev ve oynadığı roller ile çok etkili mekanizmalar olmaktadır.

Bu bölümde, kentlerin bir iş birliği türü olarak nitelendirilen uluslararası (ya da ulus ötesi) kent ağlarının sınıraşan krizlerle mücadeledeki yerinden bahsedilecektir. Bu amaçla çalışmada ilk olarak sınıraşan kriz kavramına ve bu krizlerle mücadelede iş birliği ve ağ mekanizmalarının önemine değinilecektir. Ardından kentsel dirençlilik kavramına ve kentsel dirençliği oluşturmada kentsel alandaki iş birliği süreçlerine vurgu yapılacaktır. Son kısımda ise sınıraşan krizlerle mücadele bir iş birliği aracı olarak uluslararası kent ağları hakkında bilgi verilecektir.

1. SINIRAŞAN KRİZLER VE SINIRAŞAN KRİZLERLE MÜCADELEDE İŞ BİRLİKÇİ VE AĞ YÖNELİMLİ STRATEJİLER

Krizler, “bir sosyal sistemin temel değerlerine ya da yaşamı sürdürme işlevlerine karşı algılanan ve belirsiz koşullarda acil düzeltici eylem gerektiren bir tehdit durumu” olarak tanımlanabilir (Rosenthal ve diğerleri, 1989: s.10). Krizler, genellikle beklenmedik olaylar ya da durumlar sonucu meydana gelirler. Doğal afetler, finansal çalkantılar, teknolojik arızalar, pandemiler, siyasi istikrarsızlık gibi farklı nedenlere dayalı olarak ortaya çıkabilirler. Bu nedenlerle meydana gelen krizler, etkiledikleri alanın özelliklerine göre farklı boyutlar kazanabilir. Örneğin, finansal bir kriz ekonomik dengelerin sarsılmasına neden olurken, bir sağlık krizi halk sağlığını tehdit edebilir.

Krizler, belirsizlik, karmaşıklık, ciddi tehdit, kısıtlı zaman ve acil karar verme ile karakterize edilir. Kriz anlarında genellikle belirsizlik hakimdir. Durumun ne kadar süreceği, nasıl gelişeceği ve sonuçlarının ne olacağı gibi faktörler belirsizlik yaratabilir. Krizler, harekete geçmek için zamanın kısıtlı olduğu hızlı karar vermeyi gerektiren olaylardır. Durumun ciddiyetine bağlı olarak, organizasyonlar ve bireyler acil önlemler almak, stratejileri hızla revize etmek ve tepki göstermek zorunda kalabilir. Acil bir eylem ihtiyacı algılanmasına rağmen, neyin yapılabileceği ya da yapılması gerektiği net değildir. Kararların alınması gereken koşullar karmaşık, dağınık ve dinamiktir (Christensen ve diğerleri, 2015: s. 355). Krizler, tehdidi önlemek ya da en aza indirmek için yönetilmesi gereken ciddi tehditleri de içerir. Tehdit gerçekleştiğinde ve önemli hasara yol açtığında bir felaket meydana gelir (Boin ve Bynander, 2015: s. 124).

Günümüzdeki krizlerin ve afetlerin birçoğunun ulusal sınırları ve politika alanlarını aştığı ve giderek daha aşırı ve sınır ötesi hale geldiği açıktır. Bu kapsamda sınıraşan krizler, “birden fazla yönetsel alanı ve politika sektörlerini etkileyen, hızlı ilerleyen ve gittikçe kötüleşen, son derece belirsiz ve karmaşık yapıda olan, hazır çözümlerin işlemediği” krizler olarak tanımlanabilir (Ansell ve diğerleri, 2010: s. 195; Boin, 2019: s. 94). Covid-19 pandemisi gibi salgın hastalıklar, ani mülteci göçleri, finansal krizler, siber terörizm, kasırgalar ve orman yangınları gibi büyük ölçekli doğal afetlerin örnek olarak verilebileceği sınıraşan krizlerin ayırt edici özellikleri şu şekildedir (Ansell ve diğerleri, 2010: s. 196-197; Boin, 2019: s. 94):

- *Birden fazla alana tezahür etme.* Sınıraşan kriz birden fazla yönetsel alana ve politika sektörlerine uzanır. Birçok kriz, bir kent (fabrika patlaması) ya da bir ülke (siyasi kriz) gibi coğrafi olarak sınırlandırılmış bir siyasi yetki alanına girer. Sınıraşan krizler ise bölgesel sınırları

aşar ve birden fazla kenti, bölgeyi, ülkeyi ve hatta kıtayı tehdit eder. Kriz, siyasi sınırları dikey ve yatay olarak aşabilir. Örneğin, daha alt düzeydeki yönetimler (şehirler, ilçeler, iller, eyaletler) bir kriz karşısında zor durumda kaldıklarında, daha üst düzeydeki yönetimlerden (ulusal, bölgesel, uluslararası) yardım talep edebilirler. Bu, sınır ötesi faaliyetin dikey boyutudur. Bir kriz aynı hükümet düzeyinde faaliyet gösteren iki siyasi yetki alanı (iki kent gibi) arasındaki sınırlar boyunca yatay olarak da yayılabilir. Bir kriz genellikle bir politika alanına girmektedir (bir hapishane isyanını düşünün). Ancak sınıraşan krizler işlevsel sınırları aşarak yaşamı sürdüren birden fazla sistemi, işlevi ya da altyapıyı tehdit eder. Örneğin bir kente ani mülteci akını sadece kentsel alt yapıyı değil eğitim, sağlık, konut gibi farklı politika alanlarını da etkiler.

- *Kuluçka ve hızlı tırmanma.* Sınıraşan kriz, yavaş ve genellikle fark edilmeyen gelişme dönemleri ve hızlı tırmanma evreleri ile karakterize edilir. Bazı kriz olaylarının zaman sınırları net bir şekilde çizilmiştir. Bir başlangıç ve bitiş zamanı vardır. Ancak pek çok kriz zaman sınırlarını aşar. Kökleri derine uzanır (11 Eylül krizinde olduğu gibi) ve etkileri yıllar sonra bile hissedilir (finansal kriz, küresel iklim değişikliği). Örneğin iklim değişikliği çok uzun zamandır Dünyamızı tehdit oluşturmakla birlikte etkileri yakın döneme kadar çok fazla hissedilmemekteydi. Fakat son yıllarda iklim değişikliğinin yol açtığı kuraklık, kasırga, sel vs. gibi doğal afetlerin sayısındaki ve etkilediği bölge düzeyindeki artış iklim krizini daha da derinleştirmektedir.
- *Haritalanmasının zor olması.* Sınıraşan bir krizin temel nedenlerinin anlaşılması zordur. Nedenler ve olası sonuçlar belirsiz görünür ve tırmanma öngörülemez. Her şey bittiğinde ve krizle ilgili rapor yazıldığında, ne olduğu (ve nasıl önlenebileceği) netleşebilir. Ancak kriz sırasında en temel gelişmeleri tespit etmek son derece zordur.
- *Çoklu aktörler, çatışan sorumluluklar.* Sınıraşan kriz, sorumlulukların net bir şekilde bölündüğü, tanımlanmış bir alana düşmemekte ve çeşitli sorumlulukları olan çok sayıda aktörü ilgilendirmektedir. Hangi aktörün neden sorumlu olduğu ya da kimin belirli görevleri yerine getirecek kapasiteye sahip olduğu net değildir. Sınıraşan kriz, normalde etkili bir müdahaleyi kolaylaştıran örgütsel sınırları bulanıklaştırmaktadır.
- *Hazır çözümlerin olmaması.* Çoğu politika meselesi için olası çözümler mevcuttur. Bunlar tartışılabilir fakat tartışmanın ne hakkında olduğu ya da olması gerektiği genellikle açıktır. Sınıraşan krizler ise kolay ya da geleneksel çözümlere meydan okur. Örneğin bir siber

kesintinin arkasında kimin ya da neyin olduğu nadiren bellidir. Kritik bir sistemi bir siber saldırıya karşı korumak için kimin ne yapabileceği genellikle daha da az bellidir.

Sınıraşan krizleri yönetmek diğer kriz türlerine göre daha zordur ve sınıraşan kriz yönetimi kapasitesi gerektirir. Bir kriz ya da afet sınır aşan boyutlar kazandığında özellikle üç zorluğun yönetilmesi güçleşir (Boin ve diğerleri, 2014: s. 421). İlk olarak, sınıraşan bir kriz ulusal makamların krizi anlamlandırmasını zorlaştırır. Krizle ilgili bilgiler ulusal ve politika sınırları arasında dağılmış olduğundan, ilgili tüm bilgileri belli bir zaman içinde bir araya getirmek çok çaba gerektirir. Dahası, karmaşık bir krizde bu bilgileri değerlendirmek için gerekli uzmanlığı bir araya getirmek de zorlaşır (Rosenthal ve Hart 1991). İkinci bir zorluk, daha önce hiç birlikte çalışmamış çeşitli aktörler arasında etkili bir müdahaleyi koordine etmektir (Ansell ve diğerleri, 2010: s. 198). Üçüncüsü ise, kararların krizi yaşayan vatandaşlardan birçok seviyede uzakta alınacağı düşünüldüğünde, sınıraşan bir krize müdahale için meşruiyet oluşturma zorlaşmasıdır.

Krizler sırasında çeşitli aktörler ve kuruluşlar arasındaki koordinasyon, kriz yönetimi performansı için çok önemlidir (Christensen ve Ma, 2020). Etkili bir müdahale sağlamak için tüm kuruluşların ve bu kuruluşlardaki tüm kişilerin çabaları koordine edilmelidir (Ansell ve diğerleri, 2010: s. 198-199). Koordinasyon asgari ya da azami düzeyde olabilir. Asgari düzeyde kriz koordinasyonu, kriz yönetiminde yer alan farklı aktörlerin sahip olduğu bilgilerin zamanında paylaşılmasını içerirken, azami düzeyde bu aktörlerin operasyonlarının tamamen entegre edilmesini içerir.

Sınıraşan krizler sahip oldukları özellikler itibariyle tek başına çözülemediğinden maksimum düzeyde koordinasyon ve entegrasyon çok önemlidir (Christensen ve diğerleri, 2016: s. 317). Kriz yönetimi çalışmaları temel olarak krize müdahalede en etkili koordinasyon mekanizmalarına odaklanmaktadır. Literatürde iki karşıt düşünce ekolü hakimdir. Bunlardan ilki, koordinasyonu yönlendirme çabalarının bir sonucu olarak gören yukarıdan aşağıya yaklaşımdır (Boin ve Bynander, 2015: s. 132-133). Bu yaklaşım, kriz öncesinde kurumlar ve yetki alanları arasında otorite yapıları oluşturmak için bir sistem kurulmasını savunur (Ansell ve diğerleri, 2010: s. 203). Aynı zamanda güçlü liderlik, açık komuta ve kontrol yapıları, merkezi planlama ve net bir şekilde belirlenmiş sorumluluklar içerir. Bu hiyerarşik versiyonda güçlü ve üst düzey liderler baskındır ve komutan olarak rolleri yapılması gerekenler konusunda gerekli kararlı eylemleri gerçekleştirmektedir (Grint, 2010: s. 172).

İkincisi yaklaşım ise “aşağıdan yukarıya” gerçekleşen ‘ağ’ yaklaşımıdır ve koordinasyonu krize müdahalede kendiliğinden gelişen bir iş birliği olarak görür. Ağ yaklaşımı, hiyerarşik yaklaşımın yalnızca rutin ve acil müdahale durumlarında makul ölçüde iyi çalıştığını savunur. Kriz durumları, bir merkezden yukarıdan aşağıya doğru yönetilemeyecek ve hatta koordine edilemeyecek kadar karmaşıktır ve birden fazla kuruluşun birlikte çalışmasını gerektirir (Ansell ve diğerleri, 2010; Kapucu, 2006; Koppenjan ve Klijn, 2004; McEntire, 2002; Moynihan, 2009). Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, çok-örgütlü, birden çok yetki alanını içeren, çok-merkezli ve hatta uluslararası mekanizmalar özellikle sınıraşan krizlere karşı mücadelede norm haline gelmiştir (Boin ve ‘t Hart, 2003).

İş birlikçi süreçler ve ağ mekanizmaları sınıraşan krizlerin belirsizlik ve karmaşıklığının azaltılması, krizin çözümüne ilişkin gerekli bilginin, deneyimin elde edilmesi ve paylaşılması, taraflar arasındaki çatışmaların azaltılarak fikir birliğine ulaşılması, daha etkin, kapsamlı ve kabul gören çözümler sağlanması konusunda etkin bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat iş birliğinin ve ağ mekanizmalarının sınıraşan krizlerde kullanılması zorlaştıran bir faktör krizin aciliyetidir (Uzun, 2020). Ağ mekanizmaları kurumların hızlı karar alması ve bunları ivedi bir şekilde uygulaması gereken durumlar için yani acil müdahale durumlarında çoğu zaman etkin bir yöntem olmamaktadır. Ayrıca iş birliği ataleti (Huxham, 2003) de söz konusudur. Yani iş birlikçi süreçlerde çıktı elde etme süreci aşırı yavaştır ve iş birlikçi düzenlemelerden elde edilen çıktılar da genellikle ihmal edilebilir. Dolayısıyla iş birliğine yönelik stratejilerin iklim değişikliği, mülteci sorunu, pandemiler gibi etkileri zamana yayılan krizlerle mücadelede ve de krizlere karşı dirençli yönetsel alanlar inşa etme de daha etkili olduğu söylenebilir.

2. SINIRAŞAN KRİZLERE KARŞI DİRENÇLİ KENTLER OLUŞTURMADA İŞ BİRLİĞİNİN ROLÜ

Sınıraşan krizlerin en çok etkilediği alanların başında kentler gelmektedir. İklim değişikliği, doğal afetler, ekonomik dalgalanmalar, göç ve ani mülteci akını, pandemiler gibi faktörler, kentlerin sürdürülebilirliği ve yaşam kalitesi üzerinde ciddi etkilere neden olmaktadır. Kentlerin sadece fiziksel altyapısı değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı da derinden etkilenmektedir. Örneğin ekonomik krizler işsizliğin artmasına, işletmelerin kapanmasına ve yoksulluğun artmasına neden olarak kent sakinlerinin yaşam kalitesini olumsuz etkileyebilir. Yine ani mülteci akını güvenlik endişelerini yükselterek kentsel alanlarda gerginlik ve belirsizlik ortamı oluşturabilir.

Kent yönetimleri, krizlerle başa çıkabilmek ve etkilerini hafifletmek için çeşitli stratejiler geliştirirler. Bu tür zorluklarla başa çıkmak için kentlerin geliştirmesi gereken önemli yetenek kentsel direnç olarak adlandırılır. Kentsel direnç, krizlerin yol açtığı ani şok ve stres zamanlarında kentlerin kritik hizmetleri karşılayarak kendini hızlı bir şekilde yeniden iyileştirebilmesidir (OECD Green Growth Studies, 2018: s. 27). Yine kentsel direnç, kentteki bireylerin, toplulukların, kurumların, işletmelerin ve sistemlerin, hayatta kalma, uyum sağlama ve büyüme kapasitesi olarak da ifade edilebilir (Birleşmiş Milletler-Habitat, t.y.). Kentsel direnç, bir kentin fiziksel, sosyal, ekonomik ve çevresel sistemlerinin, beklenmedik olaylara ve krizlere karşı ne kadar dayanıklı olduğunun bir göstergesidir. Kentsel direnç arttıkça bir kentin riskleri önleme, hızlı tepki verme ve etkilenen alanları yeniden yapılandırma yeteneğini de artırır. Kentsel direnç, sadece kriz anlarında değil, aynı zamanda uzun vadeli sürdürülebilirliği sağlama amacını da taşır. Bir başka deyişle dirençli kentler, krizlerle daha iyi başa çıkabilir, hızlı toparlanabilir ve sürdürülebilirliği sağlayabilirler. Dirençli kent yaklaşımı genellikle şu unsurları içermektedir:

- *Fiziksel Altyapı ve Çevresel Planlama.* Dirençli kentler, doğal afetlere, iklim değişikliğine ve diğer risklere karşı dayanıklı altyapı sistemleri geliştirirler. Binaların depreme dayanıklı olması, su ve enerji kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi gibi faktörler bu alanda rol oynar. Ayrıca, çevresel planlama, riskli bölgelerin tespiti ve gelişimin bu alanlarda sınırlandırılmasıyla dirençli kent hedeflerine ulaşmada kritik bir rol oynar.
- *Toplumsal Katılım ve İş birliği.* Dirençli kentler, kriz yönetimi ve planlaması süreçlerine halkın katılımını sağlarlar. Halkın ihtiyaçlarını ve görüşlerini dikkate almak, daha etkili kriz stratejilerinin oluşturulmasına yardımcı olur. Ayrıca, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör arasında iş birliği ve koordinasyonun sağlanması da dirençli kent yaklaşımının temel bir parçasıdır.
- *Eğitim ve Farkındalık.* Dirençli kentler, halkı kriz anlarında nasıl davranması gerektiği konusunda eğitmeye ve bilinçlendirmeye odaklanırlar. Afet ve acil durum tatbikatları, halkın krizlere hazırlıklı olmasını sağlayarak panik durumlarının önüne geçmeye yardımcı olabilir.
- *Ekonomik Çeşitlilik ve Sosyal Kapsayıcılık.* Dirençli kent yaklaşımı, ekonomik çeşitliliği teşvik eder ve farklı gelir grupları arasında adaleti sağlamayı amaçlar. Çeşitli ekonomik faaliyetler, kriz anlarında tek bir sektörün çökmesinin etkilerini azaltabilir.

- *Çevresel Sürdürülebilirlik*. Dirençli kentler, çevresel sürdürülebilirlik ilkesini benimser. Yeşil alanların korunması, enerji verimliliği ve sürdürülebilir ulaşım gibi konulara odaklanarak çevresel riskleri azaltmaya çalışırlar.

Dirençli bir kent, yönetim tarafından, felaket getiren olaylardan sonra sosyal, kurumsal, ekonomik aktivitelerin sürdürüldüğü ve temel hizmetlerin hızlıca iyileştirildiği yerlerdir (Ersavaş Kavanoz, 2020b: s. 15). Kentsel dirence sahip bilgili ve bilinçli şehirler, beklenmedik durumlar açısından öngörülü, esnek, hızlı, yerinde, alternatifli, kapsayıcı ve bütüncül çözümler ortaya koyma ve buna uyum sağlama kapasitesine sahip olmaktadır (Öztürk ve Demirel, 2021: s. 25). Dirençli kentlerde yaşayan insanların, kent yönetimlerinin sınıraşan krizlerin yol açtığı şoklara hazırlıklı olmasının yanı sıra söz konusu krizlerden sonra ortaya çıkan yeni durumlara da uyum sağlayabilecek özellikte olması gerekmektedir.

Sınıraşan krizler içerdikleri belirsizlik ve karmaşıklıklar ile etkiledikleri alanlar ve sektörler itibarıyla normal krizlere göre kentsel direnci oluşturma kent yönetimlerinin önünde daha büyük zorluklar ya da kısıtlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu krizlerin kent üzerinde yol açtığı şoklarla başa çıkılmasında ve kentlerin uyum kapasitesinin artırılmasında yerel yöneticilerin ve yerel yönetim birimlerinin tek başına mücadelesi yetersiz kalmaktadır. Bu kapsamda kentlerin dirençliliğini artıracak zorluk ve kısıtların aşılması kentsel direncin gerçekleştirilmesine yönelik politikalarda iş birliği, yönetim, ağ mekanizmaları en etkili stratejiler olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim kentlerin direncini artırmaya yönelik çalışmalar önceleri iklim değişikliğine karşı beklenen etkilerde daha dirençli bir altyapı sistemi kurmak üzerine odaklanmışken son dönem çalışmalar ani şoklar ve stres ile ilgili yönetim ağlarının, aktörlerin ve kurumların kapasitesi üzerine odaklanmıştır (Ersavaş Kavanoz, 2020b: s. 17). Kentsel direnci artırmaya yönelik bu yeni yaklaşım, karar alma sürecine yönelik ortak yaklaşımları ve stratejik dayanıklılık çabaları kapsamında çok sayıda birey ve kuruluşun 'sorumlu' hale getirilmesini vurgulamaktadır. Sınıraşan krizlerle mücadelede geleneksel yaklaşımlar dar bir yelpazede kent yönetimleri ve de hükümet birimlerine dayanırken, günümüzün anlayışı aktif vatandaşlar ve yerel olarak koordine edilen sistemlerden merkezi ve ulus-altı kuruluşlara kadar bir dizi mekânsal ölçekte çok çeşitli bireyleri, profesyonelleri ve toplum gruplarını karar alma sürecine dahil etmeyi amaçlamaktadır (Coaffee, 2013: 243).

Kentsel alanlarda kentsel direnci artırmaya yönelik iş birlikleri çeşitli şekillerde olabilir. Bunlar arasında sektörler arası, bölgesel ve uluslararası iş birlikleri ön plana çıkmaktadır (Erdem, 2021: s. 58-64). Sektörler arası

iş birliği kentsel bir alandaki kâr amacı gütmeyen kurumlar, özel sektör, kamu kurumları gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösteren aktörlerin iş birliğidir. Yerel yönetimler, sektörel iş birlikleri alanında çoğu zaman düzenleyici ve koordine edici birimler olarak rol oynamaktadır. Bölgesel iş birlikleri, il, kent ve kasaba gibi coğrafi idari birimlerin homojen unsurlar etrafında, daha geniş bir alan oluşturmaları ya da ortak kurumsal bir çatı altında alt sistemlerin üst sistemlere hizmet ettiği bir yapı olarak bir araya gelmeleri ile oluşabilmektedir (Erdem, 2021: s. 60). Uluslararası iş birlikleri ise kentlerin karşılaştığı sorunların sınır-ötesi alanlarda çeşitli aktörler tarafından birlikte ele alınması ifade eder. Uluslararası iş birlikleri kardeş kentler gibi ikili iş birlikleri şeklinde olabildiği gibi kentler arası iş birliği ağları gibi çok taraflı ilişkiler şeklinde de olabilmektedir. Uluslararası iş birliği yerel düzeyde kurulan iş birliği türleri arasında katılan aktörler bakımında en geniş ve en etkili iş birliği türü olarak ortaya çıkmaktadır. Farklı kentlerin bilgilerini, deneyimlerini ve kaynaklarını paylaşarak birbirlerine destek olmaları, dayanışmaları, ortak projeler yürütmeleri krizler ve riskler karşısında daha güçlü ve hazırlıklı olmalarını sağlar.

3. BİR İŞ BİRLİĞİ MEKANİZMASI OLARAK ULUSLARARASI KENT AĞLARI

Sınıraşan krizler sahip oldukları özellikler itibarıyla kent yönetimlerinin kendi imkan ve gayretleriyle üstesinden gelemeyecekleri krizlerdir. Kent yönetimleri de dahil olmak üzere birden çok yönetim biriminin kendi aralarında kurduğu ağ mekanizmalar gibi iş birliği türleri ile bu krizlere karşı daha etkili yanıtlar mümkün olabilmektedir. Kentler arası ağlar kendi aralarındaki bilgi paylaşımı, ortak bir metnin bağlayıcılığı ve kendi sınırlarını aşmak bağlamında ulusal ve uluslararası iş birliği olarak kabul edilmektedir (Ersavaş Kavanoz, 2020a: s. 350). Bu tür iş birliği ağları, kentlerin krizlere, risklere ve diğer zorluklara karşı daha iyi hazırlıklı olmalarını sağlamak ve sürdürülebilirliği artırmak amacıyla önemli bir rol oynamaktadır.

Kentler arası iş birliği ağları hem bilginin toplandığı bir depo hem de yerel birimlere yayıldığı bir yapı görevi görmektedirler (Ersavaş Kavanoz ve Erdem, 2023: s. 278). Bu ağlar ile farklı kentlerin deneyim ve uzmanlıklarının paylaşılması, en iyi uygulamaların belirlenmesi ve sınıraşan krizlere karşı ortak çözümlerin geliştirilebilmesi mümkün olmaktadır. Yani kentler, karşılıklı öğrenme, bilgi alış-verişi, teknoloji ve politika transferi gibi yöntemlerle birbirlerinden öğrenerek daha etkili çevresel politikaları hayata geçirebilmektedirler. Kentler arası ağ yapılarının sınıraşan krizlerle mücadeledeki rol ve faydaları olarak şunlar gösterilebilir:

- *Deneyim Paylaşımı.* Farklı kentlerin yaşadığı krizlerden çıkardığı dersleri ve deneyimleri paylaşması, diğer kentlerin aynı hataları yapmamasını sağlamaktadır. Bu, kriz yönetimi stratejilerinin daha etkili bir şekilde oluşturulmasına yardımcı olur.
- *İyi Uygulama Transferi.* Bir kentte başarılı bir kriz yönetimi ya da dirençlilik projesi gerçekleştirilmişse, bu model ya da yaklaşım diğer kentlere de aktarılabilir. Bu da, başarılı uygulamaların hızla yayılmasını sağlar.
- *Teknoloji ve Uzmanlık Paylaşımı.* Bir kent, belirli teknolojik ya da uzmanlık alanlarında diğerlerine göre daha ileri olabilir. Kentler arası ağ yapıları, bu teknoloji ya da uzmanlığı diğer kentlerle paylaşarak genel direnç seviyelerini artırabilir.
- *Ortak Proje ve İşbirlikleri.* Kentler arası ağlar, ortak projeler ve iş birlikleri oluşturarak daha büyük bir etki yaratabilir. Bu projeler, bölgesel ya da ulusal düzeyde kriz yönetimi, sürdürülebilirlik ve altyapı iyileştirmeleri gibi konularda etkili olabilir.
- *Kamuoyu oluşturma.* Birden fazla kentin bir araya gelmesi, ulusal ve uluslararası düzeyde daha güçlü bir kamuoyu oluşturulmasını sağlar. Bu sayede hükümetlerden, uluslararası kuruluşlardan ya da diğer paydaşlardan daha fazla kaynak ve destek elde edilmesi kolaylaşabilir.
- *Karşılıklı Dayanışma.* Kentler arası ağ yapıları, kriz anlarında dayanışma ve karşılıklı destek sağlar. Bir kentin yaşadığı kriz durumunda diğer kentler hızla yardım sunabilir ve bu da kriz etkilerinin hafiflemesine yardımcı olur.
- *Sürekli Öğrenme ve Gelişim.* Kentler arası ağ yapıları, sürekli öğrenme ve gelişim kültürünün teşvik edilmesine katkı sağlar. Kentler, diğerlerinin deneyimlerinden faydalanarak sürekli olarak daha iyi hale gelmeye çalışır.

Uluslararası iş birliği ağları sahip oldukları işlevler bağlamında çeşitli sorunlara karşı kent yönetimlerinin çözüm üretebilme kapasitelerini ve etki alanlarını artırmaktadır. Özellikle kent dirençliliğini artırmada kritik bir role sahiptirler. Sınraşan krizlerle mücadele konusunda kentlerin üye olduğu uluslararası ağların sayıları ve tematik kapsamaları gittikçe artmaktadır. İklim krizi, doğal afetler, çevre sorunları, salgın hastalıklar, göç ve mülteci akını gibi sınraşan krizler başlıca tematik konular olarak ön plana çıkmaktadır. Sayıları 70'i bulan ağlar arasında en dikkat çekenleri Sürdürülebilir Kentler Birliği, C40-Kentleri, Metropol Kentler Birliği, Avrupa Kentler Birliği, Sağlıklı Kentler için Partnerlik Ağı, Dirençli Kentler Ağı, Karbon Nötr Kentler İttifakı olarak ifade edilebilir.

3.1. Sürdürülebilir Kentler Birliği

1990 yılında kurulan Sürdürülebilir Kentler Birliği (ICLEI), sürdürülebilir kentler, kasabalar, bölgeler ve herkes için kentsel bir dünya inşa etmeyi amaçlayan küresel bir ağdır (ICLEI, t.y.). Kent yönetimleri, bölgesel hükümetler ve metropol bölgeleri olmak üzere 1750'den fazla üyeye sahiptir.

ICLEI, iklim değişikliği, çevresel felaketler, covid-19 pandemisi gibi sınıraşan krizlerin de yer aldığı birçok zorluğa karşı yanıt vermek ve kentleri daha dirençli ve sürdürülebilir hale getirmek için yerel ve bölgesel yönetimleri bir araya getirmektedir. Ağ, üyelerine bu zorluklara karşı politika geliştirme, kaynak sağlama, teknik rehberlik, eğitim ve deneyim paylaşımı gibi araçlar sunmaktadır.

ICLEI, uluslararası platformlar aracılığıyla yerel yönetimlerin sesini küresel düzeyde duyurmayı hedeflemektedir. Ağ, yerel yönetimlerin uluslararası iklim konferanslarına, sürdürülebilir kalkınma zirvelerine ve diğer önemli etkinliklere katılımlarını teşvik ederek, yerel düzeydeki deneyimleri ve başarıları küresel çapta paylaşmayı amaçlamaktadır.

3.2. C40-Kentleri

C40-Kentleri (C40 Cities Climate Leadership Group-C40), 2005 yılında Londra Belediye Başkanı Ken Livingstone tarafından kurulan iklim kriziyle yüzleşmek için eylem birliği içinde olan dünyanın önde gelen kentlerinin belediye başkanından oluşan küresel bir ağdır. C40 ağı, nüfusun önemli bir kısmını oluşturan dünyanın farklı coğrafi bölgelerindeki 96 büyük kenti kapsamaktadır. Bu nedenle, C40'ın çalışmaları küresel ölçekte iklim değişikliğiyle mücadelede etkili bir rol oynamaktadır.

C40'a üye olan kentler, iklim değişikliği, çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınma gibi konularda ortak hedefler belirler ve en iyi uygulamaları paylaşarak birbirlerine destek olurlar. C40-Kentlerinin belediye başkanlarının ana hedefi, 2030 yılına kadar adil emisyon paylarını yarıya indirmek, dünyanın küresel ısınmayı 1,5°C ile sınırlamasına yardımcı olmak ve sağlıklı, eşitlikçi ve dirençli toplumlar inşa etmek için kapsayıcı, bilime dayalı ve iş birlikçi bir yaklaşım kullanmaktır (C40-Kentleri, t.y.). C40 ağı, belediye başkanlarını şunlar için desteklemektedir:

- *Karbon salınımını azaltmak.* C40, fosil yakıtlardan kaynaklanan sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik stratejiler ve politikalar geliştirir ve bu alanda öncü olan kentleri teşvik eder.
- *Temiz enerjiyi teşvik etmek.* Kentler, enerji üretiminde ve tüketiminde temiz enerji kaynaklarına yönelerek karbon ayak izlerini azaltmaya çalışır.

- *Ulaşımı iyileştirmek.* C40, kent içi ulaşımda sürdürülebilir ve çevre dostu çözümleri teşvik eder ve toplu taşıma sistemlerini geliştirmeye odaklanır.
- *Yeşil altyapıyı geliştirmek.* Kentler, yeşil alanları artırmak, su kaynaklarını etkin kullanmak ve çevresel sorunlara uygun altyapılar inşa etmek için çalışır.
- *İklim değişikliğiyle uyum sağlamak.* C40, kentlerin iklim değişikliğine uyum sağlama konusunda stratejiler geliştirmesine ve riskleri azaltmasına yardımcı olur.

3.3. Metropol Kentler Birliği

1985 yılında kurulan Metropol Kentler Birliği (Metropolis), günümüzde Afrika, Asya, Avrupa, Kuzey Amerika, Latin Amerika ve Karayipler'de toplamda 153 büyükşehirden oluşmaktadır. Metropolis, büyükşehirleri daha sürdürülebilir, eşit ve dirençli toplumlara dönüştürmeyi amaçlamaktadır (Metropolis, t.y.). Bu kapsamda Dünya genelindeki büyükşehirlerin iş birliği yaparak sürdürülebilir kalkınma, şehir yönetimi ve kentsel sorunların çözümü konularında deneyimlerini paylaştığı ve ortak çözümler ürettiği bir ağ işlevini görmektedir. Metropolis Ağ'ının ana odak noktaları şunlardır:

- *Kentsel Kalkınma ve Planlama.* Metropolis, kentlerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerini desteklemek için şehir planlaması, altyapı geliştirme ve kentsel dönüşüm konularında en iyi uygulamaları paylaşır. Bu sayede kentler büyüme ve gelişme süreçlerini daha etkili bir şekilde yönlendirebilirler.
- *İklim Değişikliği ve Çevre.* Ağ, kentlerin iklim değişikliği ile mücadele, yeşil enerji kullanımı, atık yönetimi ve çevre koruma gibi alanlarda stratejiler geliştirmelerini teşvik eder. Bu sayede, kentlerin çevresel sürdürülebilirliklerini artırmalarına yardımcı olunur.
- *Toplumsal Kapsayıcılık ve Eşitlik.* Metropolis, kentsel yaşamın herkes için adil ve eşit olmasını destekler. Bu, yoksullukla mücadele, eğitim, sağlık hizmetleri ve toplumsal kapsayıcılık gibi konularda şehirlerin politika ve programlarını iyileştirmelerine yardımcı olur.
- *Yönetişim ve Kent İşleyişi.* Ağ, kent yönetişimi ve kentlerin etkili bir şekilde çalışmasını destekler. Bilgi paylaşımı ve en iyi uygulamaların aktarılması, kentlerin daha verimli ve şeffaf yönetişim sistemleri oluşturmalarına yardımcı olur.

- *Ulaşım ve Altyapı*. Metropolis, ulaşımın düzenlenmesi, ulaşım altyapısının geliştirilmesi ve trafik sorunlarının çözümü gibi kentlerin altyapısal zorluklarına odaklanır. Bu sayede kentlerin ulaşım sistemlerini daha sürdürülebilir ve verimli hale getirmelerine yardımcı olunur.

Metropolis ağı çeşitli konularda kentlere destek sağlarken Ersavaş Kavanoz ve Erdem (2023)'in yaptıkları bir çalışmada Covid-19 salgını ile birlikte, ağın gündemi ve politikalarının hızla bu yönde gelişme gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Metropolis, Covid-19 ile mücadelede kent yönetimlerine ödüller, etkinlikler, kampanyalar, dünya kongreleri, en iyi uygulama paylaşımları, bilgilendirme ve projeler yoluyla alternatif çözüm yolları, yenilikler ve kapasite geliştirme imkanı sağlamıştır.

3.4. Avrupa Kentler Birliği

1986 yılında kurulan Avrupa Kentler Birliği (Eurocities), Avrupa Birliği (AB) üye ve aday ülkelerden kentlerinin içinde bulunduğu 38 ülkede 200'den fazla kentin üyesi olduğu bir ağıdır. Eurocities, üye kentlerin belediye yöneticileri, yerel yetkilileri ve kent halkının katılımı ile çalışır. Ağ, büyük ve orta ölçekli Avrupa kentlerinin çeşitli konuları ele alarak deneyim paylaşımı yapmalarını ve politika geliştirme süreçlerine katkıda bulunmalarını amaçlar.

Eurocities'in faaliyet alanı genel olmakla birlikte iklim krizi, mülteci krizi ve covid-19 pandemisi gibi sınıraşan krizlerde ağ önemli işlevler üstlenmektedir. Eurocities, kentlerin iklim değişikliği ile mücadele, enerji verimliliği ve çevresel sürdürülebilirlik konularında iş birliği yapmalarını teşvik etmektedir. Benzer şekilde Covid-19 pandemisinin kent üzerindeki kısa vadede ve uzun vadedeki sosyal ve ekonomik etkileriyle de mücadele etmek için kentler arası dayanışma ve iş birliğine olanak sağlamıştır. Yine göçmenlerin entegrasyonu, mültecilerin korunması ve göç yönetimi politikalarını geliştirmede kentler arasında deneyimlerin paylaşılmasını sağlamaktadır. Atina Belediye Başkanı tarafından önerilen ve Eurocities ağı çerçevesinde başlatılan Dayanışma Kentleri mülteci krizinin yönetimine yönelik bir girişimdir. Bu zorluğun üstesinden gelmede kentlerin siyasi liderliğini vurgulayarak tüm kent eylem ve girişimlerinin sunulduğu çerçeveyi oluşturmayı amaçlamaktadır (Solidarity Cities, t.y.).

3.5. Dirençli Kentler Ağı

Dirençli Kentler Ağı (Resilient Cities Network- R-Cities), dünya genelinde kentlerin daha güvenli, sürdürülebilir ve dirençli hale gelmelerini amaçlayan bir uluslararası ağıdır (R-Cities, t.y.). Bu ağ, kentlerin doğal afetler,

sağlık salgınları, iklim değişikliği, ekonomik krizler ve diğer olası tehlikelere karşı hazırlıklı olmalarını teşvik ederken, kriz anlarında etkili bir şekilde mücadele etmelerine yardımcı olmaktadır.

R-Cities, Rockefeller Vakfı'nın 2013 yılında Küresel Yüzyüncü Yıl Girişimi'nin bir parçası olarak öncülük ettiği 100 Dirençli kent (100RC) girişimi üzerine inşa edilmiştir. 2019 yılında R-Cities adını alan ağ, Dünya çapında 40'tan fazla ülkede 100'e yakın kentte üyesi bulunmaktadır. R-Cities, ağ dahilindeki kentleri iklime dirençli kentler, dairesel kentler ve adil kentler olmak üzere 3 ana temada dirençlilik stratejileri geliştirmeleri için destekler.

3.6. Sağlıklı Kentler İçin Partnerlik Ağı

1980 yılında kurulan Sağlıklı Kentler için Partnerlik Ağı (Partnership for Healthy Cities-cities4health), kanser, diyabet, kalp hastalığı ve kronik akciğer hastalığı gibi bulaşıcı olmayan hastalıkları ve yaralanmaları önlemeyi taahhüt eden 70 kentten oluşan küresel bir ağıdır (Cities4health, t.y.). Ağ, Birleşmiş Milletler Sağlık Örgütü (WHO) tarafından desteklenmektedir.

Mart 2020'de Ağ, COVID-19'a karşı kentsel müdahalede acil yardım sağlamak için kapsamını genişletmiştir. WHO ile iş birliği yapan ağ, salgını önleme konusunda dünyanın önde gelen uzmanlarını bir araya getirmiştir. COVID-19'a müdahale çalışmaları, şehir hizmetlerinin sürdürülmesinden risk iletişiminin yönetilmesine ve sağlık ve güvenliği koruyan önlemlere ilişkin yasal rehberliğin uygulanmasına kadar her kentin karşılaştığı zorluklara yönelik teknik ve mali yardım ile pratik kaynaklara odaklanmaktadır.

3.7. Karbon Nötr Şehirler İttifakı

Karbon Nötr Şehirler İttifakı (Carbon Neutral Cities Alliance-CNCA), önümüzdeki 10-20 yıl içinde karbon nötrlüğü elde etmek için çalışan önde gelen 21 küresel kentin oluşturduğu bir iş birliği ağıdır. CNCA'nın misyonu, gelişen bir gezegende herkes için refah, sosyal eşitlik, dayanıklılık ve daha iyi yaşam kalitesi elde etmek amacıyla kentlerdeki dönüştürücü iklim eylemini harekete geçirmektir (CNCA, t.y.).

CNCA, iklim eylem hareketi misyonu doğrultusunda aşağıda belirtilen yedi stratejik odağa sahiptir:

- Kentlerde iklim politikalarının geliştirilmesini, benimsenmesini ve uygulanmasını harekete geçirmek için dönüştürücü iklim eyleminin finansmanı
- Doğrudan kentler tarafından kontrol edilmeyen emisyonları azaltmak için diğer karar vericilerin politikaları üzerinde kolektif etki yaratmak ve bu politikaları savunmak

- Karbon nötrlüğün planlanması, uygulanması, etki ölçümü ve sürekli iyileştirme için ileri metodolojiler, standartlar ve yönetim araçları
- İklim öncüsü kentler arasında akran öğrenimini teşvik ederek kentlerin birbirlerinden öğrenmesi ve birlikte daha ileri ve daha hızlı ilerleyebilme
- Kent sürdürülebilirliği yöneticilerinin değişim yaratıcılar olarak rollerinde başarılı olabilmeleri için dönüşümcü liderliği geliştirmek.
- Kentlerin karbon nötrlüğü çalışmalarını ilerletmek için daha etkili iletişim kurmalarına yardımcı olmak.
- İklim adaletini iddialı iklim eylemine entegre ederek adil karbon nötr bir geleceğe öncelik vermek.

SONUÇ

Son yıllarda kentlerin karşılaştığı krizler ve afetler birden çok yönetim alanına ve politika sektörlerine tezahür etmeleri ile sınıraşan nitelik göstermektedir. Kentler üzerinde kısa ve uzun vadede yıkıcı etkilere neden bu krizler yüksek belirsizlik ve karmaşıklık altında hızlı ve etkin bir çözüm beklemektedir. Fakat geleneksel ve tek aktör olarak kent yönetimlerinin krizi ele aldığı çözümler bu krizler için yeterli olmamaktadır.

Sınıraşan krizlere karşı en etkili çözümlerden biri kentsel direnci artırmaktır. Kentsel dirence sahip kentler, beklenmedik durumlara karşı hazırlıklı olan, esnek, hızlı hareket edebilen, kapsayıcı ve bütüncül çözümler ortaya koyabilen, uyum sağlama kapasitesine sahip olan ve kendini iyileştirebilen kentlerdir. Fakat dirençli bir kent olabilmenin en etkili mekanizmaları ise iş birliğinden, ağlardan, ortaklıklardan ve karşılıklı ilişkilerden faydalanma yoluna gitmektir. Uluslararası kent ağları kent yönetimlerinin söz konusu krizlerle başa çıkabilmek için geliştirdikleri iş birliği araçlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Kent yönetimlerinin ortak bir paydada birlikte hareket edebilmesini sağlayan bu ağ yapıları bilgi ve deneyimin paylaşılması, politika transferi, kaynak temini, kamuoyu oluşturma, dayanışma sağlama gibi işlevlerle kentsel direnci artırmada çok önemli bir rol oynadığı aşikardır.

İklim krizi, doğal afetler, çevre sorunları, salgın hastalıklar, göç ve mülteci akını gibi sınıraşan krizler elbette kalıcı olarak çözümlenemez. Fakat sayıları ve tematik konuları her geçen gün artan uluslararası kent ağları ile bu krizlerin kentsel alanlardaki yıkıcı etkilerinin azaltılması ve kentsel direncin artırılması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Ansell, C., Boin, A. & Keller, A. (2010). Managing transboundary crises: Identifying building blocks of an effective response system. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 18 (4), 205–217. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5973.2010.00620.x>
- Birleşmiş Milletler-Habitat (t.y.). *What is a resilient city?*. UN-Habitat, <https://urbanresiliencehub.org/what-is-urban-resilience/>
- Boin, A., Busuioc, M. & Groenleer, M. (2014). Building European Union capacity to manage transboundary crises: Network or lead-agency model? *Regulation & Governance*, 8, 418–436. <https://doi.org/10.1111/rego.12035>
- Boin, A. (2019). The transboundary crisis: Why we are unprepared and the road ahead. *J Contingencies and Crisis Management*. 27, 94–99. <https://doi.org/10.1111/1468-5973.1224194>
- Boin, A. & Bynander, E. (2015). Explaining success and failure in crisis coordination. *Geografiska Annaler: Series A, Physical Geography*, 97 (1), 123–135. <https://doi.org/10.1111/geoa.12072>
- Boin, A. & Hart, P. (2003). Public leadership in times of crisis: Mission impossible. *Public Administration Review*, 63, 544–53. <https://doi.org/10.1111/1540-6210.00318>
- Christensen, T., Danielsen, O. A., Læg Reid, P. & Rykkja, L.H. (2016). Comparing coordination structures for crisis management in six countries. *Public Administration*, 94(2), 316–332. <https://doi.org/10.1111/padm.12186>
- Christensen, T., Læg Reid, P. & Rykkja, L.H. (2015). The challenges of coordination in national security management – the case of the terrorist attack in Norway. *International Review of Administrative Sciences*, 81 (2), 352–372. <https://doi.org/10.1177/0020852314564307>
- Christensen, T. & Ma, L. (2020). Coordination structures and mechanisms for crisis management in China: Challenges of complexity. *Public Organization Review*, 20, 19–36. <https://doi.org/10.1007/s11115-018-0423-9>
- Cities4health (t.y.). *About us*. The Partnership for Healthy Cities. <https://cities4health.org/about-us>
- CNCA (t.y.). *About us*. Carbon Neutral Cities Alliance. <https://carbonneutral-cities.org/about/>
- Coaffee, J. (2013). “Rescaling and responsabilising the politics of urban resilience: From national security to local place making”, *Politics*, 33(4), 240–252. <https://doi.org/10.1111/1467-9256.12011>
- C40-Kentleri (t.y.) *Who we are*. C40 Cities Climate Leadership Group. <https://www.c40.org/about-c40/>
- Erdem, N. (2021). Karmaşık sorunlar ve yerel iş birlikleri. S. Ersavaş Kavanoz, A. Uzun ve H. Şengün (Ed.), *Karmaşık Sorunlar ve Kent*, içinde (ss. 51–72), Astana Yayınları.

- Ersavaş Kavanoz, S. (2020a). Karmaşık sorunlar ve kentler arası iş birlikleri. C. Babaoğlu, L. Memiş ve O. Erdoğan (Ed.), *Yerel Yönetimlerde Teknoloji ve Katılım*, içinde (ss. 337-364), Orion Kitabevi.
- Ersavaş Kavanoz, S. (2020b). Kentsel direnç kavramı üzerine. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 5-24.
- Ersavaş Kavanoz, S. ve Erdem, N. (2023). Ulus ötesi belediye ağlarının Covid-19 ile mücadeledeki yeri. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (2), 276-293. <https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1147136>
- Grint, K. (2010). Wicked problems and clumsy solutions: The role of leadership. S. Brookes ve K. Grint (Ed.), *The new public leadership challenge*, içinde (ss. 169-187). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230277953_11
- Huxham, C. (2003). Theorizing collaboration practice. *Public Management Review*, 5 (3), 401-423. <https://doi.org/10.1080/1471903032000146964>
- ICLEI (t.y.). *Our vision*. ICLEI-Local Governments for Sustainability. https://iclei.org/our_vision/
- Kapucu, N. (2006). Interagency communication networks during emergencies. *American Review of Public Administration*, 36 (2), 207-225. <https://doi.org/10.1177/0275074005280605>
- Koppenjan, J. & Klijn, E.-H. (2004). *Managing uncertainties in networks*. Routledge.
- McEntire, D.A. (2002), Coordinating multi-organisational responses to disaster: Lessons from the March 28, 2000, ForthWorth Tornado. *Disaster Prevention and Management*, 11 (5), 369-379. <https://doi.org/10.1108/09653560210453416>
- Metropolis (t.y.). *About us*. Metropolis. <https://www.metropolis.org/about-us>
- Moynihan, D. P. (2009). The network governance of crisis response: Case studies of Incident Command Systems. *The Journal of Public Administration Research and Theory*, 9, 895-915. <https://doi.org/10.1093/jopart/mun033>
- OECD Green Growth Studies (2018, 10 Aralık). *Building resilient cities, an assessment of disaster risk management policies in Southeast Asia*, OECD Publishing. <https://www.oecd.org/publications/building-resilient-cities-9789264305397-en.htm>
- Öztürk, N. K. & Demirel, Ö. (2021). Çok paydaşlı iş birliği ve dirençli kent açısından Montreal şehri. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 10 (2), 24-44.
- R-Cities (t.y.). *What we do*. Resilient Cities Network. <https://resilientcities-network.org/what-we-do/>

Rosenthal, U., Charles, M. T. & Hart, P. (Ed.) (1989). *Coping with crises: The management of disasters, riots and terrorism*. Charles C. Thomas Publisher. <https://doi.org/10.1177/108602669100500304>

Rosenthal, U., & Hart, P. (1991). Experts and Decision Makers in Crisis Situations. *Knowledge*, 12 (4), 350-372. <https://doi.org/10.1177/107554709101200402>

Solidarity Cities (t.y.). *About*. Solidarity Cities. <https://solidaritycities.eu/about>

Uzun, A. (2020). Kötü huylu problemlerle mücadele stratejileri: Problem odaklı ve durumsalcı bir perspektif. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 57, 145-170. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.748552>

Kentlerde Konut Krizi

Enes Yalçın¹

“Konut kıtlığı yaklaşmakta olan bir kriz değil, eğer harekete geçmezsek sorun haline gelecek uzak bir tehdit de değil. Zaten yaşadığımız bir şey.” (DCLG, 2017: s. 15).

Özet

İnsanların barınma ihtiyacı, yeme içme ihtiyaçları gibi temel ihtiyaçlardır. Barınma hususu, vücut sıcaklığını muhafaza edecek bir kapalı alana duyulan gereksinimin oldukça ötesindedir. Gereksinim duyulan barınak; sağlıklı koşullara sahip olan, emniyeti tesis eden, kişilerin mekân üzerinden kendilerini ifade ederek toplumsal ilişki kurmalarına olanak tanıyan konuttur. Konuta duyulan gereksinim bir haktır ve bu hakkın karşılanması uluslararası sözleşmelerde üzerinde sıklıkla durulan bir gereklilik olarak vurgulanmaktadır. Konut gereksiniminin karşılanamaması konut sorununa işaret etmektedir. Konut sorununun uzun süre çözümlenememesi ise konut krizine yol açmaktadır. Bu çalışmada konut krizi olgusunun açıklanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda literatür taraması gerçekleştirilerek konut krizinin dünya genelinde nasıl şekillendiği ve bu krizin nelere sebebiyet verdiği irdelenmiştir. Konut kavramı başlı başına birçok alan ve disiplinle ilişki halinde olan bir kavramdır. Yine çok boyutlu bir olgu olan konut krizi ise bu çalışmada finansal ve toplumsal boyutları ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme, konut hakkının içerdiği çok yönlü gereksinim tanımlaması ile uyum göstermektedir. Böylelikle çalışmanın son kısmında incelenen, konut krizinin çözümüne yönelik geliştirilen çeşitli yöntem ve araçların üzerinde durulması ayrıca anlam kazanmaktadır. Çalışmanın araştırmacıların yanı sıra, konut politikası belirleyicileri ve uygulayıcılarına da katkı sunacağı umulmaktadır.

GİRİŞ

Ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmişliğin göstergelerinden biri olan yapıli çevrenin temel unsuru olan konut, insanlar için barınak olmanın yanı sıra kendini ifade etme ve sosyalleşme aracıdır. Ailenin yerleşkesi olan

1 Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, enes.yalcin@ikc.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1086-6313.

konut, bireylere topluluk duygusu, kişisel kimlik ve öz değer sağlamaktadır. İnsanlar kentte sunulan altyapı hizmetlerinin önemli bir kısmına konutları vasıtasıyla ulaşmaktadır. Konutun bu çok boyutlu yapısı, konut ihtiyacı karşılanmadığında ortaya çıkan konut sorununu ve bu sorunun sürekli ve geniş çaplı hale gelmesiyle şekillenen konut krizini yine birçok açıdan ele almayı gerektirmektedir.

Konut krizi olgusu; iktisadi, idari, siyasi, kültürel, toplumsal yönler içeren bir olgudur ve bu nedenle konut krizinin doğurduğu etkiler yüzeysel olmanın ötesindedir. Konut krizi bir yandan, konut arzı ve konut talebi dengesizliğiyle karakterize olan nicel bağlamlı bir krizdir. Öte yandan insanların güvenli, sağlıklı, huzurlu, kendilerini ifade ederek sosyalleşebildikleri ölçütleri mümkün kılmamakla tanımlanan nitel yönlü bir krizdir. Nicel açıdan konut krizi birtakım verilerle doğrulanmaktadır. Küresel çapta uygun fiyatlı konut açığının 330 milyon kentsel hane halkı olduğu tahmin edilmekte ve bu sayının 2025 yılına kadar yüzde 30'dan fazla artarak 440 milyon haneye, yani 1,6 milyar insana ulaşacağı beklenmektedir (King ve diğerleri, 2017: s. 2). Nitelik açısından konut krizine sebep olan etmenler incelendiğinde ise düşük konut kalitesi, gecekondulaşma ve kaçak yapılaşma, konutların ulaşılabilir konumda olmaması, güvenlik açığı, mahremiyet olgusunu zedeleyici yapılaşma gibi sorunların başta geldiği görülmektedir.

Bu çalışmada, konut krizi olgusu sebepleri ve boyutları bağlamında irdelenmiş, konut krizini ortadan kaldırmaya yönelik gerçekleştirilen pratikler ve kullanılan enstrümanlar incelenmiştir. Konut krizi yaşayan ülkelerin, krizlerin çapı ve etki kapasitesi değişiklik gösterse de kriz sebepleri ve kriz çözümüne odaklı faaliyetler noktasında dikkate değer benzerlikler içerdiği sonucuna varılmıştır.

KONUT KRİZİ OLGUSU

Konut krizi olgusunun mevcudiyetini, gerçekleşme nedenlerini ve konut krizine yönelik çözüm önerilerini tartışmadan evvel, kriz kavramının ne olduğunu açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Türk Dil Kurumu'na (2023) göre kriz, “a) Bir organda birdenbire ortaya çıkan fizyolojik bozukluk; bunalım, akse, b) bunalım, c) bir şeyin çok kıt bulunması durumu, ç) bir şeye duyulan ani ve aşırı istek, d) çöküntü, e) bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem; bunalım, buhran” olarak tanımlanmaktadır. Görüldüğü üzere, ilgili tanımdaki “c maddesi” somut bir oluşum olan konutun kıtlığı durumunda “konut krizi” kavramının kullanılmasına olanak tanımaktadır. Peki ne tür durumlarda konut yetersizliği, konut krizi olarak değerlendirilmektedir?

İngiltere’de 1996’dan bu yana konut reel fiyatlarının %160’ın üzerinde artış gösterdiği² ve ülkede bugüne dek görülen en düşük konut sahipliği oranının tespit edildiği bilinmektedir. Yaşanan bir konut krizidir ve sebebi de onlarca yıldır konut arzının, hane artış hızını takip edememesine bağlanmaktadır (Mulheirn, 2019: s. 4). Bu örnekte, “konut arzının konut ihtiyacını karşılayamadığı, yani bir konut açığı ile karşı karşıya olunduğu durumları veya kimi hane halklarının yaşadığı konutların asgari standartların altında oluşunu” (Olgun, 2022: s. 32) ifade eden konut sorununun uzun süre çözülememesi ve artarak devam etmesi nedeniyle konut krizine dönüşmüş olması söz konusudur. Bu uzun süre nitelemesine İngiltere Topluluklar ve Yerel Yönetimler Dairesi de (*Department for Communities and Local Government-DCLG*) (2017: s. 9) “Bu ülkede konut piyasası çökmüş durumda ve nedeni çok basit: Çok uzun süredir yeterli sayıda ev inşa etmedik” ifadesiyle atıfta bulunmaktadır.

Konut sorununun kriz haline dönüşmesinde sürenin olduğu kadar, soruna yol açan etmen çeşitliliğinin ve sorun etki sahasının genişliğinin de önemi vardır. Artan sosyal konut bekleme listeleri, kiralar ve konut fiyatları, güvensiz kiracılıklar, aşırı kalabalık, azalan kalite ve daha az varlıklı olan kesimi kentin dışına iten hızlı soylulaştırma, İngiltere’deki konutlar krizini çeşitlendiren etmenlerin başında gelmektedir³ (Robertson, 2017: s. 195). Bunun yanı sıra İngiltere örneğinde konut sorununun toplumun hemen hemen tüm kesimine yansiyarak kriz haline geldiği bilinmektedir. Aşırı borç altındaki “ipotek kölelerinden” kira artışları ve tahliyelerle karşı karşıya kalan genç profesyoneller ve öğrencilere; rutubetli, aşırı kalabalık dairelerde veya geçici konaklama yerlerinde yaşayanlardan sokakta kalan evsizlere varıncaya kadar, değişen ölçülerde olmak üzere öyle veya böyle tüm Londralılar konut krizinden etkilenmektedir (Watt ve Minton, 2016: s. 205). Bu da krizin etki sahasının ne denli geniş olduğuna işaret etmektedir.

ABD de konut kriziyle karşı karşıyadır. Ülkede uygun fiyatlı konut sayısının her geçen gün biraz daha azaldığı bilinmektedir. Kentsel konut

2 İngiltere’deki konut araştırma kuruluşu olan Shelter’e göre (2013: s. 3), ülkedeki gıda fiyat artış oranı, 1971’den bu yana konut fiyat artış oranı ile aynı oranda seyretseydi 4 litrelik bir karton süt 10,45 sterline, bir tavuk 51,18 sterline, altılı bir salkım muz 8.47 sterline, altılı bir kutu yumurta £5.01 sterline, bir somun dilimlenmiş beyaz ekmeğe 4,36 sterline, bir kuzu budu 53,18 sterline ve dört kişilik bir ailenin ortalama haftalık gıda harcaması 453,23 sterline mal olacaktı.

3 İngiltere’de konut kiracılarının üçte biri yapısal olarak yetersiz konutlarda yaşamaktadır ve konut yalıtımının istenen ölçülerde olmaması enerji ve sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Ayrıca iki milyonu aşkın hane halkı sosyal konut bekleme listesinde yer almaktadır. Ülkede 1,8 milyon hane gelirlerinin yarısından fazlasını konut maliyetlerine harcamakta olup en yoksul insanların konut maliyetlerini karşıladıktan sonra geri kalan tüm harcamalarını gerçekleştirebilmek için kendilerine haftada sadece yaklaşık 60 sterlin kalmaktadır (Slater, 2018: s. 878).

piyasası; soylulaştırma faaliyetleri, orta sınıf ve lüks konut yatırımları, tek odalı otellerin (*single-room occupancy hotels/SROs*) yok edilmesi, gecekondulaşma ve kira artışları nedeniyle dönüşüme uğramıştır. Düşük gelirli konut sağlamak için özel sektörü sübvansen etmenin verimsiz, etkisiz ve maliyetli olduğu ortaya çıkmıştır. ABD kentlerindeki siyahlar ve diğer ırksal azınlıklar bu olumsuz konut eğilimlerinden orantısız bir şekilde zarar görmüşlerdir (Timmer ve diğerleri, 2019: s. 181).

Konut krizi bir anlamda kalkınma sorununun yansımasıdır. Ülkelerin kalkınma seviyesi kentlerinin kalkınma seviyesiyle, kentlerinin kalkınma seviyesi de konut başta olmak üzere yapı çevre elemanlarının kalitesiyle, bu elemanların toplumun ihtiyaçlarını karşılama yeterliliğiyle ölçülmektedir. Burada uygun yapı malzemesinin ve teknolojinin kullanımı, kentin kimliğine, tarihi ve kültürel yapısına uyum gibi unsurlar da dikkat çekmektedir (Çetin, 2012: s. 297).

20. yüzyıldan 1960'ların sonlarına dek konut sorunu esasen nicelik, nitelik ve fiyatla ilişkilendirilmiştir. Bu dönemde toplam hane sayısının mevcut konut sayısını aştığı genel bir konut sıkıntısı mevcuttur. Bu genel kıtlık, talebin yüksek olduğu alanlardaki daha ciddi sorunları gizlemiştir. Burada da konut krizine yol açan diğer bir faktör olarak konut stokunun eskimesi gündeme gelmektedir. Konut stokunun eskimesi, konut talebine uzun süre yanıt verememe durumuyla ilişkilendirilmese de konut gereksiniminde bulunan hane sayısının artmasına yol açması bakımından önem taşımaktadır. İngiltere örneğine bakıldığında, İngiltere'nin kentsel bir sanayi toplumu olarak erken gelişiminin, 20. yüzyıla eski, küçük, yoğun bir şekilde bir araya toplanmış, genellikle başlangıçta kötü inşa edilmiş ve daha sonra kötü bir şekilde bakımı yapılmış büyük bir konut stoku miras bıraktığı görülmektedir. 19. yüzyıl işçi sınıfı konutlarının kalitesizliği, özellikle düşük ücretli işçilerin yaşadıkları yerler, makul barınma maliyeti ile birçok işçinin ödeyebileceği fiyat arasındaki önemli farkı yansıtmaktadır (Malpass, 2005: s. 6). Dönemin İngiliz edebiyat eserlerinde de işçilerin konutlarının ne denli yaşanılmaz koşullar içerdiğine ilişkin geniş tasvirlerle karşılaşmak mümkündür.

Konut Krizine Yol Açan Etmenler

Konut krizine yol açan, konut arzının konut talebine uzun süre yanıt verememe durumu, temel olarak; savaş, doğal afet, nüfus artışı ve göç, siyasi/ iktisadi karar ve uygulamalar gibi etmenler nedeniyle gerçekleşmektedir.

Savaş

Savaş öncelikle sebep olduğu yıkım nedeniyle, iktisadi, idari ve toplumsal boyutlarıyla konut krizine yol açan nedenlerin başında gelmektedir. Savaş

kimi durumda kentkırım (*urbicide*) denen kentsel yıkıma neden olarak kentin tarihi, kültürel bellek unsuru olan yapıları çevresine zarar veremekteyse de her durumda doğrudan ve dolaylı etkileriyle konut krizine dönüşebilecek konut sorunlarının müsebbibi olarak dikkat çekmektedir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sona ererken ve Avustralya Federal Hükümeti dikkatini savaş sonrası önemli bir yeniden yapılanma görevine odaklarken konut sorununun baş gösterdiği bilinmektedir. Ayrıca ülkede, Büyük Buhran'ın etkileriyle inşaat malzemeleri ve emeğin savaşa kanalize edilmesinin doğurduğu ekonomik sorunların bileşimi, 300.000 civarında olduğu tahmin edilen konut açığına yol açmıştır. Bu süreçte Avustralya'daki konutlar hem nicelik hem de nitelik açısından sorun teşkil etmektedir (Dufty-Jones, 2018: s. 6).

Doğal Afet

Doğal afet de savaş gibi hem gerçekleştirmiş olduğu yıkımla hem de afet sonrası afetin etki şiddeti ve etki sahasına göre değişmekle beraber gereksinim duyulan iyileştirme faaliyetlerinin uzun zaman alması nedeniyle konut krizine yol açmaktadır. Son olarak 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen ve 11 kenti doğrudan etkileyen Kahramanmaraş merkezli depremde, inceleme yapılan 1 milyon 728 bin bina içerisinde 637 bin 222 bağımsız bölümden oluşan 227 bin 27 binanın acil yıkılacak, ağır hasarlı ve yıkık hale gelmiş olması (Bloomberg, 2023) ortaya çıkan krizin boyutunu gözler önüne sermektedir. Kaldı ki en yıkıcısı deprem olmakla beraber doğal afet, bilindiği üzere depremle sınırlı bir olgu değildir.

Nüfus Artışı ve Göç

Konut krizine neden olan etmenlerden bir diğeri ise nüfus artışı ve göçtür. Nüfus artışı konut talebini arttırarak konut arzının bu talebi karşılamakta yetersiz kaldığı koşullarda konut arz-talep dengesini bozmaktadır. Ayrıca ortalama yaşam süresinin uzaması, boşanmaların artışı, bireysel yaşam tarzının yaygınlık kazanması, hanelerin parçalanmasına neden olmaktadır. Bu durumda nüfus artışı gerçekleşmiyor olsa dahi hane sayısı ve tabiatıyla konut talebi artmaktadır. Göç olgusu söz konusu olduğunda ise kimi zaman güvenlik kaygısıyla kimi zamansa iş gücü hareketliliği sebebiyle dengesiz gerçekleşen iç göçlerin konut sorunu doğurduğu bilinmekteyse de bilhassa savaş sonrası bir bölgeye yoğun bir şekilde gerçekleşen uluslararası göçlerin, konut sorununun konut krizine dönüşmesine yol açtığı görülmektedir. Göç miktarındaki artış konut talebini arttırmaktadır. Konut fiyatlarındaki değişimse temelde talep arz dengesine bağlıdır. Konut sektörü, konut arzını kısa vadede gelişen konut talebine uyarlama eğilimine girer ve yeni bina inşalarıyla konut stokunu arttırır. Böylelikle kısa vadede göçmen akışına olumlu tepki veren konut piyasaları, herhangi bir düzenleme gerçekleşmediği

takdirde, uzun vadede konut arzının piyasa koşullarındaki değişikliklere olan duyarlılığına bağlı şekillenecektir (d'Albis ve diğerleri, 2017: s. 2-3). Ayrıca kimi durumlarda, “göçmenlere özel yerel tesislerin” ve “kişisel bağlantıların” tesiriyle göçmenler konut fiyat ve kiralara daha az duyarlı olurken yerli halk fiyatlara daha duyarlı hale gelebilmektedir (Topçu, 2020: s. 429). Yalçın ve Aslan da (2017: s. 110), konut sektörünün Konya'daki seyrini tespit etme amacıyla gerçekleştirdikleri saha çalışmasında, kente göç artışının neden olduğu sonuçlardan birisini de konut sektöründe görülen fiyat şişmesi olarak tespit etmişlerdir.

Siyasi/İktisadi Karar ve Uygulamalar

Siyasi/iktisadi karar ve uygulamalar da konut krizine sebep olabilmektedir. Hükümetlerin aldığı kararların spekülasyoncular için fırsatlar yaratması, bu durumun eşitsizlikleri artırması ve mevcut satın alınabilirlik krizinin uzamasına büyük ölçüde katkıda bulunması bir siyasi kararın konut krizi üzerine etkisini göstermektedir. Örneğin 2018 yılında Türkiye’de yabancılara konut satışı ile ilgili düzenlemede yapılan değişiklik neticesinde konut alan yabancılara Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı verilme sınırı, 1 milyon ABD dolarından, 250 bin ABD dolarına düşürülmüştür. Böylelikle yabancıların Türkiye konut piyasasına ilgileri artmıştır. Bu durumda marjinal fiyatlamaya yapma imkanına sahip yabancılar, Türkiye’de konut fiyatları genel seviyesinin yükselmesinin nedenlerinden birini oluşturmuşlardır (Balaban, 2023: s. 16).

Türkiye’de ayrıca 1990’lı yıllarda artış gösteren siyasi kriz ve banka iflasları ile karakterize iktisadi buhran ortamının inşaat maliyetlerini oldukça arttırdığı ve bu durumun konut sektörüne yatırım yapılmasının önüne geçtiği görülmektedir. İrlanda’da da mevcut araştırmalar, devletin konut tedarikinden çekilmesinin köklerinin 1970’lerin sonu ile 1980’lerin ortası arasında meydana gelen İrlanda mali krizine dayandığını ileri sürmektedir (Lima, 2018: s. 2).

Konut Krizinin Boyutları

Konut krizinin, konut ihtiyacını karşılama sorununun kronik hale gelmesiyle şekillendiği ifade edilmiştir. Konut ihtiyacı ise sıklıkla karıştırılan konut talebinden farklı bir anlama işaret etmektedir. Konut talebi, ödeme gücüne sahip olarak belli bir konutu satın almaya veya kiralamaya istekli olma durumunu ifade ederken konut ihtiyacı, ödeme gücünün mevcudiyetine bakılmaksızın kişi başına gerekli en küçük yeterli mekânı ifade etmektedir (Keleş, 2015: s. 258-259). Yeterli ödeme gücüne sahip olmadığından konut talebinde bulunamayan birisinin, konut ihtiyacı duyuyor olabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu doğrultuda, mekânın, yapılı çevrenin ve bilhassa konutun

finansallaşması başlı başına bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Konutun bir barınma nesnesi olmasının ötesinde bir yatırım aracına dönüşmesi de bu bağlamda değerlendirilmektedir.

Konutun değişim değeri bir bakıma, aşırı finansal birikimin eritilmesi ya da daha doğru bir ifadeyle aktarılmasına olanak tanıyan mekânsal bir çözümdür. Bu çözümün üst ölçekte meydana geldiği mekân ise kenttir. Harvey (2013: s. 217), kentleri, önemli orandaki artık ürünün harekete geçirilmesi, koparılması ve coğrafi olarak yoğunlaşması yoluyla yapılandırılmış birimler olarak tasvir etmektedir. Artık ürün kentte oluşturulmakta, paylaşımı ve dağılımı yine burada gerçekleşmektedir. Konut da bu süreçte kullanım değerinin ötesinde değişim değeri ile etkili bir meta görünümü kazanmaktadır. Konutun bir barınma ögesi olmaktan çok daha fazla anlamlar kazanması, finansal krizlerin yanı sıra toplumsal krizlere de neden olmaktadır.

Konut Krizinin Finansal Boyutu

Diğer gayrimenkul türleri gibi, oldukça değerli bir maddi teminata karşılık gelen konut, makroekonomi ve finansal istikrarla doğrudan ilişkilidir. Konutun servet biriktirme aracı olarak bir güvence olarak sunulması, konut teminine yönelik farklı finansal araçların inşası, konutun yatırımcılar tarafından spekülatif bir aygıtla dönüştürülmesi gibi unsurlar, konut piyasasının etki alanını genişletmiştir. Konut piyasasında şekillenen birtakım açmazlar, küresel düzeyde şekillenen finansal krizlere yol açmıştır.

2008 yılında yaşanan finansal krizde, ipoteğe dayalı menkul kıymetler adı altında, mortgage kredi sistemi üzerinden oluşan ikincil piyasaların etkisi bulunmaktadır. Çöken ve küresel çapta bir finansal krize yol açan bu sistemde; tanımı gereği likit olmayan, mekânsal olarak sabit ve hareketsiz, nispeten dayanıklı ve maliyetli olan gayrimenkul (Gotham, 2009: s. 359) üzerinden mortgage kredilerinin finansal kuruluşlar ve yatırımcılarca alınıp satıldığı ikincil mortgage piyasalarının rolü söz konusudur. Zikredilen ipoteğe dayalı menkul kıymet kavramını ortaya çıkaran sistem şu şekilde işlemektedir: Nihai tüketiciye (müşteri) uzun süreli kredi temin eden banka (ticari banka), bir başka bankaya (yatırım bankası), müşterilerinden elde etmiş olduğu kredi borçlarına ilişkin senetleri ve ipotek hakkını satmaktadır. Böylelikle hem hızla likidite sağlamak hem de borçlarını temizlemektedir. Yatırım bankaları da özel amaçlı bir şirket kurarak kredilerin geri ödenmesine ilişkin hakları bu şirkete devretmektedir. Bu şirketse söz konusu hakları hisse senetleri olarak halka arz etmektedir. Böylelikle gayrimenkul bir bakıma menkul kıymete dönüştürülmektedir (Khan Academy, 2014a; Khan Academy, 2014b).

Konut fiyatlarında yaşanan artış neticesinde yatırımcılar, ipoteğe dayalı menkul kıymetlere hücum etmişler, finansal kuruluşlar da nihai tüketiciye mortgage kredisi verirken kriterleri son derece geniş tutarak müşterilerin kredi geri ödeme potansiyellerini rasyonel ölçülerde değerlendirmemiştir. Düzenli gelire sahip olmayan, ödeme gücü düşük müşterilere dahi uzun vadeli mortgage kredisi sağlanmış (*eşik altı/subprime kredi*) ve ödemeler gerçekleşmeyince temerrüt oranı artış göstermiş, ipoteğe dayalı menkul kıymetler hızla değer kaybederek tüm finansal sistemde krize yol açmıştır (Yeşilbağ, 2020: s. 105). Krizin temelinde, konutun bir barınma ihtiyacını gideren enstrüman olarak görülmesinden ziyade konuta finans piyasalarının yönlendirdiği bir yatırım ve kar nesnesi olarak bakılması yer almaktadır.

Periyodik konut krizleri, konutun sabit varlıklardan kar elde etme odağı haline geldiği geç sanayi ekonomilerinin kalıcı bir özelliği haline gelmiştir. Konut tedarikindeki son gelişmeler küresel finans piyasaları tarafından şekillendirilmekte ve refah sunumunun metalaştırılmasını ve konutun finansallaşmasını içermektedir (Lima, 2021: s. 3283). Ulusal veya uluslararası krizler kendi bağlamlarının ürünleri olsa da genellikle oldukça benzer temeller üzerine inşa edilmektedir. Konut yoluyla sermaye birikimi, konutun hem yerli hem de uluslararası yatırımcılar için cazip bir varlık sınıfı haline gelmesiyle birlikte genellikle daha üretken ekonomik faaliyetlerde bir düşüşe işaret etmektedir. Yerli yatırımcılar diğer yatırım varlıklarından uzaklaştıkça ve küresel sermaye yatırım fırsatları aradıkça, bilhassa coğrafi olarak sınırlı yerel arz, sınırsız yatırım talebine ayak uydurmaya çalışmakta ve başarısız olmaktadır. Arz sistemleri arazi ve mevzuat kısıtlamalarına karşı mücadele edebilse de konutların finansallaşması ve hızla artan yatırım talebi seviyeleri en azından aynı derecede büyük bir mücadeleye gereksinim duymaktadır (Gallent ve diğerleri, 2017: s. 2206).

Konut Krizinin Toplumsal Boyutu

Barınma insanlığın temel gereksinimlerinden birisidir. İnsanoğlu belirli bir vücut sıcaklık aralığında hayatını devam ettirebilmektedir. Zorlu iklim koşullarında bu sıcaklık aralığının muhafazası da bir barınak temini halinde mümkün olmaktadır. Bu barınak da konuttur. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası da 57. maddesinde “devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözetken bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler” ifadesiyle konut hakkını tanımlamaktadır. Ayrıca Birleşmiş Milletler Ekonomik Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Avrupa Konseyi Avrupa Kentsel Şartı gibi uluslararası belgelerde yer alan ve Birleşmiş Milletler

İnsan Yerleşmeleri Konferansı (HABITAT II) gibi uluslararası kongrelerde gündeme taşınan konut hakkı, sadece barınma ile sınırlı bir hak tanımı yapmamakta; güvenlik, altyapı, sağlık koşullarına uygun, insanın çalışma, sağlık, eğitim, çevre gibi haklarını kullanmasına imkan tanıyan, herkesçe erişilebilir ve karşılığı ödenebilir bir barınma alanının karşılanmasına işaret etmektedir (Çoban, 2012: s. 76). Bunun yanı sıra konutun, bireyi toplumun bir parçası kılarak uzun süreli bir teminat gerektirdiği bilinmektedir. Böylelikle, toplumsal ve mali olanakları yetersiz birey ve/veya grupların konut hakkının piyasa koşullarının insafına bırakılmaması da beklenmektedir. Eskimiş konut dokusunun yenilenme bedelinin, sosyoekonomik düzeyi düşük grupların üzerine yüklenmemesi gerekliliği de bir başka husus olarak dikkat çekmektedir (Avrupa Konseyi, 1992).

Gelinen noktada, konut hakkına ilişkin uluslararası metinlere yansımış olan gerekliliklerin dünya çapında karşılanamamakta olduğu görülmektedir. Heslop ve Ormerod (2019: s. 145-146) İngiltere'deki konut krizini konu edinen çalışmalarında, son 40 yılda İngiltere'deki konutların giderek nicelik ve nitelik açısından daha uygunsuz hale geldiğinden, bilhassa evsizlik ve azalan konut sahipliği ile karakterize sorunların 2008'deki finansal krizden bu yana daha da kötüleştiğinden söz etmektedirler. Daha da önemlisi, konut krizinin en son tekrarı, yalnızca evsizlik, aşırı kalabalık veya güvensiz kiracılık yaşayanlar gibi konut güvencesizliği yaşayanları değil, aynı zamanda konut sahibi olmakta zorlanan orta sınıf Y kuşağını da etkisi altına almaktadır. Bu durum, konut krizinin etki sahasının ne denli geniş kapsamlı olabileceği ve olgunun tanımlanmasının ne denli zor olduğu hususunda fikir vermesi açısından dikkat çekicidir.

Konut krizi, satılık konut eksikliği veya ilk kez alıcılar için konut arzı eksikliği olarak nitelendirilebilecek bir sayı krizinin çok ötesinde bir olguya karşılık gelmektedir. Konut arzı yetersizliği ve insanların kimi zaman satın alacak konum bulamıyor olmaları bir hakikattir ancak asıl sorun yeni ve mevcut konutların sayısı değil; bu konutların fiyatı, türü, tasarımı, kalitesi ve konumudur. Örneğin İngiltere'de hükümetlerin 2016'dan beri yılda en az 300.000 yeni ev inşa etme hedefi vardır ve bu da ortalama yıllık teslimatı neredeyse iki katına çıkarmaktadır. Çok daha fazla konut inşa edildikçe fiyatların istikrara kavuşacağına, daha fazla insanın konut sahibi olabileceğine ve konut krizinin etkili bir şekilde sona ereceğine yönelik bir inanç mevcuttur. Ancak, bu hedefe ulaşma konusunda yeterli ilerlemenin kaydedilemediği görülmektedir. Hedefin kendisi başlı başına samimiyetsiz bir hedef kabul edilmektedir. Yeni konutlar ne kadar çok sayıda üretilirse üretilsin, fiyatları uygun değilse doğru bir lokasyonda konumlanmıyorsa ve kalitesizse evsizler, engelliler, gençler veya yaşlıların ihtiyaçlarına karşılık vermiyorsa

bu durumda hükümetlerin konut üretim hedeflerinin karşılanmasının bir anlamı olmayacaktır (Colenutt, 2020: s.13).

Kentleşme hızının sanayileşme hızından daha fazla olduğu gelişmekte olan ülkelerde, kente tarımsal faaliyetlerin yapıldığı kırsal kesimlerden yoğun göç gerçekleşmekte ve kent nüfusu artış göstermektedir. Böylelikle kent nüfusunun konut gereksinimi artmakta ve bu gereksinim karşılanamadığı takdirde insanlar enformel süreçlere başvurmaktadır. Bu da gecekondü kavramını gündeme getirmektedir. Bir dönem kent çeperlerinde yer alan bu imara aykırı, plansız yapılar, kentin yaşam alanlarının çepere doğru yayılmasıyla beraber kent merkezlerinde yer almıştır. Dönem içerisinde çöküntü bölgeleri haline gelen sahalar, soylulaştırma amacıyla kentsel dönüşüm enstrümanı kullanılarak dönüşüme tabi tutulmuş ve gecekondü yapılarının yerini muntazam konutlar almıştır. Böyle bir durum neticesinde gecekondü sakinleri yaşam alanlarından sürülmüş ve kendilerine teklif edilen yeni konutlar bağlamında hem yeni konutun finansmanını sağlama noktasında iktisadi olarak hem de yeni konut bölgesinin bulunduğu sahadaki yeni yaşama uyum sağlama noktasında toplumsal olarak önemli zorluklar yaşamıştır.

Tablo 1. İngiltere Konut Sağlık ve Güvenlik Derecelendirme Sistemi (Housing Health And Safety Rating System HHSRS): İnsan Yaşamı ve Rahatlığı İçin Temel Fiziksel ve Zihinsel Gereksinimler

A. Fizyolojik tehlikeler (Higrotermal koşullar)

1. Nem ve küf oluşumu
2. Aşırı soğuk
3. Aşırı sıcak
4. Asbest ve Mamûl mineral lif
5. Biyositler
6. Karbonmonoksit ve Yakıt yanma ürünleri
7. Kurşun
8. Radyasyon
9. Yanmamış yakıt gazı
10. Uçucu organik bileşikler

B. Fizyolojik tehlikeler

11. Kalabalık ve mekân darlığı
12. Davetsiz misafirlerin girişi
13. Aydınlatma
14. Gürültü

C. Enfeksiyona karşı koruma

15. Ev hijyeni, zararlılar ve çöpler
16. Gıda güvenliği
17. Kişisel hijyen, sanitasyon ve drenaj
18. Su tedariki

Ç. Kazalara karşı koruma

19. Banyo vb. ile ilgili düşmeler
20. Düz yüzeylere düşme vb.
21. Merdivenlerden düşme
22. Yükseltiller vb. ile ilgili düşmeler
23. Elektrik tehlikeleri
24. Yangın
25. Alevler, sıcak yüzeyler vb.
26. Çarpışma ve tuzak
27. Patlamalar
28. Donanımların konumu ve kullanılabilirliği vb.
29. Yapısal çökme ve düşen elemanlar

Tablo 1’de İngiltere Topluluklar ve Yerel Yönetimler Dairesi’nin tespit etmiş olduğu Konut Sağlık ve Güvenlik Derecelendirme Sistemi görülmektedir. Derecelendirme sistemi dört başlık altında yer alan 29 kriterden müteşekkildir. Bu kriterler, konutun inşasında kullanılan malzemeden konutun konumuna, konutun iç yapısından konut içi donanımlara kadar pek çok hususun, insan onuruna yaraşır ve insan sağlığına elverişli bir konut için gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Kıracı tahliyeleri de konut krizinin bir başka yüzünü vurgulamaktadır. Örneğin 1988’de New York City’de 21.000 hane halkı, neredeyse tamamı kirayı ödeyemediklerinden ötürü tahliye edilmiştir. Geçmişte, başka düşük maliyetli ve daha kötü koşullara sahip konutlar mevcut olduğundan tahliye, kişiyi evsizliğe mahkûm etmese de bugün tahliye evsizliğe yol açmaktadır (Timmer ve diğerleri, 2019: s. 91-92). Evsiz kalmanın da suçla meyletme, eğitimsiz kalma başta olmak üzere çok sayıda farklı toplumsal soruna yol açtığı düşünüldüğü takdirde konut krizinin olası etkilerinin ne çapta şekillenebileceği görülmektedir.

KONUT KRİZİNİN ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK BAZI UYGULAMALAR

Konut krizinin temel çözümü, piyasadaki ve piyasa dışındaki tedarikçilerin birleşimi yoluyla daha fazla yeni konut sağlamaktır. Artan konut arzı konut krizinin azalmasına neden olacaktır. Konut arzı genel olarak, çoğunlukla özel girişimler (özellikle büyük hacimli üreticiler) tarafından gerçekleştiriliyor olarak düşünülse de Toplu Konut İdaresi (TOKİ) gibi devlet kurumları, yerel yönetimler, konut kooperatifleri de bu sürece katılmaktadır.

Konut krizinin çözümünde konut arzını arttırmanın dışında, insanları mevcut konutlara erişebilir kılma gibi bir yöntem de mevcuttur. Bu boyut, arzı arttırıcı yöntemlerden farklı bir yere işaret etmektedir. Örneğin Balaban (2023: s. 16), konut üretiminin son yıllarda ekonomik nedenler ve pandemi sebebiyle yavaşlamış olduğunu kabul etmekle beraber, mevcut konut krizinin konut arz eksikliği ile açıklanabilir olmadığını ileri sürmektedir. Halihazırdaki konutların muhafazası ve kullanılabilir hale getirilmesi bağlamında da çözüm yolları mevcuttur. Bu çözüm yollarına, kimi zaman yasallaştırmaya kimi zaman da iktisadi ve toplumsal bağlamda kullanılabilir kılmaya başvurarak ulaşılmaktadır.

İmar Afları

Konut ihtiyacı formel yöntemlerle karşılanamadığı zaman yahut konut arzı toplumun tümüne şamil bir fiyat politikası gözetilerek sunulmadığı zaman,

insanlar gecekondü yapımı gibi enformel ihtiyaç karşılama metotlarına başvurmaktadır. Türkiye bu durumla bilhassa köyden kente yoğun göç yaşandığı dönemlerde karşılaşmıştır. İdare birtakım siyasi kaygılar gözeterek bu kaçak yapılaşmayı çeşitli dönemlerde çıkardığı yasalar marifetiyle bağışlama ve meşru kıılma yoluna gitmiştir. Böylelikle gecekondü imgesi, herhangi bir dönemi tasvir etmekle sınırlı kalmamış ve halkın zihninde “seçim öncesi nasıl olsa imar affı çıkar” düşüncesi yer etmiştir. Böylelikle bu imar afları bir istismar aracı olarak kullanılmıştır ve konut krizine sunmuş olduğu çözüm şekli popülist yaklaşımlar olmanın ötesine geçememiştir.

Kentsel Dönüşüm Projeleri

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü (2023) kentsel dönüşüm kavramını, “kentin imar planına uymayan veya dayanıksız olan binaların yıkılıp yerine yeni toplu yerleşim alanlarının yapılması” şeklinde tanımlamaktadır. Tashman (2010: s. 1) ise kentsel dönüşümü (*urban renewal*) “bir kentin yerel arazi kullanımı ve kalkınma hedeflerine ulaşamayan belirli alanlarını iyileştirmek için merkezi yasalara göre yetkilendirilen, yerel olarak kontrol edilen bir program” olarak ifade etmektedir. Bu tanımlamalar kentsel dönüşümün iyileştirme ve yenileştirme faaliyetlerine atıfta bulunsa da kentsel dönüşüm olgusu halihazırda tanımlarda ifade edilenlerden çok daha geniş anlamlar taşımaktadır. Bu bağlamda kentsel dönüşüm; sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasına yardımcı olmak, yaşam koşullarının, yaşam kalitesinin ve çevrenin iyileştirilmesi, kapsamlı bir eğitim ve öğretim yelpazesi sunmak, suçla ve suç korkusuyla mücadele etmek, erişim ve ulaşımın iyileştirilmesi gibi amaçlara da hizmet etmek durumundadır (Jeffrey ve Pounder, 2008: s. 98).

Konut standardını temin etmek ve sağlıklı yaşam alanları inşa etmek amacı güden kentsel dönüşüm projelerinin, mülkiyet hakkına zarar verdiğine ilişkin birtakım eleştiriler mevcuttur. Kentsel dönüşüm olgusu, özellikle soylulaştırma (*mutenalaştırma/gentrification*) faaliyetleri vasıtasıyla mülkiyet hakkının alt gelir kesiminden üst gelir kesimine aktarıldığı, alt gelir kesiminin ise kent periferinde, yabancı olduğu bir bölgede yaşamaya mecbur bırakıldığı yönünde kritize edilmektedir (Çetin, 2012: s. 300). Kentsel dönüşüm projeleri toplumsal ve fiziksel açıdan gerekli fizibilite çalışmaları gerçekleştirilmeden ve toplum yararının aksine rant amaçlı uygulandığı takdirde konut krizine bir çözüm olmaktan ziyade konut krizini doğuran nedenlerden birisi olarak şekillenecektir.

Kira Sınırlaması

Kira sınırlaması dar gelirli kiracıları konut sahipleri karşısında korumak için başvurulan bir yöntemdir. Bu yöntemde devletin, kendi olanaklarıyla

konut sorununu çözemeyen insanlara hukuki düzenlemeler vasıtasıyla koruyucu desteği söz konusudur. Bu yöntemde devlet, kiracıyı muhafaza altına alırken konut sahibinin mülkiyetinde bulundurduğu gayrimenkulden değer temin etme hakkını kısıtladığından, kiracı ve konut sahibi arasındaki dengeyi sağlaması gerekmektedir.

Kira sınırlamasından, konut krizinin çözümü noktasında beklenen faydanın temin edilemeyeceğine ilişkin görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlere göre konut krizini aşmak adına evvela konut arzı artırılmalıdır. Ayrıca konut kira denetimlerinin konut piyasasına yansımalarının zaman alacağı düşünülmektedir. Serbest piyasa koşulları altında tüm ürün ve hizmetlerin fiyatları özgürce belirlenirken kira değerlerinde sınırlamaya gitmenin parçalı, önemsiz ve geçici bir önlem olarak kabul göreceği gibi bir durum da söz konusudur. Daha da önemlisi konutlarını özgürce fiyatlandıramayacak konut yapımcıları ve ev sahiplerinin yeni konut üretme istekleri kırılabilecek, kiralari denetim altına alınan konutlar bakımsızlığa terk edilecek, böylelikle konut krizi çözüleceği yerde daha da artış gösterebilecektir (Keleş, 2015: s. 358-359).

Konut Kredileri

Uzun vadeli konut kredileri bilhassa dar ve sabit gelirlilerin konut sahibi olmalarına olanak tanıyan bir araçtır. Dar gelirlilerin az miktardaki tasarrufları, konut kredileri teşviğiyle konut talebine dönüşebilmektedir. Türkiye özelinde bakıldığında, 1946'da daha önceki adıyla Emlak ve Eytam Bankası (1926) olarak kurulan Türkiye Emlak Kredi Bankası'nın konut kredisi temin etme amacıyla yeniden yapılandırıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra 1980'lerde dek Sosyal Sigortalar Kurumu'nun sigortalı işçiler tarafından kurulan konut kooperatiflerine kredi verdiği, BAĞKUR'un da esnafa konut kredisi temin ettiği bilinmektedir. Ayrıca 1979'a kadar yalnızca Ziraat Bankası, Vakıflar Bankası, Öğretmenler Bankası ve Anadolu Bankası gibi bankalara ipotek kredisi verme ayrıcalığı tanınmışken, 1979'da Bankalar Yasası'nda gerçekleştirilen bir değişiklikle bütün bankaların "toplu ve sosyal konut yapacak gerçek ve tüzel kişilere kredi açabilmelerine" imkân sağlanmışır (Keleş, 2015: s. 322). Fakat bu kredilerin, faiz oranları oldukça yüksek ve bilinen konut kredilerinin aksine kısa vadeli krediler olduğu bilinmektedir.

Tam bir konut kredisi sistemi olan Mortgage Yasası'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yasalaştırılması için 2007 yılına kadar beklenilmesi gerekmiştir (Alkan, 2015: s. 41). Mortgage sistemi esasen, konut sahibi olmak isteyen fakat bunun için yeterli kaynağa sahip olmayanlar ile tasarruflarını belirli bir getiri karşılığında başkalarının kullanımına sunmaya hazır olanları

bir araya getirmeyi hedeflemektedir (Balaban, 2007: s. 239). Bu hedefe rağmen Türkiye’de Mortgage kredilerinin kredi faiz oranlarının oldukça yüksek olması, düşük ve orta gelirli için belirlenen konut edindirme amacına katkı sunmaktan uzaktır. “Mortgage sisteminin başarılı olması için gerekli temel şart ülkedeki enflasyon ve reel faiz değerlerinin düşük seyretmesi ve bu değerlerin belirli düzeyde istikrarlı olmasıdır” (Alkan, 2015: s. 55). Akılcı kullanıldığında konut talebini karşılamada etkin bir araç olan bu kredilerin rasyonel çerçeve içerisinde bir değerlendirmeye tabi tutulmayıp ikincil piyasalar marifetiyle geri ödeme imkânı olmayan kullanıcılara geniş ölçüde kullandırılmasının, ABD örneğinde görüldüğü üzere küresel ölçekte ne denli büyük bir finansal krize yol açtığını bu vesileyle tekrar hatırlatmakta yarar bulunmaktadır.

Konut Kooperatifleri

Konut kooperatifleri, Kentbilim Terimleri Sözlüğü’nde (Keleş, 1998: s. 90) “üyelerinin konut gereksinmesini, bireysel yarışma ve kazanç güdüsü olmaksızın gerçekleştirmeyi amaçlayan toplumsal örgüt” olarak tanımlanmaktadır. Arazi değerinin artış hızının yükselen ivmesi, alt ve orta gelir grubunun arazilerinde müstakil konut inşa etmelerini, kendileri için lüks haline getirmiştir. Bu durumda arazi üzerinde çok sayıda konut inşasına olanak tanıyan kooperatifleşme olgusu gündeme gelmiştir. Özel şahısların kurmuş olduğu, ortaklarına daha uygun fiyata konut sunmayı amaçlayan kooperatifler Türkiye’de 1930’ların ortalarında ortaya çıkmış olup [Ankara Bahçelievler Konut Kooperatifi] 1950’lerle birlikte yaygınlaşmaya başlamıştır (Alkan, 2015: s. 38). Kooperatifçiliğin dünya genelindeki tarihi seyrine bakıldığında ise Sanayi Devrimi’nin bir dönüm noktası teşkil ettiği görülmektedir. Hızlı kentleşmenin çıktıkları olarak; konut kıtlığı, insanlık dışı yaşam koşulları, konut fiyatları ve kiralara artışı, konut spekülasyonları; yardım kuruluşlarının, hayırseverlerin, sendikaların, belediyelerin ve yerel yönetimlerin sivil toplum kuruluşu kurma ve teşvik etme amacıyla örgütlenmesine yol açmıştır. Böylelikle konut kooperatifleri, hızlı kentleşme süreci ve işçi hareketlerinin artan etkileriyle Batı Avrupa’da 19. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmıştır⁴ (Özkan, 2009: s. 70).

Konut kooperatifleri, inşa aşamasından çok daha evvel gerekli malzemeyi toptan temin ederek stok yapabildikleri, yine arsa maliyetlerini önemli ölçüde düşürebildikleri için konut mal oluşlarını %15-20 ölçüsünde azaltmaktadır. Buna rağmen konut kooperatiflerinin Türkiye’de başarılı

4 Brouder (2010: s. 154), konut kooperatiflerinin Almanya’da ortaya çıkıp İskandinavya ve ötesine yayıldığını ileri sürmektedir.

olmadıkları düşünülmektedir. Kooperatifçiliğin felsefesine aykırı hareket ettikleri ileri sürülen konut kooperatiflerinin eleştiri aldıkları hususlar şöyle özetlenebilir: a) Toplumun gerçekten muhtaç sınıfına konut üretmek yerine orta ve orta seviyenin üzerindeki sınıflar için konut üretmektedir. b) Birden çok kooperatif üyesi olanların artışı, kooperatiflerin gayrimenkul üzerinden zenginleşme aracı haline geliyor olduğunun işaretidir. c) Ortakların genellikle kooperatifçiliğin ilkelerine ilişkin bilgileri yoktur ve katılımcılık biçimsel olmanın ötesine geçememektedir. ç) Arsa, imar, kredi gibi sorunların çözümü, siyasi nüfuz sahibi kişilerin destek ve aracılığına başvurma zorunluluğu doğurmaktadır. Bu konunun denetim dışında bırakılması ise kooperatifçiliğin özüne aykırıdır (Keleş, 2015: s. 334-339).

Uygulama karşılaşılan eksikliklerine rağmen konut kooperatifleri, konut kredisini temin etme metodundan farklı olarak daha sistematik bir yapıya işaret etmektedir. Konut kredisinde başlıca amaç kişileri konut sahibi yapmak iken konut kooperatifleri yeni konutlar üreterek konut stokunu arttırmaktadır. Ayrıca kooperatifçilikteki kolektif eylem, konut kredisinde karşılaşılamayacak toplumsal değer taşıyan bir unsurdur.

Sosyal Konut (*Council Housing*)

“Halk konutu”, “dar gelirli için konut”, “yoksullar için konut”, “üçüncü kesim konutu” olarak da adlandırılan sosyal konut (Geray, 2007: s. 283) kamu eliyle konut edindirme işlevi görmektedir. Literatürde “council housing” olarak yer alan kavram, Cambridge Dictionary’de (2023) “düşük gelirli insanlar için yerel yönetim tarafından düşük kiralalarla sağlanan evler veya daireler” şeklinde tanımlanmaktadır. Burada devletin ihtiyaç sahiplerini konut sahibi yapmaktan ziyade onları, belediyeler eliyle belediyelerin mülkiyetinde konutlar üreterek piyasa şartlarına nazaran uygun ödeme koşulları altında sağlıklı bir konuta yerleştirme amacı söz konusudur. Türkiye’de lojman konutlar haricinde mevcut olmayan bu konut edindirme aracı, İngiltere’de Thatcher hükümeti esnasında iyelik önceliği, içerisinde oturanlara tanınma şartıyla özelleştirilmiş olsa da hala kullanılmaya devam etmektedir⁵ (Balaban, 2007: s. 251). Yalçın ve Aslan’ın (2017: s. 109) Konya konut sektörüne ilişkin gerçekleştirdikleri alan araştırmasında da bir konut sektörü temsilcisi, “...Belediyelerin bu işte, müteahhitlik değil halka hizmet noktasında öncülük yapması lazım. Hükümet de en azından sosyal konutlar yapıp, bu konutları gariban vatandaşa kiraya verebilmesi lazım. Satabilmesi değil bakın. Herkese satamayabilirsın. Herkes bunu finanse edemeyebilir. Kiraya vermesi lazım...”

5 İngiltere’de sosyal konutlar 1979 yılına dek konut stokunun %31’ini oluştururken Thatcher döneminde çıkarılan “Satın Alma Hakkı”nın etkisiyle bu oran %17’ye kadar gerilemiştir (Olgun, 2022: s. 313).

Bunun örnekleri Almanya’da çok. Ben Almanya’da kaldım uzun süre. Orada bizdeki anlayışla ev sahibi olma diye bir olay yok. Orada ev sahibi olabilmek için gerçekten ekonomik durumunun çok iyi olması lazım. Orada ya devlet kendisi yapar kiraya verir. Adamın gelirini alır. Kaç lira alıyorsun sen kardeşim? Bu kadar. Kaç tane kişinin var senin? Bu kadar. Bu insana yetmesi gereken para ne kadar? Şu kadar. Geriye ne kaldı? 200 lira kaldı. O adama o evi 200 liraya kiraya verir. Oradaki sistemin %60’ı bu” ifadeleriyle Avrupa’daki sosyal konut pratiğini örneklendirmiştir. Geray da (2007: s. 285) Avrupa’daki kiralık sosyal konutların yaygınlığına dikkat çekerek Hollanda’da konut stoğunun %35’inin bu tür konutlardan müteşekkil olduğunu belirtmektedir. Türkiye’de ise sosyal konut kavramı ile Avrupa’daki örneklerde görüldüğü üzere kiralık konutlar kastedilmemektedir. Burada söz konusu olan TOKİ’nin alt ve orta gelir grubu için ürettiği, piyasa fiyatının altında satılan konutlardır (Olgun, 2022: s. 316).

Birlikte Yaşama Mekanları (Co-Living Spaces)

Birlikte yaşama mekanları, bireylerin özel bir konut alanına sahip olmakla beraber ortak yaşam alanları, yemek alanları, spor salonları, bahçeler ve sinema salonları gibi bir dizi ortak olanağa erişebildiği konut modellerini ifade etmektedir. Bu modelde özel konut alanı, müstakil bir konut, bir mikro stüdyo daire veya oda olabilmektedir. Sunulan ortak tesis türleri de büyük ölçüde değişebilmekte ve çeşitli bütçelere hitap edebilmektedir. Örneğin, daha düşük fiyatlı ortak yaşam alanları, sinema odaları gibi nispeten lüks tesisler içermeyecektir. Birlikte yaşamanın en önemli ayırt edici yönlerinden biri, sosyal etkileşimi kolaylaştırmaya ve bireylerin komşularıyla düzenli olarak etkileşime girdiği aktif toplulukların gelişimini desteklemeye olanak tanınmasıdır. Son yıllarda Londra, New York, San Francisco ve Pekin gibi küresel şehirlerde “The Collective”, “Roam” and “We Live” gibi kuruluşlar aracılığıyla kiralanabilen ortak yaşam alanlarına sahip stüdyo dairelerin ortaya çıktığı bilinmektedir (Corfe, 2019: s. 4).

Birlikte yaşama mekanlarının sunduğu yararlar şu şekilde sıralanmaktadır (Corfe, 2019: s. 5):

- a) Satın alma maliyetleri önemli ölçüde düşecektir.
- b) Bireylerin daha düşük yaşta ve daha uzun süreliğine mülk edinmeleri sağlanacaktır.
- c) “Paylaşım ekonomisi” sayesinde hane halkı için finansal tasarruf gerçekleşecektir.

ç) Konut piyasasının başka yerlerindeki baskılar hafifletilecektir. (Örneğin birlikte yaşama mekanları sayesinde sosyal konut talebinde düşüş gerçekleşecektir.)

d) Yalnızlıkla mücadele edilecek ve sosyalleşme mümkün kılınacaktır.

Uygun fiyatlı satın alınabilir birlikte yaşam mekanları oluşturmak, bazılarının politika geliştirmeyi gerektirdiği bir dizi zorluğa da sahiptir. Bu zorluklar; nispeten yüksek hizmet maliyetleri, uygun fiyatlı konut ve minimum alan gereksinimleri, yaşanabilirliği tesis etmek için gerekli arazi alanı, finansman, likidite eksikliği riski ve kötü komşuluk riski olarak sıralanmaktadır (Corfe, 2019: s. 6-7).

SONUÇ

Konut bir temel ihtiyaç olmasının yanı sıra halihazırda bir yatırım aracı olarak da işlev görmektedir. Geleneksel toplumda konut tüketicileri aynı zamanda konut üreticileri olarak gereksinim duydukları konutları kendileri üretmekteydiler. Gelinek noktada ise birtakım kısmi enformel pratikler dışında konut gereksiniminin karşılanması, piyasa ve/veya kamu birimlerince konut arzının gerçekleştirilmesine bağlıdır. Konut arzı ise savaş, doğal afet, nüfus artışı ve göç, siyasi/iktisadi karar ve uygulamalar nedeniyle gereksinimi karşılayacak boyutta olamayabilmekte ve böylelikle konut sorunu meydana gelmektedir. Konut sorununun çözüme kavuşturulamayıp süreklilik kazanması durumunda ise sorun, kriz halini almaktadır.

Konut krizi salt konut arzının yetersizliğinden kaynaklanmamakta mevcut konutları konut gereksinimi bulunan düşük gelirliyle buluşturamamak da başlı başına bir kriz sebebi olarak şekillenmektedir. Burada konutun bir yatırım ve spekülasyon aracı olarak kullanılmasının da etkisi bulunmaktadır. Böylelikle konut stoku hane halkları arasında adil bir şekilde paylaştırılmamakta ve kimileri çok sayıda konutun mülkiyetine sahip olurken kimileri barınak ihtiyacını dahi karşılayamaz durumda kalmaktadır.

Konut krizinin çözümüne ilişkin ise gerek konut arzını arttırma noktasında gerekse ihtiyaç sahiplerini mevcut konutlarla buluşturma hususunda birtakım politika ve uygulamalar geliştirilmektedir. Çalışmanın son bölümünde yer alan “konut krizinin çözümüne yönelik bazı uygulamalar” başlığı altında ele alınan yöntemlere ve prensiplere ilaveten birtakım öneriler sunmakta yarar görülmektedir.

- Öncelikle konut ve yapı envanter sistemi sağlıklı hale getirilerek konut ihtiyaç tablosu hem nicelik hem de nitelik açısından doğru bir şekilde ortaya konulmalıdır.

- Konut politikaları her ülke nezdinde kendi coğrafi, siyasi, idari, toplumsal, kültürel koşulları göz önünde bulundurularak genel kentleşme politikalarıyla uyumlu olacak şekilde belirlenmeli, görülen başarılı uygulamalar üzerinde iş birliğine gidilmelidir.
- Konuta ilişkin yatırımlar, dezavantajlı kesimleri dışarıda bırakmayacak şekilde yaygınlaştırılmalıdır.
- Noktasal uygulamalar yerine aktörlerin, amaç ve hedef kitlenin belirli olduğu konut projeleri gerçekleştirilmelidir.
- Kentsel planlama, arsa ve konut üretimi hususlarında kamu kurumları arasında görev ve yetki karmaşası oluşturulmamalıdır.
- İmar planlarına sadakat gösterilmeli, herhangi bir saikle imar planları delinmemelidir.
- Konut krizinin toplumsal boyutu hatırd tutularak teknik altyapıya özen gösterildiği gibi toplumsal altyapının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.
- Yapılı çevre unsuru olan konut inşası öncesinde ve sırasında doğal çevreye zarar verilmemeli, tarihi ve kültürel çevre unsurlarının sürdürülebilir kılınmasına özen gösterilmelidir.
- Konut krizi salt nicelik sorunu olarak görülmemeli, konutların iç yapısı, dış yapısı, üretim malzemesi, üretim teknolojisi, kullanım alanı genişliği, inşa mahalli gibi nitel unsurlara da ehemmiyet verilmelidir.
- Üretilen konutların kent estetiği ve kent kimliğine uyum sağlamasına özen gösterilmelidir.
- Konut krizinin çözüm aygıtlarından biri olarak değerlendirilen imar afları marifetiyle çarpık kentleşmenin şekillenmesine yol açılmamalıdır.
- Konut krizi şekillenmeden krize sebebiyet verebilecek unsurların bertarafı önem taşımaktadır. Bu bağlamda iç ve dış göçün kontrol edilebilir seviyelerde olmasına dikkat edilmelidir.
- Doğal afetlerin de öncelikle konut stokunda erimeye yol açarak konut krizine yol açtığı bilinmektedir. Bu nedenle afetlere dirençli konut üretilmeli ve kaçak yapılaşma ile mücadele edilmelidir. Ayrıca kat adedine ve nüfus yoğunluğuna muvafık olmayan imar planlarında tadilat gerçekleştirilmelidir. Yine bu doğrultuda konut inşa teknolojisi tamamıyla tüketicinin tercihine terk edilmemeli ve konut inşasında görev alan işçilerin sağlıklı konut inşası ve iş güvenliği hususlarında eğitilmelerine önem verilmelidir.

- Kent planları rant maksatlı değil kamu yararı odaklı oluşturulmalıdır.
- Yerel yönetimlerin konut sunumunda aktif rol almaları gerekmektedir.
- Farklı gelir gruplarının konuta erişimde fırsat eşitliği yaşaması için gerekli hukuki ve finansal düzenlemeler yapılmalıdır.
- Konut inşasının gelir grupları arasındaki ayrışmayı arttırarak mekânsal kırımlara sebep olması önlenmelidir.
- Konut üretimi konut kooperatifleri geliştirilerek desteklenmelidir.
- Yatırım için elde tutulan konutların âtıl kalmalarının önüne geçilmelidir.
- Meseleye Türkiye özelinde bakıldığında, Türkiye'nin konut sahipliğini arttırma yönünde birtakım tasarruflarda bulunduğu halde, ülkenin kiralık konuta ilişkin politikasının yetersiz olduğu gözlenmektedir. Bu açıdan Avrupa'daki kiralık sosyal konut uygulamaları geliştirilerek tatbik edilebilir.

KAYNAKÇA

- Alkan, L. (2015). Türkiye’de yıllar içerisinde değişen konut kavramı ve konut sorunu. L. Alkan ve A. Uğurlar (Ed.), *Türkiye’de konut sorunu ve konut politikaları*, içinde, (ss. 31-58). Kent Araştırmaları Enstitüsü.
- Avrupa Konseyi (1992). *Avrupa kentsel şartı*. <http://www.migm.gov.tr/kurumlar/migm.gov.tr/AVRUPA-KONSEYI/KentSart-1.pdf>
- Balaban, O. (2007). Bir konut finansman aracı olarak mortgage sisteminin Türkiye’de olası etkileri üzerine. A. Mengi (Ed.), *Kent ve planlama-Geçmişini korumak geleceği tasarlamak*, içinde (ss.237-258). İmge Kitabevi.
- Balaban, O. (2023). “Sosyal konut hamlesi” krize çözüm olabilir mi? *Mimarlık*, (429), 14-18.
- Bloomberg (2023, 5 Mart). *Bakan Kurum yıkılan bina sayısını açıkladı*. <https://www.bloomberght.com/bakan-kurum-yikilan-bina-sayisini-acikladi-2326345>
- Brouder, A. (2010). International cooperative alliance. C. Tietje ve A. Brouder (Ed.), *Handbook of Transnational Economic Governance Regimes*, içinde, (ss. 155-167). Brill. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004163300.i-1081.111>
- Cambridge Dictionary (2023). *Council housing*. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/council-housing>
- Colenutt, B. (2020). *The property lobby - The hidden reality behind the housing crisis*. Policy Press.
- Corfe, S. (2019). *Co-living: A solution to the housing crisis*. The Social Market Foundation.
- Çetin, S. (2012). Kalkınmada kentleşme ve konut politikalarının önemi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 293-304.
- Çoban, A. N. (2012). Cumhuriyetin ilanından günümüze konut politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(03), 75-108.
- D’Albis, H., Boubtane, E. & Coulibaly, D. (2017). International migration and regional housing markets: Evidence from France, *IZA Discussion Papers*, No. 10516, Institute of Labor Economics (IZA), Bonn.
- DCLG (2006). *Housing health and safety rating system-Guidance for landlords and property related professionals*. Department for Communities and Local Government. DCLG Publications. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/9425/150940.pdf
- DCLG (2017). *Fixing our broken housing market*. Department for Communities and Local Government. DCLG Publications. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/590464/Fixing_our_broken_housing_market_-_print_ready_version.pdf
- Dufty-Jones, R. (2018). A historical geography of housing crisis in Australia. *Australian Geographer*, 49(1), 5-23. <https://doi.org/10.1080/00049182.2017.1336968>

- Gallent, N., Durrant, D. & May, N. (2017). Housing supply, investment demand and money creation: A comment on the drivers of London's housing crisis. *Urban Studies*, 54(10), 2204-2216. <https://doi.org/10.1177/0042098017705828>
- Geray, C. (2007). Toplumsal konut yöneltili ve Toki'nin tutum ve yöneltilerindeki son değişiklikler. A. Mengi (Ed.), *Kent ve planlama-Geçmişini korumak geleceğini tasarlamak*, içinde (ss. 283-341). İmge Kitabevi.
- Gotham, K. E. (2009). Creating liquidity out of spatial fixity: The secondary circuit of capital and the subprime mortgage crisis. *International Journal of Urban and Regional Research*, 33(2), 355-371. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2009.00874.x>
- Harvey, D. (2013). *Sosyal adalet ve şehir*, (M. Morali, Çev.). Metis Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1973).
- Heslop, J. & Ormerod, E. (2020). The politics of crisis: Deconstructing the dominant narratives of the housing crisis. *Antipode*, 52(1), 145-163. <https://doi.org/10.1111/anti.12585>
- Jeffrey, P. & J. Pounder (2008). Physical and environmental aspects. P. Roberts ve H. Sykes (Ed.), *Urban Regeneration*, içinde, (ss. 86-108). Sage Publications.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2015). *100 soruda Türkiye'de kentleşme, konut ve gecekondular*. Cem Yayınevi.
- Khan Academy (2014a). *İpoteğe dayalı menkul kıymetler (1. Bölüm)*, <https://tr.khanacademy.org/economics-finance-domain/core-finance/current-economics/credit-crisis/v/mortgage-backed-securities-i>
- Khan Academy (2014b). *İpoteğe dayalı menkul kıymetler (2. Bölüm)*, <https://tr.khanacademy.org/economics-finance-domain/core-finance/current-economics/credit-crisis/v/mortgage-backed-securities-ii>
- King, R., Orloff M., Virsilas, T. & Pande T. (2017). *Confronting the urban housing crisis in the global south: Adequate, secure, and affordable housing*. Working Paper. World Resources Institute.
- Lima, V. (2018). Delivering social housing: An overview of the housing crisis in Dublin. *Critical Housing Analysis*, 5(1), 1-11. <http://dx.doi.org/10.13060/23362839.2018.5.1.402>
- Lima, V. (2021). From housing crisis to housing justice: Towards a radical right to a home. *Urban Studies*, 58(16), 3282-3298.
- Malpass, P. (2005). From complacency to crisis. P. Malpass (Ed.), *The housing crisis*, içinde (ss. 1-24). Routledge.
- Mulheirn, I. (2019). *Tackling the UK housing crisis: Is supply the answer?* UK Collaborative Centre for Housing Evidence.

- Olgun, H. (2022). *Konut politikası – Ülke deneyimleri*. İdealkent Yayınları.
- Özkan, A. (2009). *A critical evaluation of housing co-operatives in Turkey within the framework of collective action theories: A case study in Ankara and İstanbul*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Robertson, M. (2017). The great British housing crisis. *Capital & Class*, 41(2), 195–215. <https://doi.org/10.1177/0309816816678571>
- Shelter (2013). *Research report food for thought: Applying house price inflation to grocery prices*. https://assets.ctfassets.net/6sxvmndn0s/11Q5htlprFBfd-yODyQxAYS/d54ed9fe94026eb71139048b1d4ba9a9/Food_for_thought.pdf
- Slater, T. (2018). The invention of the ‘sink estate’: Consequential categorisation and the UK housing crisis. *The Sociological Review Monographs*, 66(4), 877–897. <https://doi.org/10.1177/0038026118777451>
- Tashman, J. (2010). *Urban renewal: A tool for community and economic development*. Tashman Johnson LLC.
- Timmer, D. A., Eitzen, D. S. & Talley, K. D. (2019). *Paths to homelessness: Extreme poverty and the urban housing crisis*. Routledge.
- Topçu, E. (2020). OECD ülkelerinde uluslararası göçün konut fiyatları üzerindeki etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 427-443.
- Türk Dil Kurumu (2023). Kentsel Dönüşüm. *Güncel Türkçe sözlük*, içinde. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu (2023). Kriz. *Güncel Türkçe sözlük*, içinde. <https://sozluk.gov.tr/>
- Watt, P. & Minton, A. (2016). London’s housing crisis and its activism. *City*, 20:2, 204-221, <https://doi.org/10.1080/13604813.2016.1151707>
- Yalçın, E. & Aslan, S. (2017). Konut hakkı ve konut sektörüne 2013-2016 dönemi konya özelinde bakış. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (38), 95-111.
- Yeşilbağ, M. (2020). İnşaat sektörünün kriz dinamikleri: Güncel bir değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, 44 (1), 101-130.

Kentlerde Gıda Krizi

Gizem Erdoğan Aydın¹

“Beyaz adam annesi olan toprağa ve kardeşi olan gökyüzüne, alıp satılacak, işlenecek, yağmalanacak bir şey gözüyle bakar. Onun bu ihtirasıdır ki toprakları çölleştirecek ve her şeyi yiyip bitirecektir. Beyaz adamın kurduğunu kentlerde, bir çiçeğin taç yapraklarının açarken çıkardığı tatlı sesler, bir kelebeğin kanat çırpışları duyulamaz. Son ırmak kurduğunda son ağaç yok olduğunda son balık öldüğünde; beyaz adam paranın yenilemeyen bir şey olduğunu anlayacak.” Kızılderili Şefi Seattle, 1854.

Özet

Kentler barındırdıkları nüfus nedeniyle gıda tüketim alanlarıdır. Gıda tedariki de beslenmek zorunda olan ve tarım dışı faaliyetlerde uzmanlaşmış olan kentliler için önemli bir konudur. Gıda sisteminin sürdürülebilirliği, erişilebilirliği ve güvenliği kentsel sistemlerle doğrudan etkileşim halindedir. Bu nedendir ki, kentlerin büyümesi kentsel gıda talebinin kırsal alanlar ve tarımsal tedarik zincirleri üzerinde büyük stres oluşturmaktadır. Diğer taraftan kentler, gıda ürünlerinin işlenmesi, depolanması ve dağıtılması için uzmanlık sağlamaktadırlar. Günümüzde dünya genelinde kentsel nüfusun önlenemez artışı, kentler ile tarım, dolayısı ile de gıda ilişkisinin yeniden değerlendirilmesine neden olmaktadır. Günümüz kentleri ve kentlileri gıda güvenliği ve erişim sorunlarını sıkça yaşamaktadır. İlk defa 1948 yılında Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde gıdaya ulaşım hakkının insanın en temel hakkı olduğu belirtilmiş ve 70’li yıllar; gıda krizi ve kentsel gıda üretimi kavramından bahsedildiği seneler olmuştur. Gıda krizi, arz ve talep dengesinin talep yönünde aşırı şekilde artışı sebebi ile gıda temini veya erişiminin ciddi şekilde bozulması ile ortaya çıkan durumu ifade etmektedir. İnsanlık tarihi boyunca gıda krizleri yaşanmıştır ancak günümüzde küresel ölçekte gıda krizi yaşanmakta ve dünya gıda fiyatlarının süreklilik taşıyacak biçimde yükselmesi olarak izlenmektedir. Bu çalışma üç temel başlıkta ele alınmıştır. Birinci başlık, kentler ile gıdanın, dolayısı ile tarımın ilişkisini ortaya koymayı, ikinci başlık kentlerde yaşanan gıda krizinin nedenlerine ve süreçlerine bir bakış atmayı ve son başlık ise kentlerdeki gıda krizlerini aşmak için hangi temel eylemlerin yapılabileceğini ortaya koymayı hedeflemiştir.

1 Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, gizemerdogan@gmail.com, ORC-ID: 0000-0002-1376-6457

GİRİŞ

Kentler ve gıda oldukça karmaşık ve çok yönlü bir ilişkiyi barındırmaktadır. Gıda sisteminin sürdürülebilirliği, erişilebilirliği ve güvenliği kentsel sistemlerle doğrudan etkileşim halindedir. Kentlerde sanayinin başat sektörel aktör olması ile toplama, dağıtma, yönetsel işlevlerin uzmanlaşması gerçekleşmiştir. Böylece kentler sanayi üretimi, tarımsal nitelikli olmayan ticaret ve hizmetler eylemlerinin sahası olmuştur. Bu durum ekonomik temelli kentsel tanımların temelini oluşturmaktadır. Devingen yapılar olarak kentlere dair literatürde de farklı tanımlar yapılmıştır. Nüfus, yönetsel, sınırsal, yapısal, sosyolojik gibi farklı ölçütlerde pek çok farklı betimleme mevcuttur. Kentin tanımlanmasında dikkati çeken en temel ölçütlerden biri nüfus büyüklüğü olmasına karşın kenti tanımlayacak en düşük nüfus düzeyini ortaya koyabilecek evrensel ölçüt bulunmamaktadır. Ülkeler sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerine göre nüfus ölçütleri koymaktadırlar. Danimarka'da 250 kişi, Kore'de 40.000 kişi, Türkiye'de ise 20.000 kişi olarak belirlenmiştir.

20.000 kişiden fazla olan yerleşmeleri kent olarak tanımladığımızda kent sınırı içerisinde kırsal alanlar ve kentsel alanlar olarak tarım ve tarım dışı faaliyetleri barındıran mekânsal büyüklükler olarak birlikte değerlendirilmektedir. Kent yönetim sınırı içerisinde kırsal karakterli alanlarda tarım faaliyetleri desteklenmektedir. Ancak kent tanımında, ekonomik niteliğin vurgulanması bir ön koşul olmakla birlikte, yeterli olmamaktadır. Çünkü kentin ekonomik niteliğinin yanı sıra, bu nitelikten kaynaklanan ve ayırt edici sosyolojik özellikler de bulunmaktadır. Bu nedenle tatmin edici bir kent tanımında farklı özelliklerin de yer aldığı kapsamlı bir tanım gereklidir. Ancak ekonomik ölçüte göre kent tanımları kır ve kent arasındaki işlevsel farklılıkları net biçimde ortaya koymakta bu nedenle de kabul görmektedir. Ekonomik nitelik ölçütüne göre, kırdaki etken ekonomik etkinlik tarımsal üretimdir. Geleneksel klasik ekonomi temelli kent tanımları kenti, tarım sektörü dışında üretim yapan yerleşimler olarak tanımlamaktadır (Kıray, 2007: s. 28; Göney 1984: s. 3, Arkon, 2006: s. 48). Bu tanımla beraber kentler, gıda tedarikinin başlıca tüketicisi olarak yerleşmeler sistemine oturmaktadır. Kentler barındırdıkları nüfus nedeniyle büyük miktarlarda ve süreklilik taşıması gereken biçimde ağların (depolama, ikmal, hizmet sağlama, ulaşım vb.) tasarlandığı gıda tüketim alanlarıdır. Bu nedenle de gıda tedariki kentler ve kentliler için önemli bir konudur. Kentler, genellikle çevre bölgelerinden hatta yurt dışından gıda ürünlerini ithal ederler. Kentler, genellikle çevre bölgelerinden hatta yurt dışından gıda ürünlerini ithal ederler. Tedariklerin kentsel alan dışından tedarik edilmeleri gıda güvenliği ve sürdürülebilirlik açısından önemli bir etki yaratır. Kentlerin

büyümesi kentsel gıda talebinin kırsal alanlar ve tarımsal tedarik zincirleri üzerinde de büyük stres oluşturmaktadır (Marsden, 2013; Sonnino, 2009).

Diğer taraftan kentler, gıda ürünlerinin işlenmesi ve dağıtılması için büyük pazarlar sunar. Gıda işleme tesisleri, depolar ve dağıtım ağları genellikle kentlerde yoğunlaşır. Bu da kentlerin gıda ürünlerinin erişilebilirliği ve çeşitliliği üzerinde büyük bir etkisi olduğu anlamına gelir. Günümüzde kentsel nüfusun dünya genelinde kırsal nüfusu geçmesi, nüfus dağılımlarının ise büyükşehirlerde yoğunlaşması, kentler ile tarım, dolayısı ile de gıda ilişkisinin yeniden değerlendirilmesine neden olmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) 2050 yılında dünya nüfusunun %66'sının kentlerde yaşayacağını öngörmektedir. Bu nedenle günümüzde gıda üretim ve tedarikinin kentlerin kendi sınırları içerisinde çözülmesi konuşulmaktadır (Hawkes ve Halliday, 2017). Günümüz kentleri ve kentlileri gıda güvenliği ve erişim sorunlarını sıkça yaşamaktadır. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ise bu sorun gıda yoksulluğu ve düşük gelirli ailelerin yetersiz beslenme sorunları ile radikalleşmekte ve küresel sağlığı tehdit etmektedir. Gıda krizi olarak nitelendirilen bu durum yalnızca günümüzün değil uygarlık süresince insanlığın sorunu olmuştur. Gıda krizi, arz ve talep dengesinin talep yönünde aşırı şekilde artışı sebebi ile gıda temini veya erişiminin ciddi şekilde bozulması ile ortaya çıkan durumu ifade etmektedir. İnsanlık tarihi boyunca gıda krizleri çoğu zaman büyük bir bölge, ülke veya toplulukta ortaya çıkmış, kısmı ya da büyük göçler, teknolojik yenilikler ya da bölgenin yardım alması ile dengelenmiştir. Ancak günümüzde bölgesel gıda krizleri küresel ölçeğe genişleyerek dünya gıda fiyatlarının kuraklık, kıtlık vs. gibi geçici durumlar dışında, yapısal nedenlerle ve süreklilik biçimde yükselmesi olarak izlenmekte ve küresel bir sorun olarak hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerin gündemini kaplamaktadır.

GIDA KRİZİ VE KENTLER

Günümüzde kentlerde gıda krizinin oluşmasında dile getirilen farklı faktörler sıralanmaktadır. Bunlardan bir tanesi ve en önemlisi iklim değişikliğidir. IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change)'nin raporu iklim değişikliğinin gıda krizine neden olan insan aktivitelerini işaret etmektedir (Black ve Weisel, 2010). İklim krizi gıda sektörünü gıda üretimi, güvenliği ve erişimi açısından tehdit etmektedir. Bu nedenle, iklim değişikliği ile mücadelede ve sürdürülebilir tarım uygulamalarının teşvik edilmesinde atılacak adımlar büyük bir öneme sahiptir. Artan sıcaklıklar, kuraklık, susuzluk, tuzlanma, sel, yangın ve diğer olağandışı hava olayları gibi faktörlerle tarım ürünleri olumsuz etkilenmektedir. Çiçeklenme, tohum dönemlerindeki kaymalar, zararlı ve yararlıların bitki takvimi ile uyuşmaması,

deniz sularındaki sıcaklık artışı, tuzlanma, aşırı yağışlar nedeni ile tatlı su miktarındaki artış vb. durumlar ürün kayıplarına, verim düşüşüne ve gıda arzındaki dalgalanmalara yol açmaktadır. Dolayısı ile iklim değişikliğinin tarım ürünleri üzerine ciddi etkileri bulunmaktadır. Düzensiz hava koşulları, gıda ürünlerinin büyümesini ve hasadını zorlaştırırken, gıda fiyatlarını artırabilir. Bu da yetersiz beslenmeye ve açlığa neden olabilir. İklim değişiklikleri su kaynakları azaltırken, nüfusa bağlı gıda hacimleri nedeniyle tarım için gereken su miktarı artmaktadır. Tarım üretimini olumsuz etkileyen bu durum döngüsel su yönetiminin önemini artırmaktadır. Ancak tarım sektörü aynı zamanda ilkim krizine yüksek etki veren ve sera gazlarının önemli kaynağı olarak görülen bir sektördür. Bunun bir nedeni de ormansızlaşma ve toprak erozyonu gibi tarım uygulamalarının yol açtığı çevresel tahribattır.

Çin ve Hindistan gibi gelişmekte olan, yüksek nüfuslu ülkelerde ekonomik büyümenin sonucu olarak gıda tüketiminin artması gıda krizinin tetiklemektedir (Gürlük ve Turan, 2008). Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (*Food and Agriculture Organization of the United Nations*) [FAO] tarafından yayımlanan Dünya Gıda Güvenliği ve Beslenme Durumu 2022 yılı raporuna göre; Dünyada 702 ila 828 milyon insanın gıda güvencesizliği yaşadığı, Pandeminin derinleştirdiği eşitsizlikler nedeniyle Afrika, Asya ve Latin Amerika ve Karayipler’de 2019 yılından itibaren gıda güvencesizliği ile karşılaşanların oranının arttığı, işaret edilmiştir (FAO, 2022). Aynı raporda, dengeli beslenme ve açlık sorununun artma eğilimi gösterdiğini ve beklentinin aksine 2021 yılı Covid-19 pandemisi sonrası gıda güvencesizliği açısından bir toparlanmanın değil aksine eşitsizliklerin daha da derinleştiği ve 2030 yılında yaklaşık 670 milyon insanın yetersiz beslenme ile mücadele edeceği belirtmiştir. Resmi rakamlara göre son bir yıl içinde gıda maddeleri %89 pahalalmış ve Türkiye gıda maddeleri enflasyonunun dünyada en yüksek olduğu dördüncü ülke sıralamasına yükselmiştir (FAO, 2022). Türkiye’den daha yüksek gıda enflasyonuna sahip ülkeler sırasıyla Zimbabve, Lübnan ve Veneziüella’dır.

Gıda talebi ve tedariklerinin kentler üzerindeki baskısı yalnızca 21 yy’ın konusu değildir. 19. yy’da sanayi devriminin mekânsal tezahürü olan sanayi kentleri ile büyük kentli nüfusların nasıl besleneceği bir problem olarak tartışılmıştır. Ebenezer Horward tarafından 1892 yılında geliştirilen Bahçe Şehir modeli, kentlerin içinde veya çevresinde tarımsal üretimin yapılmasına dayanır ve kırla kent arasında karşılıklı ilişkiyi öngörmektedir. Modelde kentlerin çevresini tarımsal alanlarla bir bant gibi sarar (Çınar, 2000: s. 40). 20. Yüzyıl başında ise Le Corbousier İşlevsel Kent fikri ile kent ve kent çevresi tarımı önerir. Banliyölerde konut alanlarının çeperlerinde topluluk ve meyve bahçeleri, kent çevresindeki alanları ise tarımsal üretim alanları olarak

tasarlamıştır. Aynı dönemlerde politik stratejilere baktığımızda ise; 1948 yılında Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde gıdaya ulaşım hakkının insanın en temel hakkı olduğu belirtilmiştir. 1970’ler gıda ve beslenme ile ilgili sorunların gün yüzüne çıktığı yıllar olmuştur. Güney ülkeleri olarak tanımlanan ve gelişmekte olan ekonomiler sınıfında sayılan Afrika ve Latin Amerika’nın büyük kentlerinde ilk kez 1970’lerde, kırsal ve yabancı kaynaklardan gelen gıda kaynaklarının “*yetersiz, eksik, güvenilir ve karşılanamaz*” olduğunun anlaşılmasıyla kentsel bir politika konusu ve kalkınma aracı haline gelmiştir (Mougeot, 1999: s. 14-15). 1973 krizi beraberinde pek çok lojistik sorunu getirmiş, bunlardan en önemlisi de gıdaya erişim olmuştur. 1970’li yıllarda kentsel gıda üretimi gündeme gelmiş, toplum bahçelerinin metropoliten alanlarda yer bularak kentsel tarımın temelleri ABD’de atılmıştır (Hodgson ve diğerleri, 2011’den aktaran Rasouli, 2012: s. 12). Türkiye’de İstanbul’un sebze ihtiyacının karşılanmasında yardımcı olan Yedikule Bostanları, Kuzguncuk semt bostanı buna örnek gösterilebilir. Bu süreç, 1974’te Dünya Gıda Konferansı düzenlenmesine neden olmuştur. Bu toplantıda gıda güvencesi (*food security*) kavramı daha çok arz odaklı olarak söz edilmiştir (United Nations [UN], 1975; FAO, 2003). 1983 yılında gıda güvencesi tanımı, “insanların, ihtiyaç duydukları temel gıdalara fiziksel ve ekonomik olarak her zaman erişebilmeleri” olarak güncellenmiştir (FAO, 1983). 2001 yılı FAO raporu “bütün insanların her zaman aktif ve sağlıklı yaşamı için gerekli olan besin ihtiyaçlarını ve gıda önceliklerini karşılayabilmek amacıyla yeterli, sağlıklı, güvenilir ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik bakımdan sürekli erişebilmeleri” olarak tanımladığı gıda güvencesi kavramı ile günümüzde kullanılan tanımı biçimlendirmiştir (FAO, 2001). Özetle günümüzde; kentlerde yaşayan insanların yeterli, sağlıklı ve sürdürülebilir gıdaya erişimde yaşadığı sorunların tamamı kentsel gıda krizi olarak tanımlanmaktadır. Gıda güvencesi, ülkelerin gıda teminini sağlaması için gereken uluslararası ve ulusal eylem ve politika planlarının oluşturulmasından, hane halklarının sağlıklı ve yeterli beslenebilmelerine uzanan farklı ölçekleri içermektedir.

Gıda krizine karşı çözüm olarak güçlendirilmeye çalışılan, gıda güvencesi ve kentsel tarım kavramları gibi geleneksel kent tanımları da evrim geçirmiş ve kentler sürekli toplumsal gelişim gösteren, barınma, çalışma, dinlenme, eğlenme gereksinimlerinin karşılandığı, çok az kesimin tarımsal uğraşılarda bulunduğu küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşmeler olarak tanımlanmaya başlanmış (Keleş, 1998), kentsel alanda tarım sektörü kabul edilir olmuştur. Günümüz kent planlarında kentsel tarım, hobi bahçeleri, çatı bahçeleri, dikey tarım alanları, köy kentler vb. yeni pek çok tarımsal mekân çözümlenmesi görülmektedir. Ayrıca günümüzde kentler, genişleyen hizmet

sahaları, tedarik ağlarının giderek artan masrafları (aracı komisyonları, kara-deniz-kara yolu ulaşım masrafları, depolama ve uygun koşulların artan maliyetleri vb.) nedeni ile kendi gıda ürünlerini üretmeye çalışmaktadırlar. Kentsel tarım uygulamaları teşvik edilerek taze ve yerel ürünlerin temin edilmesini ve kentlerin yeşil alanların kullanma ve sürdürülebilirliklerinin tarım sektörü ile desteklenmesine çalışılmaktadır. Kentsel tarım, sürdürülebilir bir üretim biçimi olarak gıda krizine karşın önemli artıları sunduğu için desteklenmektedir. Arazi ve diğer üretim alanları, arazi kullanım hakkı, su, işçilik, işletme, finansal ve teknik destek, tarımsal bilgi ve beceriler, taşıma altyapısı, dağıtım kanalları, tüketici talebi, uygun pazarlar bu artılardan birkaçı olarak sıralanabilir (Kanbak, 2018). Kentsel tarımın en olumlu özelliği kentsel alanları daha yeşil ve sürdürülebilir hale getirmesidir. Bir diğer olumlu tarafı kent içinde üretilen gıdaların, taşıma ve depolama maliyetlerini azaltarak maliyetlerin azalması ve tüketiciye daha düşük fiyatla ulaşması ve elbette karbon ayak izini azaltması ile geleneksel tarım yöntemlerine göre genellikle daha çevre dostu olmalarıdır.

Kentsel tarım, yerel gıda üretiminin teşvik edilmesini sağlamakta ve endemik ürünlerin sürdürülebilirliğini kuvvetlendirmektedir. Gıda erişimi kısıtlı topluluklar için kentsel tarım, yerel gıda kaynaklarını güçlendirebilir. Yerel bilgilerin ve tarımın temel prensiplerinin topluluğa ve gelecek nesillere öğretme fırsatı sunması, okul bahçeleri ve topluluk bahçeleri ile sosyal ve kamusal etkileşim oluşturması açısından da olumlu sonuçlar vermektedir. Kentsel tarım, çevresel sürdürülebilirlik, gıda güvenliği, yerel ekonomi ve topluluk bağlarını güçlendirme gibi bir dizi avantaj sunar. Ancak, yer sınırlamaları, su kaynaklarının sınırlı olması ve şehirsal altyapının sınırlamaları gibi zorluklar da içerir. Bu nedenle, kentsel tarımın etkili bir şekilde uygulanması için planlama, yönetim ve kaynak yönetimi önemlidir.

Elbette madalyonun arka yüzü de bulunmaktadır. Kentsel tarım her sektör gibi bazı olumsuzlukları da taşımaktadır. Bu sorunları [1] tarım tekniği sorunları ve [2] kentin yapısal sorunları olarak ikiye ayırabiliriz. [1] Tarım tekniği ile ilgili sorunlara baktığımızda; kentsel tarım için uygun alanların kısıtlı olması nedeni ile kentin nüfusu ile doğru orantılı büyük ölçekli tarımın yapılmasının olanaksızlığı, kentsel topraklarının sanayi faaliyetleri, atık yönetimi, hava ve su kirliliği nedeni ile kirlenmiş olması ve sağlıklı ürün üretme kapasitesinin sınırlılığı, kentsel tarımın sulama gerektirmesine karşın kentlerde su kaynaklarını kısıtlı olması, kentsel tarım için kimyasal gübre ve pestisitlerin kullanılması gereği ve bu gerek sonucu çevresel sorunlar ve toprak kaybına yol açması, geleneksel tarımın sahip olduğu güneş ışığı, toprak ve su varlığı/kalitesine erişiminin olmaması gibi koşullar kentlerde gıda üretiminin uygulanabilirliğini etkilemektedir. Kentsel

tarım aynı zamanda, kentsel arazilerin kıymetini arttırmakta, yakın çevredeki kırsal alanların kentleşme baskısını da arttırmaktadır. Kent çevresindeki tarım arazilerine tecavüz edilmesi kentlerin gıda taleplerine ilişkin arazi için de yoğun bir rekabet yaratmaktadır (Minten ve diğerleri, 2017). Kentsel tarımı tek başına ele alan politikalar geliştirmek, kent çevresi ve kırsal alanlarda yaşayan binlerce çiftçinin ve ailelerinin geçim kaynaklarına zarar vererek bölgesel gıda ekonomisinin dayanıklılığını zayıflatabilir (Sonnino, 2009: s. 428).

[2] Kentsel tarımın kentin yapısal sorunları açısından olumsuz yönlerine baktığımızda ise; kentsel alanlarda arazilerin sınırlı olması, kentin altyapısının kentsel tarımın genişlemesi açısından engel oluşturabilmesi, toprak mülkiyeti ve ekipman uygunluğu/erişimi açılarından kentsel tarıma uygunsuzluk ya da sürdürülebilir tarım için kaynaklara erişim kısıtı, kentlerin çekim etkisi nedeni ile mekânsal büyüme baskısı ve yayılma stresi ile rezerv alanların imara açılması, kentlerde bulunan sınırlı alan ve az alandan çok gelir elde etme baskısı nedeni ile yerel ürün gamlarında sınırlılık, üst ölçeklerde ise ekonomik eşitsizlik, sıcaklık dalgalanmaları, kuraklık, sel ve aşırı hava olayları gibi iklim değişikliklerinin ürünler üzerindeki etkileri olumsuz yönler olarak sıralanabilir. Kentsel tarım alanlarının korunması ve devamlılığı, gayrimenkul piyasasının tarımsal kaynak ve üretim sahaları üzerindeki stresinin dengeli yönetimi ve azaltım planlaması, gıda tedarik zincirleri için ana ve alt lojistik üslerin yer seçimi, gıda tedariki için gerekli ulaşım planlamasının gerçekleştirilmesi gibi konular kent planlamanın doğrudan çalışma sahasını oluşturmaktadır. Kentsel tarım, kentlerin içinde veya yakın çevresinde, genellikle parklarda, çatı bahçelerinde, balkonlar ya da boş arsalarda ya da okul bahçeleri gibi kamusal alanlarda yer bulmaktadır. Ancak sektörün çekiciliği ile dönüştürülen sanayi alanları ve ticari alanlar da faaliyet sahalarını oluşturabilmektedir. Bu nedenle, kentsel planlama, sürdürülebilir gıda üretimi ve dağıtım stratejileri üzerinde ve bu ilişkinin daha iyi yönetilmesinde önemli bir paya sahiptir.

GIDA KRİZİ NASIL AŞILABİLİR?

Kentlerin büyümesi ve genişleme baskısı beraberinde, arazilerin geliştirilmek veya inşa edilmek için değerli bir varlık olarak görülmesine neden olmakta, tarım alanlarının imara açılması kentsel tarımın sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Tablo 1'de görüldüğü gibi, *Centre for Studies in Food Security* (CSFS)'e göre gıda güvencesinin 5 temel ilkesi; sağlanabilirlik (*availability*), erişilebilirlik (*accessibility*), kabul edilebilirlik (*acceptability*), yeterlilik (*adequacy*), bireysel ve kurumsal (*agency*) etkenlerdir (CSFS, 2015).

Tablo 1. CSFS Gıda güvencesinin beş temel ilkesi (CSFS, 2015)

Kaynak: Yazar tarafından üretilmiştir.

Kentlerde gıda üretiminin uygulanabilirliğini sağlamak ve bu zorlukların yönetilmesi için planlama ve politika müdahaleleri gerekmektedir. Bu bağlamda, dünyanın dört bir yanındaki kentler gıda tedarikini yeniden tasarlamak için girişimlerde bulunmaktadır.

Roma (İtalya) ve New York (ABD), devlet okullarının kantinlerine farklı türde kaliteli gıda ürünleri getirmiş ve aynı zamanda okul yemeği hizmetini yeniden kurgulayarak aşamalı ve yaratıcı bir tedarik yaklaşımı benimsemiştir (Sonnino, 2009; Morgan ve Sonnino, 2010). New York günde 860.000 okul yemeğinin okul yemeği dağıtıcıları tarafından daha sağlıklı ürünler tedarik etmeye ikna etmiştir. Yerel sütle yapılan yoğurt, yerel olarak yetiştirilen erik, şeftali, nektarin ve armutları okullara getiren yerel bir tedarik gündemi kurgulamıştır. (Morgan ve Sonnino, 2010). New York eyaleti tarım ekonomisine 1.5 milyon dolara yaklaşan ekonomik fayda sağlamıştır (Market Ventures ve diğerleri, 2007: s. 85).

Kent tarımı hem insanların sağlığına ve refahına katkıda bulunduğunu söyleyen ve kent tarımının, uzun mesafeli gıda zincirleri tarafından beslenen kentlere göre daha düzenli gıda tedariki sağlayacağı ve gıda güvenliğini artırmakta (Halweil ve Nierenberg, 2007: s. 52; Koc ve diğerleri, 1999) hem de kentsel tarım, kırsal alanlardan maliyetli ve verimsiz nakliyyeyi ortadan kaldırarak ve atıkları yeniden kullanarak gıda üretiminin ekolojik etkilerini en aza indirmektedir (Redwood, 2009: s. 153). Kentlerin kendilerine hizmet eden kırsal üreticiler, kendi nüfusları ve küresel gıda sistemi sorunlarının

çözümü için kilit bir role sahiptir. Bu nedenle de her düzeyde uyumlu politik eylemlere hayati bir ihtiyaç duyulmaktadır (Hawkes ve Halliday, 2017: s. 7).

Bir taraftan da tarım artık modern tekniklerin uygulanması gereken bir alan haline gelmiştir. Gıda krizinin önlenmesi için tarımda dijital teknolojilerin kullanılması elzemdir. Bu başlıkların ötesinde, düzenli ve kıyaslanabilir veri tabanları oluşturmak, tam zamanlı veri üretmek ve analiz edebilmek ve bunların çiftçiler tarafından anlaşılır olması da önemlidir. Ancak günümüzde çiftçilerin kullandığı tarımsal ekipmanın çoğu dijital teknoloji ve ağ bağlantılı değildir ve çiftçilerin dijital uçurumlarını kapatmaları gerekmektedir. Kırsal alanda iletişim alt yapısının yetersizliği kentsel alanların baskı oluşturmayacağı biçimde geliştirilmelidir. Verilerin “büyük veri” olarak düzenlenmesi, analiz edilmesi ve bağımsız çözümler üretilmesi gerekir (USB, 2018). Akıllı araçlarla tarımsal alanlardan veri toplanmakta ve analiz edilmektedir. Tarımsal üretim sürecinde kullanılan tarım makineleri sensörler ve Nesnelerin İnterneti (*Internet of Things-IoT*) ile birbirleriyle iletişim halinde olmakta ve tüm üretim süreci boyunca takip edilebilmektedirler. Tarım 4.0 olarak ifade edilen bu evre tarımda sürdürülebilir üretimin otomasyonunun sağlanma amacını taşımaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojisi uygulamalarının yaygınlaşması sonucu Tarım 4.0 takip edilebilen bir tarım sistemi ortaya koymakta ve verimliliği maksimum hale getirmektedir. Tarımda teknolojinin yoğun olarak kullanımı tüketiciye doğrudan teslimat, yemek kiti, gıda e-ticareti gibi değer zincirinin etkinliğinin artırılması, ürün verimliliğini artırmak için, dronlar, robotlar, büyük veri ve paylaşım platformları, sulama, toprak ve ürün teknolojileri, agro-kimyasallar, biyomateryaller ve biyoenerji aracılıkları ile ekolojik ayak izinin azaltılması, sürdürülebilir protein ihtiyacı için bitki bazlı gıdalar ve kapalı ve dikey tarım, akıllı seralar gibi beş farklı alanlarda inovasyon artışı sunmaktadır (USB, 2018).

Dikey tarım özellikle kentsel alanlarda tarımsal faaliyetlere yeni üretim biçimleriyle farklı bir açı kazandırmaktadır. Gıda güvenliği açısından ve uzun yol mesafelerinden kurtulup daha az alandan daha fazla ürün elde etmenin yöntemi olarak dikey tarım önerilmektedir (Despommier, 2011). Bitkilerin büyümesi ve gelişmesi için spektrumun gerekli nanometrelerini sağlayan yapay aydınlatma ile güneş radyasyonunun tamamen yer değiştirdiği, kontrollü bir ortamda uygulanan yeni bir tarım türü olarak tanımlanan dikey tarım (Avgoustaki ve Xydis, 2020) yüksek nüfus barındıran ve tarım toprakları varlığı açısından kriz yaşayan, iklim değişikliği bakımından yoğun stres altında bulunan kentler için tercih edilebilir bir yöntemdir.

Ekilebilir toprak alanların azaldığı ya da hiç bulunmadığı yerleşmelerde gökdelenler, apartman ya da balkonlarda, teraslarda ilgili materyal ve

sistemlerin kurulumu ile tarım ürünlerinin yatay olarak toprakta değil dikey olarak katmanlar halinde yerleştirilmesini sağlamaktadır (Al-Kodmany, 2018). Su, enerji ve atık yönetimi gibi faktörlerde benzer üretim miktarlarında %90-95 oranında tasarruf sağlamakta, çok çeşitli hasat edilebilir ürünlerin üretimine de olanak sağlamakta ve çok sayıda farklı mahsulün aynı anda yetiştirilmesine izin vermektedir. Kentsel tarımın alt kategorisi olması nedeniyle de nakliye ve aracı masraflarını büyük ölçüde düşmektedir. Diğer taraftan dikey tarımın yatırım maliyeti çok yüksektir. 37 katlı bir dikey çiftliğin ilk yatırım masrafı 202 milyon €, yıllık işletme giderleri de 8 milyon € dur (Adenaeuer ve Banerjee, 2014). Doğru yer seçimleri ve kararlarla dikey tarım; kentsel ortamda büyük ölçekli yapılabilecek bir tarım yöntemidir (Despommier, 2009). Bu özelliği ile de kentsel planlarda dikey tarım yapılabilecek sahaların yer seçimin belirlenmesi, dönüşüm alanlarının doğru, anlamlı ve bütüncül kent planları dahilinde kurgulanmaları kent plancılarının mutlaka gündeminde olmalıdır.

SONUÇ

Maslow'un temel ihtiyaçlar piramidinde de ifade edildiği gibi beslenme insanın en temel ihtiyaçlarından biridir. Bu nedenledir ki tarımsal üretim ve gıdalar stratejik önem taşımaktadır. Güvenli gıda üretimi, üretilenlerin erişiminin sağlanması ve gıda arzının yeterli düzeyde sağlanabilmesi medeniyetin devamlılığı ve refahı için elzemdir. Tarihte ilk kez insan nüfusunun yarısından fazlasının kentleştiği bir çağda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki kentler gıda güvenliği açısından büyük zorluklarla karşı karşıyadır. Doyurulması gereken en çok boğaz kentlerdedir (Mendes, 2007: s. 99) ve dolayısıyla da mevcut gıda krizi hiçbir yerde kentlerde olduğu kadar görünür değildir (Sonnino, 2009: s. 425). FAO, kuruluşundan bu yana açlık ve gıda krizi ile mücadelede gıda üretiminde yaşanan kayıpların düşürülmesini amaçlamaktadır. Tarım sistemlerinin verimli ve etkin bir şekilde yönetmek, gıda güvencesi konusunda eşitlik ve kırsal kalkınmanın başarılması ve elbette yoksulluğu azaltmak gıda krizini aşmak için gerekliliklerdir. Bültenler ve raporlar hazırlamak gıda krizine karşı kamuoyu farkındalığı yaratması açısından büyük önem taşımaktadır. (Dağ ve Akbay, 2022).

Türkiye son yıllarda tarım sektörünün artan sorunlarını ciddi ölçüde yaşamaktadır. Artan nüfus, gelen kontrolsüz göçler ve iklim değişiklikleri ülkemizde tarıma daha profesyonel yaklaşmayı gerekli kılmaktadır. Ürünlerde dışa bağımlılık, ulaşım ve aracı maliyetlerinin fiyatlara eklenmesi, ekilebilir arazilerin ve tarımsal istihdamdaki azalma, kırsal alanların hızla kentleşerek üretici kimliklerinden tüketici kimliklere dönüşümü, kalan kır

nitelikli yerleşmelerde nüfusun yaşlanması ve genç nüfusta topraktan hızla kopma, yerel bilgilerin bu yaşlanma ve kopmayla yitirilmesi, bir zamanlar tarımda kendi kendine yeten bir ülke olan Türkiye dışa bağımlı bir ülke konumuna gelmeye başlamıştır. Tarım kapsamlı politikalarla desteklenmesi gereken temel bir sektördür. Kentlerin yalnızca kendilerini beslemeleri için değil çevreleri ile de güçlü dengeli bağlar kurabilmek adına tarıma yönelik siyasi ve kurumsal düzenlemelerin yapılması önemlidir.

Yükseliş grafiği olan gıda krizine özellikle de kentlerdeki gıda krizine karşı gıda güvenliğinin sağlanmasında kentsel tarımın daha önemli ve görünür bir rolü olacaktır. Ancak, gerçekleştirilen araştırmalar, politika yapımcıların kentsel gıda tedariki ve arazi kullanım planlamasıyla ilgili olarak ortaya çıkan ve çıkacak olan zorlayıcı sorulara cevap vermek için yeterli değildir (Sonnino, 2009: s. 427). Artan nüfus, yeni kentsel yerleşim ve çalışma alanlarının yerleşimlere eklenmesi, çeperlerdeki doğal ve tarımsal sınırların üzerinde stres oluşturmaktadır. Kentlerin büyümesi ve planlanması, gıda üretimi ve dağıtımını üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bütüncül kentsel planlama, planlama araçları, tarımsal ve doğal koruma alanlarının korunması, işlevsel kimliğinin sürdürülmesinin sağlanması, yerel gıda üretiminin teşvik edilmesi, ulaşımın bütüncül planlanarak kırsal alanlar üzerinde baskı aracı olarak değil, erişim açısından iyileştirilme odaklı kullanılması önem kazanmaktadır.

Kentsel gıda krizi dengesiz beslenme, yetersiz beslenme, obezite gibi olağandışı sağlık sorunlarına, düşük gelirli ailelerde sağlıklı gıda erişimine sair sorunlara, toplumsal huzursuzluğa ve sosyal çatışmalara neden olabilmektedir. Kentler tüketimin de getirisi ile gıda atıklarının büyük miktarlarda oluştuğu yerlerdir. Tüketilemeyen, bozulan gıdaların atılması, dönüştürülmesi ya da yeniden planlanması da önemli kentsel problemlerden bir tanesidir. Atık gıda sorunu diğer atıklar gibi hem kaynak israfıdır hem de çevresel sorunlara yol açmaktadır. Gıda zinciri üzerindeki baskılar gıda üretiminden tüketiciye ulaşana kadar olan süreçteki sorunları artırabilir. Taşıma, depolama ve dağıtım gibi aşamalarda sıkıntılar yaşanabilir. Buna karşın sürdürülebilir gıda tedarik zincirleri oluşturmak, yerel gıda üretimini ve dağıtımını sağlamak ve kent içi üretim alanlarının planlarda üretilmesi için çeşitli yöntemlerin oluşturulması gerekmektedir. Bu nedenle, kentsel tarım alanlarının geliştirilmesi veya kullanımının değiştirilmesiyle ilgili çatışmaları bertaraf edecek kapsamlı çözümler önem kazanmaktadır. Bunlardan bir tanesi, çatı bahçeleri veya topluluk bahçeleri gibi uygulamaların yaygınlaştırılması için altyapı yatırımları gerekebilir. Sürdürülebilir tarım uygulamaları, su kullanımını optimize etmek, gibi çözümler önerilmektedir. Sentetik et üretimi, hidroponik, aeroponik tarım yetiştiriciliği, dikey tarım,

topraksız tarım uygulamaları gıda krizine karşı alternatif çözümler arasında sunulmaktadır (Dağ ve Akbağ, 2022).

Gıda krizine karşı kentsel tarımı çözüm olarak sunarken gıda zincirine ait üreticiler, tüketiciler ve perakendeciler gibi tüm paydaşların arasında güvenliği artırmak ve belki de tek) stratejinin her zaman kent tarımı olmayabileceğinin düşünülmesi gereklidir (Sonnino, 2009: s. 428). Kentler ve kırsal alanlar arasında ayrılıklar olduğu kadar karşılıklı ilişkiler de vardır (Van der Ploeg ve diğerleri, 2008; Redwood, 2009: s. 14). Kırsal alanların kentsel ihtiyaçların etkileşiminde yeniden biçimlenme yaşayabileceğinin de düşünülmesi gereklidir (Sonnino, 2009: s. 428). Bu süreçte karar alıcılar, ziraat ve toprak mühendisleri kadar kent plancılarına da kentlerin gıda krizi ve çözüm önerileri doğrultusunda arazi kullanımı değişimlerinin nasıl olacağı ve yer seçimlerinin belirlemeleri kapsamında büyük sorumluluklar düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Adenaer L., & Banerjee C. (2014). Up, up and away! The economics of vertical farming. *Journal of Agricultural Studies*, 2 (1), 40-60. <https://doi.org/10.5296/jas.v2i1.4526>
- Arkon, C. (2006). *Şehir planlama/Tasarım sözlüğü*. Meta Basım Matbaacılık.
- Avgoustaki, D. D., & Xydis, G. (2020). How energy innovation in indoor vertical farming can improve food security, sustainability, and food safety? Marc J. Cohen (Ed.), *Advances in Food Security and Sustainability - Volume 5*, içinde (ss. 1-51), Elsevier.
- Al-Kodmany, K. (2018). The Vertical Farm: A Review of Developments and Implications for the Vertical City. *Buildings*, 8 (2): 24, 1-36. <https://doi.org/10.3390/buildings8020024>
- Black, B. C. & Weisel, G. J. (2010). *Global warming: Historical guides to controversial issues in America*. Greenwood Publishing Group.
- Çınar, T. (2000). Bahçekent Modelinin Düşünsel Kökenleri ve Kentbilime Katkıları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 55 (1), 27-51.
- Courbusier, L. (1987). *The City of To-Morrow and Its Planning*. New York, NY: Dover.
- Dağ, M. M., & Akbay, C. (2022). Sürdürülebilir Tarımsal Uygulamalar ile Küresel Gıda Krizine Karşı Alternatif Çözümler. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 101-113.
- Despommier D. (2009). Growing skyscrapers: The rise of vertical farms. *Scientific American*, 301 (5), 80-87.
- Despommier, D. (2011). The vertical farm: controlled environment agriculture carried out in tall buildings would create greater food safety and security for large urban populations. *Journal für Verbraucherschutz und Lebensmittelsicherheit*, 6, 233-236. <https://doi.org/10.1007/s00003-010-0654-3>
- FAO (1983). *World food security: A reappraisal of the concepts and approaches*. Director General's Report. Food and Agriculture Organization of the United Nations
- FAO (2003). *Trade reforms and food security - Conceptualizing the linkages*. Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://www.fao.org/3/y4671e/y4671e.pdf>
- FAO (2022). *The state of food security and nutrition in the World 2022 - Repurposing food and agricultural policies to make healthy diets more affordable*. Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://doi.org/10.4060/cc0639en>
- Gürlük, S., & Turan, Ö. (2008). Dünya gıda krizi: Nedenleri ve etkileri. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 22 (1), 63-74.

- Halweil, B. & Nierenberg, D. (2007) Farming the cities. L. Starke (Ed.), *State of the World 2007: Our urban future*, içinde (ss. 48–63). The WorldWatch Institute.
- Hawkes, C., & Halliday, J. (2017). *What makes urban food policy happen? Insights from five case studies*. International Panel of Experts on Sustainable Food Systems. <https://openaccess.city.ac.uk/id/eprint/19325/>
- Hodgson, K., Campbell, M.C., & Bailkey, M. (2011). *Urban agriculture: Growing healthy, sustainable places*. Planning Advisory Service Report. American Planning Association.
- Kanbak, A. G. (2018). Endüstriyel tarımın ekolojik krizine karşı kentsel tarım bir çözüm olabilir mi?. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 193-204.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim terimleri sözlüğü*. İmge Kitabevi.
- Kılavuz, E., & Erdem, İ. (2019). Dünyada tarım 4.0 uygulamaları ve Türk tarımının dönüşümü. *Social Sciences*, 14 (4), 133-157.
- Koc, M., MacRae, R., Mougeot, L. J. A. & Welsh, J. (1999). Introduction: Food security is a global concern. M. Koc, R. MacRae, L. J. A. Mougeot & J. Welsh (Eds.), *For hunger-proof cities: Sustainable urban food systems*, içinde (ss. 1-10). International Development Research Centre.
- Market Ventures, Inc., Karp Resources, The Center for Health & Public Service Research at New York University (2007). *School food plus: Evaluation. (Interim)*. Market Ventures, Inc.
- Marsden, T. (2013). Contemporary food systems: managing the capitalist conundrum of food security and sustainability. A. Murcott, W. Belasco, & P. Jackson (Eds.), *The handbook of food research*, içinde (ss. 135–147). Bloomsbury Publishing.
- Mendes, W. (2007). Negotiating a place for “sustainability” policies in municipal planning and governance: The role of scalar discourses and practices. *Space and Polity*, 11 (1), 95-119.
- Minten, B., Reardon, T., & Chen, K. Z. (2017). Agricultural value chains: How cities reshape food systems. *2017 Global Food Policy Report*, içinde (ss. 42-49). International Food Policy Research Institute (IFPRI). https://doi.org/10.2499/9780896292529_05
- Morgan, K., & Sonnino, R. (2010). The urban foodscape: world cities and the new food equation. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3, 209-224. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsq007>
- Mougeot, L. J. A. (1999). For self-reliant cities: Urban food production in a globalizing south. M. Koc, R. MacRae, L. J. A. Mougeot & J. Welsh (Eds.), *For hunger-proof cities: Sustainable urban food systems*, içinde (ss. 11-25). International Development Research Centre.

- Rasouli, S. (2012). Sürdürülebilir Kentsel Tasarımda Kentsel Tarımın Rolü, “İstanbul Örneği” [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Redwood, M. (Eds.) (2009). *Agriculture in urban planning: Generating livelihoods and food security*. International Development Research Centre - Earthscan
- Sonnino, R. (2009). Feeding the city: Towards a new research and planning agenda. *International Planning Studies*, 14 (4), 425-435.
- United Nations (UN) (1975). *Report of the World Food Conference*. United Nations Publications. <https://digitallibrary.un.org/record/701143>
- USB (2017). *The future of the Western Cape’s agricultural sector in the context of the Fourth Industrial Revolution*. University of Stellenbosch Business School. <https://www.stellenboschbusiness.ac.za/management-review/news/2018-06-01-future-western-capes-agriculture-context-fourth-industrial-revolution>

Doğal Afetlerle Oluşan Krizler: Türkiye’de Kentlerde Afet Yönetimi ve Sosyal Devlet Uygulamaları

Yasin Taşpınar¹

Bora Balun²

Özet

Afet dönemleri insanların fiziksel, ruhsal ve ekonomik bakımdan olumsuzluklar yaşadığı, günlük yaşamlarına olağan şekilde devam edememelerine yol açan kriz durumları bakımından kentlerdeki toplumsal yaşamı çeşitli derecelerde etkilemektedir. Afete bağlı bu kriz dönemleri yönetsel yükler ve zorluklara da neden olmakta, afetleri merkezi ve yerel yönetimler için önemli bir tedbir ve müdahale konusu haline getirmektedir. Türkiye’nin üzerinde bulunduğu coğrafi alan tarih boyunca afetlerin meydana geldiği, üzerinde yaşayanların bunların sonuçlarını deneyimlediği bir yerdir. Bu bakımdan, Türkiye’de olası afetlerin sonuçlarına müdahale etmek kadar, afetler karşısında önlem almaya dönük tedbirlerin de uygulandığı çok katmanlı, önleyici ve stratejik bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Son yıllarda devreye alınan mevzuat ve politikalar bu yolda önemli bir mesafe alındığını göstermektedir. Bu çalışmada da afetlerin kentler ve kriz kavramı ile ilişkisi ve Türkiye’nin doğal afetlerle ilgili deneyimleri ve mevcut durumu ile ülkedeki afet yönetimi anlayışı ve afet sonrası döneme ilişkin sosyal devlet uygulamaları ele alınacaktır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise doğal afetler bağlamında kamu sosyal devlet uygulamaları ve kamu yönetimi uygulamalarına ilişkin değerlendirmelere yer verilecektir.

1 Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, yasintaspınar@karabuk.edu.tr, ORC-ID: 0000-0002-4116-9801

2 Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, borabalun@karabuk.edu.tr, ORC-ID: 0000-0002-4933-2271

GİRİŞ

İnsan topluluklarını etkileyerek onların yerel imkân ve kaynaklarla üstesinden gelemeyeceği büyüklükte “fiziksel, ekonomik, sosyal ve çevresel” kayıplara neden olarak, normal yaşam ve insan faaliyetlerinde durma ya da kesintiye uğrama sonuçlarına neden olabilen “doğal, teknolojik veya insan kökenli olayların sonuçlarına” afet denilmektedir (MEDAK, tarihsiz). Pek çok kaynakta (Drabek, 1996: s. 2; Akyel, 2005: s. 16) yakın ifadeler üzerinden tanımlanan afet kavramının odak noktasında insanın yer aldığını, dolayısıyla tanımların homosentrik bir bakış içerdiğini ileri sürmek oldukça makuldür. Nitekim, tanımdan da anlaşılacağı üzere bir insanî, teknolojik veya doğal olayın afet olarak nitelendirilmesi için insan topluluğu ya da topluluklarını olumsuz etkilemiş, hayat akışlarında kayıp ya da kesintiye yol açmış -bir başka ifadeyle, kriz ortaya çıkarmış- olması gerekmektedir. Günümüzde insanoğlunun baskın yaşam biçiminin kentlerde sürdüğü gerçeği ile birlikte ele alındığında (Genç, 2007: s. 388-389), afet olgusu ve afet yönetimi kavramının da kentleşme ile yakından ilişkili olduğu görülecektir. Bununla birlikte afetler aynı zamanda “belirsizlikler” içeren, çeşitli şekillerde ve düzeylerde “tehditlerin” ortaya çıktığı, “zaman baskısının” yoğun şekilde hissedildiği “beklenmedik/sürpriz” durumlar anlamında yönetilmesi kolay olmayan kriz dönemleridir (Büyükkaracıoğlu, 2016: s. 198). Dolayısıyla afetler kentsel bölgelerin çoğunlukta olduğu yaşam alanlarını ilgilendiren önemli yönetsel kriz durumları olmaları bakımından kamu yönetimi disiplini ile yasal ve idarî düzenlemelere konu olmaktadır.

Doğal afetler ülkemizi de can ve mal kaybı yönüyle etkilemekte olup, bu kayıplar içerisinde en yüksek ağırlığa sahip olan, sonuçları bakımından en yıkıcı doğal afet, deprem olarak göze çarpmaktadır. Üstelik afetlere bağlı kayıplar hesaplanırken çoğu zaman sebep oldukları doğrudan zararlar hesaplandığından, işgücü ve üretim kayıpları gibi zamana yayılan hasarlar hesaba dahil edilmemektedir (Dölek, 2016: s. 315). Dahası afet sürecine maruz kalıp hayatına devam eden insanların yaşadıkları travmalar, yaralı kurtarılan afetzedelerin afet sonrası dönemdeki koşulları, afete bağlı nedenlerle oluşan göçler gibi pek çok unsur da afet gündemi sıklıkla yenilenen ülkemizde yoğun şekilde takibi yapılmayan konular arasındadır. Yine afet sonrası dönemde toplumsal düzeyde psikolojik sorunlar, güvensizlik ve belirsizlik duyguları da ortaya çıkabilmekte olup, bu durum fiziksel ve ruhsal çöküntülere yol açabilmektedir (Köse ve Küçükcan, 2006: s. 15). Bu bakımdan afetler ortaya çıktıkları dönemlerde başa çıkılması gereken krizler olduğu kadar, ortaya çıkmadan önce kendilerine karşı tedbirli olunması gereken durumlardır (Şahin, 2020: s. 130). Ülkemizin de içinde bulunduğu afet-yoğun alanlarda her iki yaklaşımın bir arada yürütüldüğü bir tedbir

ve mücadele anlayışının olası kayıp ve yıkımlar ile afet sonrası travmaları azaltmada etkili olabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada kriz, afet ve kent kavramları odak noktasında olmak üzere; ilk olarak Türkiye’de doğal afetlerle ilgili deneyimlerin yoğunluğuna ilişkin değerlendirmeler ile ülkemizin bu noktadaki konumu ele alınacaktır. Ardından Türkiye’nin afet yönetimi anlayışı ve afet sonrası uygulamalar, son dönemde yapılan düzenlemeler ve süreçler ile ilgili yasal mevzuata yansıyan yaklaşım bağlamında ele alınacaktır. Çalışmanın sonuç bölümünde literatür ve mevzuat incelemesine dayalı nitel bir çalışma hüviyetindeki araştırmadan elde edilen çıkarımlar paylaşılacaktır.

TÜRKİYE VE DOĞAL AFETLER

İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı’nın (AFAD) “Türkiye’de Afet Yönetimi ve Doğa Kaynaklı Afet İstatistikleri” başlıklı kurumsal yayınında verilen haritadan 1980-2017 aralığında Türkiye’nin milyonda 6-25 arası afet kaynaklı ölüm oranı ile üst-orta derecede afet nedeniyle ölüm riski barındırdığı anlaşılmaktadır. İlgili aralık bakımından olmak üzere, risk yönetimi endeksinde tehlike ve maruziyet bakımından 191 ülke içinde 9. sırada bulunan Türkiye, zarar görülebilirlik noktasında 46, ve baş etme eksikliğinde 140. sırada yer almıştır. Bu durum ülkemizin doğal afetler noktasında riskli bir alanda bulunmakla birlikte bu durumun üstesinden gelme noktasında başarılı sayılabilecek bir durumda olduğuna işaret etmektedir (AFAD, 2018: s. 10). Diğer yandan Avrupa Komisyonu internet sitesinden edinilen 2017 sonrası 2018-2024 dönemine ilişkin veriler incelendiğinde risk azaltma puanı 2,1 düzeyinde sabit ve INFORM endeksi 4,5-4,9 aralığında, afetle başa çıkma kapasitesi eksikliği 3,1-3,2 aralığında seyrederken; doğal afetlerden etkilenen nüfus oranı %1 düzeyinin altını ifade eden 0 düzeyinden %10,9 düzeyine yükselmektedir (European Commission, 2023). AFAD’ın 2020 ve 2022 yıllarına ilişkin doğa kaynaklı olay istatistikleri (AFAD, 2021; AFAD, 2023d) ise her iki yılda da diğer olayların ardından depremin en yüksek oranlara sahip olduğunu, heyelan, sel baskını ve çığ gibi doğa olaylarının da bir artış trendinde olduğunu göstermektedir. Bahse konu istatistiksel veriler, ülke insanların yüzleştiği doğal afet gerçeğinin onların hayatlarında ne denli önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Konuya ilişkin bir diğer önemli husus ise 2020 yılında 905 iken 2022 yılında 22.982’ye yükselen doğa kaynaklı olayların iklim değişikliği gibi gelişmelerin de etkisinde olduğuna ve doğal afetlerin gelecek yıllarda da toplum gündemdeki yerini koruyacağına işaret etmesidir.

Esasen Asya, Avrupa ve Afrika kıta uzantılarının kesiştiği bir köprü (Çamaş ve Turan, 2023: s. 241) konumundaki bir yarımada olan Türkiye, “jeolojik/jeomorfolojik yapısı ve meteorolojik özellikleri nedeniyle” sıklık bakımından ilk sırada depremler (Bahadır ve Uçku, 2018: s. 31) (% 64) ve ardından heyelan (% 16) ve sel/su baskınları (% 15) olmak üzere doğal afetlerle sıkça karşılaşan ülkelerden biri olup, afetlere bağlı kayıplar bakımından OECD ülkeleri içinde ilk sıralarda yer almaktadır (Eyidoğan, 2012: s. 15; Dölek, 2016: s. 315). Nitekim tarih boyunca ülkemizin yerleşik bulunduğu alanda yaşayan topluluklar doğal afet deneyimine yabancı kalamamışlar, bu kapsamdaki olaylar ile karşılaşmışlardır. Şöyle ki:

- Anadolu’da yaşamış Hitit uygarlığının bir deprem felaketi sonucunda tarih sahnesinden silindiği yönünde görüşler (Gürel ve Uzunlar, 2004: s. 245-246),
- Asurlulardan günümüze ulaşan yazıtlarda dahi depremler, seller, kuraklık ve yangınlar gibi afetler ve sonuçlarından bahsediliyor olması (Mandacı, 2020),
- Türklerin ayak bastıkları günlerde de afetlerin eksik olmadığı Anadolu’da (Subaşı, 2015) 1888 sonrası Osmanlı Dönemi’nde tek başına Gümüşhane Sancağı’nda meydana gelen kuraklık ve sel başta olmak üzere doğal afetlerin bile 15 başlıkta ele alınabilecek sıklıkta olduğu (Demir, 2008),
- Yine İzmir’de 1909-2005 yılları arasında 12 önemli deprem meydana geldiği (Tinal, 2011),
- 1900-2003 yılları arasındaki 50’nin üzerindeki depremde 83.908 kişinin ve 1955-2002 yılları arasında 1308 su baskını olayında 1.235 kişinin hayatını kaybetmiş olması (JICA, 2004: s. 8),
- Kısa sayılabilecek 1992-2003 arası 12 yıllık zaman diliminde ve yalnızca deprem, su baskını, çığ ve heyelanlardan oluşan 55 olayda 19.964 can kaybı ve yaklaşık 17,5 milyar dolarlık bir maddi kaybın yaşanmış olması (JICA, 2004: s. 27),
- 11 ili etkileyip yüzyılın felaketi olarak da adlandırılan 06.02.2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli depremde 48.000’in üzerinde can kaybının meydana gelmesi (T. C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023: s. 6),

şeklinde detaylara fazla inmeksizin örneklendirilebilen veriler bu durumu açıkça göz önüne sermektedir. Hal böyleyken, Orta Asya’dan bu topraklara göçmüş ve bu denli zorlu olduğu anlaşılan bir alanı yurt edinmiş

olan atalarımızın yaşadıkları alanı terk ederek geldikleri bu coğrafya, eski yurtlarından daha az tehlikeli durmamaktadır. Diğer yandan, tüm zorluklarına rağmen coğrafyanın ülke insanına sunduğu diğer nimetlerin -deyim yerindeyse- vergisini daha az sancılı süreçlerle ödemek de mümkün durmaktadır. Bu amaçla afetler ile topyekun bir mücadele stratejisi geliştirmek, var olan tedbirlere yenilerini ekleyerek geliştirmek (Çamaş ve Turan, 2023: s. 251), riski göğüsleyerek başa çıkmak yanında riski gerekli teknolojik olanaklardan da yararlanarak yönetmek (Coşandal ve Partigöç, 2022) ve azaltmak yönünde bir yaklaşım benimsemek gerekmektedir (Kurada ve diğerleri, 2023: s. 25). Nitekim Wisner ve diğerlerinin (2003) modeli üzerinden Genç'in (2007) aktardığı afetlere bağlı hasar görebilirlik neden grupları:

- Temel nedenler: ekonomik, demografik ve politik konuların başı çektiği yönetsel ve sosyo-ekonomik temelli nedenler,
- Dinamik baskılar: yerel yönetim, eğitim, yatırım(sızlık)lar, nüfus değişimi ve kentleşmenin yol açtığı baskılar,
- Güvenli olmayan koşullar: tehlikeli fizikî çevre; denetimsizlik; yerel ekonomi ve gelir düzeyine dayalı riskler; sosyal, kurumsal ve grupsal riskler; kamu kurumlarının hazırlıksızlığı ve bilgisizliğidir.

Dolayısıyla afetlerden en yüksek düzeyde etkilenebilecek gruplar ve alanlarda olası hasarı “önleyici” tedbirler alınarak, esnek ve katılımcı kentsel dönüşüm stratejilerinin önünün açılması (Öztürk ve diğerleri, 2023: s. 14), kentsel alanların afet sırasında ve sonrasında yürütülecek süreçlerde en iyi şekilde değerlendirilmesi (Türer-Başkaya, 2023: s. 61), direnç geliştirme ve gösterme kapasitesi yüksek kentlerin inşa edilmesi (İrdem ve Mert, 2023: s. 244), insan kaynaklı ya da insan varlığını tehdit eden durumlara karşı stratejik planların olayların öncesinde hazırlanması (Karabulut ve Baran, 2023: s. 102), dönemsel ve periyodik doğal afet potansiyellerinin titizlikle takip edilmesi (Özcan, 2006: s. 49), afet ve acil durum yönetiminde siyasi ve gerektiği ölçüde siyaset üstü çalışmaların yapılması (Çabuk, 2020: s. 203) gibi proaktif yöntemler oldukça makul durmaktadır. Türkiye'nin bu kapsamdaki gelişmesi göz doldurmakla birlikte, toplam kalite yaklaşımında olduğu gibi kabul edilebilir bir düzey yerine “sıfır hasar” ve “sıfır kayıp” hedefinin esas alınması ve süreklilik arz eden süreç iyileştirmeleri başarı ihtimalini artıracaktır.

TÜRKİYE'NİN AFET YÖNETİMİ ANLAYIŞI

Türkiye'de Cumhuriyet dönemi afet yönetimi anlayışının gelişim seyri dönemler arasında farklılık arz etmektedir. Örneğin, Birinci Dönem

(1944 yılı öncesi) yasal mevzuatın gelişimi ve kurumsal yapılanmanın temel örneklerini içermektedir. İkinci Dönemde (1944-1958 yılları arası) ilk kez afet risklerinin azaltılması ve hazırlık faaliyetlerine yönelik tedbirler oluşturulmaya başlanmıştır. Üçüncü Dönemde (1958-1999 yılları arası) önemli mevzuat değişiklikleri yapılmış (7269 S.K.) ve yeni kurumsal yapılanmalara (Afet İşleri Genel Müdürlüğü’nün kurulması) gidilmiştir. Dördüncü Dönemde (1999 yılı sonrası) ise oldukça köklü değişimler ortaya çıkmıştır (AFAD, 2018: s. 16-24). Nitekim 2009 yılına kadar afet ve acil durumlara yönelik hizmetler, farklı bakanlıkların bünyesinde faaliyet gösteren üç farklı müdürlük tarafından yerine getirilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşım, afet ve acil durumların hem yönetiminde hem de müdahalesinde koordinasyon sorunlarına neden olurken, söz konusu hizmetlerin zamanında ve etkin şekilde yerine getirilmesi noktasında bazı problemlere neden olmuştur. Diğer yandan, 1999 Marmara depremi afet ve acil durumların yönetilmesine yönelik bu anlayışı değiştirmiş; afetlerin önlenmesi, afetlere hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarına yönelik afet yönetimi yaklaşımı farklı bir çizgiye taşınmıştır. Bu anlayışa işlerlik kazandırmak ve desteklemek üzere yasal mevzuat yeniden ele alınmış ve önemli politika değişikliklerine gidilmiştir. Özellikle 17.06.2009 tarih ve 27261 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 5902 sayılı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı ile İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun bu alanda önemli bir etki yaratmıştır. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte, farklı bakanlıkların bünyesinde faaliyet gösteren ve üç farklı müdürlük halinde teşkilatlanmış olan İçişleri Bakanlığı’na Bağlı Sivil Savunma Genel Müdürlüğü, Başbakanlık’a Bağlı Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü ve Bayındırlık ve İskân Bakanlığı’na Bağlı Afet İşleri Genel Müdürlüğü kapatılmıştır. Bu kuruluşların görev, yetki ve sorumlulukları Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığına (AFAD) devredilmiştir. Gerçekleştirilen bu değişiklikler ile farklı kurumlar arasındaki koordinasyon sorunu aşılmaya çalışılmış, yerel yönetimler, kamu kuruluşları, sivil toplum örgütleri gibi farklı seviyelerdeki afet yönetimi paydaşlarının görev, yetki ve sorumlulukları daha belirgin bir çizgiye taşınmıştır (AFAD, 2018: s. 28).

AFAD Başkanlığı, afet ve acil durumların etkin şekilde yönetilmesinden sorumlu ve bu anlayışı tamamlayıcı nitelikteki faaliyetleri planlayan, yönlendiren, destekleyen ve koordine eden bir kurumdur. 15 Temmuz 2018 tarih ve 4 Numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile İçişleri Bakanlığı’na bağlı kuruluş olarak tanımlanan AFAD Başkanlığı’nın amacı ve kapsamı, “afet ve acil durumlar ile sivil savunmaya ilişkin hizmetlerin ülke düzeyinde etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi için gerekli önlemlerin alınması ve olayların meydana gelmesinden önce hazırlık ve risk azaltma, olay sırasında yapılacak

müdahale ve olay sonrasında gerçekleştirilecek iyileştirme çalışmalarını yürüten kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonun sağlanması, yurt içinde ve yurt dışında insani yardım operasyonlarının yapılması ve koordine edilmesi ile bu konularda politika önerilerinin geliştirilmesi ve uygulanması” olarak belirlenmiştir (15.07.2018 tarih ve 30479 sayılı Resmi Gazete). Bu minvalde AFAD’ın Misyonu, “Afet ve acil durumlara ilişkin süreçlerin etkin yönetimi için gerekli çalışmaları yürütmek, ilgili kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak ve bu alanda politikalar üretmektir” (AFAD, 2019: s. 14-18).

AFAD Başkanlığı’nın afet ve acil durum yönetimi; afet öncesi, sırası ve sonrası olmak üzere üç farklı aşamanın bir arada ele alındığı; önleme, zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirmeyi kapsayan dört temel prensibe dayanmaktadır. Bu doğrultudaki faaliyetlerin planlanması, koordinasyonu ve uygulanması amacıyla afet yönetiminin farklı seviyelerindeki aktörler bir arada düşünülmektedir. Bu çerçevede, yeni bir afet yönetim modeli benimsenmiş ve olay meydana geldikten sonra müdahaleyi esas alan kriz yönetimi yaklaşımı yerine olay meydana gelmeden önce gerekli tedbirleri esas alan risk yönetimi yaklaşımına geçilmiştir. Bütünleşik Afet Yönetimi Sistemi olarak adlandırılan bu modelde, afet ve acil durumların olası zararlarının önlenmesi amacıyla tehlike ve risklerin önceden tespiti ve olası zararların afet meydana gelmeden önceki aşamada önlenmesi veya bunları asgari düzeye indirecek tedbirlerin alınmasını, etkili bir müdahale anlayışının yerleştirilmesini ve koordinasyonun sağlanmasını, afet sonrası aşamasındaki iyileştirme çalışmalarının ise bütünlük anlayışıyla yürütülmesi öngörülmektedir (AFAD, 2023c). Bu yaklaşımın entegrasyonunda AFAD birçok enstrüman kullanmakta olup, Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP) bunların en önemlisidir.

2011 yılında meydana gelen Van depremi sonrasında, müdahale hizmetlerine yönelik faaliyet, yaklaşım, mevzuat ve politikaların ihtiyaç ve tespitler doğrultusunda güncellenmesi gerektiği fikri ortaya çıkmıştır. Depremde görev alan ve konunun tarafı diğer paydaşların katılımıyla 2013 yılında Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği yayımlanmıştır (26.08.2013 tarih ve 2013/5703 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı). Aynı yönetmelik 2022 yılında yürürlüğe giren Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği ile değiştirilmiştir (24.02.2022 tarih ve 31760 sayılı Resmî Gazete). TAMP’ı, bu yönetmelik doğrultusunda hazırlanan bir planlar bütünü olarak nitelendirmek mümkündür.

TAMP, “afet ve acil durumlara müdahalede ihtiyaç duyulabilecek kapasiteyi ulusal ve yerel düzeyde planlamak, bu kapasitenin olay bölgesine

hızlı ve etkin bir şekilde ulaştırılmasını ve kullanılmasını sağlamak, müdahale hizmetlerini ve bu hizmetlerin koordinasyonundan sorumlu ana ve destek çözüm ortaklarının ve yerel düzeyde sorumlu birimlerin, görev ve sorumlulukları ile planlama esaslarını belirlemek” (Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği, Md. 1) gibi oldukça geniş düzlemde tanımlanmış bir amaca sahiptir. Dolayısıyla TAMP’ın afet ve acil durumlara müdahalenin ana omurgasını oluşturduğunu söylemek mümkündür.

TAMP, afet ve acil durumlara müdahalede görev alacak bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları, valilikler, kaymakamlıklar, özel ve özerk kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ile gerçek ve tüzel kişileri, bunların görev ve sorumlulukları ile bunlar arasındaki iş birliği, koordinasyon ve karşılıklı yardımlaşmaya dair iş ve işlemleri kapsamaktadır (Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği, Md. 2). TAMP ile entegre bir planlama anlayışı benimsenmiş olup, afet esnasındaki operasyon risklerinin asgari düzeye indirecek şekilde kurgulanmıştır. Bu sistemde afet yönetimi, yerel ve ulusal düzeyde ayrı ayrı düşünülmüştür. Her iki yaklaşımda da farklı hizmetler altında çalışma grupları oluşturulmuş, rol ve sorumluluklar çalışma gruplarının özelliğine ve niteliğine göre ana çözüm ortağı olan ilgili kurum ve kuruluşlara dağıtılmıştır. Aynı şekilde ana çözüm ortağının koordinasyonunda çalışmalarda yer almak üzere destek çözüm ortakları belirlenmiştir. Bununla birlikte AFAD Başkanlığı TAMP sisteminin merkezdeki genel koordinasyonundan, İl Afet ve Acil Durum Müdürlükleri ise yerel düzeydeki koordinasyonundan sorumludur. Türkiye Afet Müdahale Sistemi’nin işlerliği, Afet ve Acil Durum Yönetim Merkezleri üzerinden sağlanmaktadır (TAMP, 2023).

TAMP’ın hedefleri dikkate alındığında; daha fazla hayat kurtarmak, kesintiye uğrayan hayatı ve faaliyetleri en kısa sürede normale döndürmek, müdahale çalışmalarını hızlı ve planlı bir şekilde gerçekleştirmek, halk sağlığını korumak ve sürdürmek, mülkiyet, çevre ve kültürel mirası korumak, ekonomik ve sosyal kayıpları azaltmak, ikincil afetleri önlemek ya da etkilerini azaltmak, kaynakların etkin kullanımını sağlamak gibi sosyal, kültürel, ekonomik, vb. çok bileşenli bir anlayışı içerisinde barındırdığı anlaşılmaktadır. TAMP’ın temel ilkeleri de hedeflerin tamamlayıcısı olarak düşünülmüş olup, kapsamlı olması (hazırlık, müdahale, ön iyileştirme aşamaları), her tür ve ölçekteki tehlikeleri kapsaması, tüm ana ve destek çözüm ortaklarının rol ve sorumluluklarını içermesi, ulusal, bölgesel ve yerel afet müdahale kapasitesini anında harekete geçirmeyi esas alması, etkili planlama, esnek ve ölçeklenebilir yapı, iyileştirme ve geliştirme, koordinasyon, işbirliği ve dayanışma, bilgi yönetimi ve iletişim, ilgili mevzuata uygunluk gibi geniş bir perspektif dikkati çekmektedir (AFAD, 2018: s. 35).

AFET SONRASINA YÖNELİK SOSYAL DEVLET UYGULAMALARI

Sosyal devlet, “Ekonomi politikalarını sosyal politikalarla birlikte düşünen, sosyal refahın artırılması ve toplumsallaşmasını sağlama çabasında olan, sosyal adaletin sağlanması için piyasalara aktif ve kapsamlı bir müdahale öngören devlet anlayışı” şeklinde tanımlanabilecek bir kavramdır (Bedir, 2013: s. 9). Fakat bu tanımın da ötesinde, sosyal devlet, yalnızca temel hakları, kişisel ve ekonomik özgürlükleri hukuk devleti ilkesi doğrultusunda garanti altına almakla yetinmeyip, toplumsal gruplar arasında eşitlik sağlamak ve bir anlamda toplumsal denge yaratmak amacıyla maddi ve manevi tedbirler alan demokratik bir devlettir (Friedrich Ebert Vakfı, 2013: s. 8). Zira sosyal devlet, toplumu oluşturan sınıflar arasında ekonomik ve sosyal denge kurma düşüncesinden doğmuştur. Burada devlete mevcut sosyoekonomik düzene yeni bir şekil verme yetki ve sorumluluğu yüklenmektedir. Bu maksatla toplum içerisinde zayıf durumda olan kesimleri koruyucu önlemler alınır ve bu bağlamda sosyal devletin amacı, toplumun tüm kesimlerine insan onuruna yaraşır asgari bir yaşam standardı sunmaktır (Talas, 1967: s. 227-228). Bu amaçla devlet, bir yandan bazı görevler üstlenip sosyal devlet ilkesine işlerlik kazandırırken, diğer yandan bu hakların korunması amacıyla bireylere de bazı sorumluluklar yüklemektedir (Koray ve Topçuoğlu, 1995: s. 64-65). Nihayetinde sosyal devlet anlayışıyla ulaşılmak istenilen noktanın veya temel amacın sosyal refah ve sosyal adalet olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti ilke olarak devlet-birey eksenli hak ve yükümlülüklerin karşılıklı olarak uygulanması noktasında sosyal devlet anlayışını benimsemiş olup, Devlet bu konudaki yetki ve sorumluluğun kaynağını T.C. Anayasası’ndan almaktadır.

Anayasa’nın 2. maddesi bu konudaki temel referans noktasıdır, sosyal devlet olgusu devletin temel nitelikleri arasında gösterilmektedir ve “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devletidir” ifadeleriyle Anayasa’da karşılık bulmaktadır. Bununla birlikte söz konusu yaklaşım devletin amaç ve görevleri arasında sayılırken, Anayasanın 5. maddesinde getirilen “Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır” şeklindeki hükümlerle sosyal devlete

daha ileri sorumluluklar atfedilmektedir. Fakat bu konudaki sorumlulukların da bir sınırı bulunmaktadır. Nitekim Anayasanın 65. Maddesinde bu alandaki görevlerin uygun önceliklere göre belirlenmesi gerektiği yaklaşımı öne çıkmakta ve mali kaynakların imkân tanıdığı ölçüde sosyal devlet ilkesinin işletilebileceği vurgulanmaktadır.

Herkesin içerisinde yaşadığı toplumun imkanlarına uygun bir yaşam vaat eden ve kendisini bu konuda görevli bilen sosyal devlet anlayışında; devlet, sosyal barış ve adaletin sağlanması noktasında ekonomik ve sosyal yaşama aktif müdahaleyi meşru kabul eder ve bunu gerekli görür. Bu ilkeyi benimseyen devletler, vatandaşlarının sosyal konumlarını güçlendirmek ve insan onuruna yaraşır bir yaşam sağlamak konusunda kendilerine sorumluluklar yüklerler (Altan, 2007: s. 13). Yukarıda zikredilen, devletin yetki ve sorumluluklarının Anayasa etrafında şekillendiği bakış açısı doğrultusunda, afet olaylarından sonra aynı ve nakdi nitelikte birçok sosyal yardım mekanizması işletilmeye çalışılmaktadır³.

Hukuk devleti ilkesine uygun olarak, hangi durumların afet sayılacağı, afet olarak tanımlanan olaylarda kimlerin nasıl görevlendirileceği, müdahale konsepti ve sosyal yardımların çerçevesi yasal mevzuat ile düzenlenmektedir. Coğrafi büyüklüğü ve sosyodemografik özellikleri dikkate alındığında, Türkiye’de hemen her yıl doğal veya insan kaynaklı afetler meydana gelmekte ve bu afetler sonucunda ciddi sayıda insan yaşamını yitirmekte, yaralanmakta ve buna mukabil maddi zarar oluşmaktadır. Dolayısıyla afetler, afet süreçlerinin yönetimi ve afetlerden zarar görenlere yapılacak yardımlar açısından hukuki mevzuat özel bir anlam taşımaktadır ve bunların düzenlendiği başta anayasa olmak üzere, kanun, kanun hükmünde kararname, yönetmelik, yönerge, genelge, tebliğ gibi birçok mevzuat bulunmaktadır.

Sosyal yardımların uygulanması konusunda öne çıkan kanunlar arasında 5902 sayılı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun (17.06.2009 tarih ve 27261 sayılı Resmi Gazete), 7269 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun (25.05.1959 tarih ve 10213 sayılı Resmi Gazete), 4123 sayılı Tabii Afet Nedeniyle Meydana Gelen Hasar ve Tahribata İlişkin Hizmetlerin Yürütülmesine Dair Kanun’u (25.07.1995 tarih ve 22354 sayılı Resmi Gazete) saymak mümkündür.

3 Sosyal yardımlar konusunda, Sivil Toplum Kuruluşları, özel işletmeler, bireysel yardımlar, vakıflar, dernekler, vb. birçok organizasyon aktif rol oynamaktadır. Fakat çalışmanın ekseninden uzaklaşmama adına, sadece mevzuat çerçevesinde sorumluluk yüklenen ve çalışma kapsamına dahil edilen kurum ve kuruluşların örnek olarak seçilen faaliyetlerine yer verilmiştir.

5902 Sayılı Kanun, afet öncesi, sırası ve sonrasında faaliyet yürütün kurum ve kuruluşlar arasında iş birliği, koordinasyon ve uygulama esaslarını belirlemek üzere hazırlanmıştır. Aynı ve nakdi yardım esaslarının belirlenmesi görevi AFAD Başkanlığı bünyesindeki Planlama ve Risk Azaltma Dairesi Başkanlığı'na verilmiştir (5902 S.K. Md. 8/1-ç; AFAD, 2023a). 7269 Sayılı Kanun'un yardımlar konusunda temel belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim her türlü afet olayında genel hayatı etkileyecek derecede zarar gören veya görmesi muhtemel olan yerlerde alınacak tedbirler sırasındaki yardımlarda bu kanun hükümleri uygulanmaktadır (7269 S.K. Md. 1). 4123 Sayılı Kanun, bir noktaya kadar 7269 Sayılı Kanun'un tamamlayıcısı olarak değerlendirilebilir. Bu kanun kapsamında, doğal afete maruz kalan yerlerdeki normal yaşamın tesisini sağlayacak hizmetlerin yürütülmesi, hasar ve zararın giderilmesi ile diğer yardımlara ilişkin konular düzenlenmektedir.

Kanunları tamamlayıcı nitelikte ve afet sonucu oluşan zararın giderilmesinde referans alınan yönetmelikler arasında Afet ve Acil Durum Harcamaları Yönetmeliği (06.03.2011 tarih ve 27866 sayılı Resmî Gazete), Afet Sebebiyle Hak Sahibi Olanların Tespiti Hakkındaki Yönetmelik (28.08.1968 tarih ve 12988 sayılı Resmî Gazete), Afetlerin Genel Hayata Etkililiğine İlişkin Temel Kurallar Hakkında Yönetmelik (21.09.1968 tarih ve 13007 sayılı Resmî Gazete) bulunmaktadır.

Afet ve Acil Durum Harcamaları Yönetmeliği ile afet ve acil durumlar kapsamında yapılacak olan mal ve hizmet alımları ile diğer giderlere dair iş ve işlemler düzenlenmeye çalışılmıştır (Md. 2). Afet Sebebiyle Hak Sahibi Olanların Tespiti Hakkındaki Yönetmelik'te, afetzedelerin zarar gören binalarının (yıkılan veya ağır hasar gören) mülkiyet ilişkileri ve yeniden inşa edilecek binalar veya inşaat kredisinden yararlanma koşullarının çerçevesi çizilmiştir (Md. 3). Afetlerin Genel Hayata Etkililiğine İlişkin Temel Kurallar Hakkında Yönetmelik, 7269 Sayılı Kanun kapsamında yürütülecek olan hasar tespit faaliyetlerinin tamamlayıcısı niteliğindedir. Bu kapsamda, meydana gelen veya meydana gelmesi muhtemel olan afetlerin o yerin genel hayatına etkili olup olmadığı söz konusu Yönetmelik ile belirlenmektedir (Md. 1).

Türkiye'de afetler sonrasında sosyal yardımlar kamu kurum ve kuruluşları, dernekler, vakıflar, sivil toplum kuruluşları gibi birbirinden bağımsız ve birçok farklı organizasyon tarafından yürütülmektedir. Fakat sosyal yardımların (ayni ve nakdi) organizasyonu konusundaki asli kurum 7269 ve 5902 sayılı yasalar çerçevesinde AFAD Başkanlığı olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede AFAD koordinasyon konusundaki yetkilerini 26 Ağustos

2013 tarih ve 2013/5703 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe giren Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği’nden almaktadır. Aynı Yönetmelik 24 Şubat 2022 tarih ve 31760 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği ile değiştirilmiş olmakla birlikte, yönetmeliğe göre, AFAD koordinasyonunda TAMP hazırlanması ve afet yönetiminin bu sistem etrafında şekillenmesi öngörülmüştür. TAMP ile afet ve acil durumlarda görev alacak kesimlerin rol ve sorumlulukları tanımlanmakta ve AFAD yardımlar konusunda yetkili kılınmaktadır (Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği, Md. 23-1).

Afet sonrası gerçekleştirilen sosyal devlet merkezli sosyal yardım uygulamaları, afet müdahale aşamasının önemli bir adımını oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, afetin ilk anlarından itibaren işletilmekte ve yaşam normal seviyesine dönüncüye kadar devam etmektedir. Afetzedelere yönelik olarak örnekleri çoğaltmak mümkün görünmekle birlikte barınma, beslenme, sağlık, eğitim, psikososyal destek gibi birçok başlıkta ve farklı nitelikte aynı ve nakdi yardımlar gerçekleştirilmektedir.

Aynı nitelikteki sosyal devlet uygulamalarında oldukça geniş bir uygulama alanı dikkati çekmektedir. Özellikle 1999 Marmara Depremi gibi Türkiye’nin yaşadığı en büyük depremler arasında yer alan 06 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli deprem, sosyal uygulamalar konusunda referans kabul edilebilecek uygulama örnekleri sunmaktadır. Nitekim Kahramanmaraş merkezli depremler nedeniyle afete maruz kalan vatandaşların ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla birçok yardım uygulaması gerçekleştirilmiş olup, bunlardan birisi konteyner yardımıdır. Bu kapsamda, ilgili bakanlık bünyesinde oluşturulan komisyonun yaptığı tespit çalışmalarına göre konutları yıkık, acil yıktırılacak, ağır hasarlı, orta hasarlı olarak tespit edilen ve gerekli şartları sağlayan ev sahiplerine konteyner yardımı yapılmaktadır (AFAD, 2023b). Ayrıca nakdi yardım, geçici barınma yardımı, kalıcı konut yardımı, vb. yardımların hangi afetzedelere, ne ölçüde yapılacağına karar vermek için 7269 Sayılı Kanun çerçevesinde hasar tespit çalışmaları yapılmaktadır. Bu çalışmalar ilgili bakanlık koordinasyonunda yürütülmekte ve afet nedeniyle genel hayata etkili afet bölgesi kararı alınması durumunda afetzedelere devlet tarafından hak sahipliği koşullarını taşımak koşuluyla konut, işyeri ve ahır yapılmakta veya konunun özelliğine göre kredi verilmektedir (Md. 29). Benzer bir uygulama Kızılay tarafından gerçekleştirilmektedir. Afetzedelere yönelik uygulamada, ev eşyası (beyaz eşya, mobilya, nevresim, mutfak malzemeleri, vb.) ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik aynı ve nakdi yardım yapılmaktadır (Kızılay, 2023). Düzenlenen yardım kampanyaları, tamamlayıcı nitelikte bir görüntü arz etmektedir ve “AFAD Yardım Market”

uygulaması bu kapsamda değerlendirilebilir⁴. Yardımda bulunmak isteyenler ilgili online erişim linkleri üzerinden kira yardımında bulunabilmekte; yardım yapmak istedikleri ürünleri ve miktarını seçip doğrudan ihtiyaç sahiplerine ulaştırabilmektedirler. Bu minvalde, yardım miktarları seçilen yardımın özelliğine göre değişmekle birlikte, bebek seti, çadıra destek ol, kuru gıda kolisi, gıda kolisi, uyku tulumu, hijyen kolisi, evcil/sokak hayvanları için mama, battaniye gibi aynı yardımlar yapılabilmektedir (AFAD, 2023).

Nakdi nitelikteki sosyal devlet uygulamalarında, aynı nitelikteki yardımlarda olduğu gibi özellikle 06 Şubat depremleriyle uygulamaya alınan nakdi yardımlar öne çıkmaktadır. Bu minvalde söz konusu uygulamalar arasında taşınma yardımları, kira ödemeleri, nakdi destek ödemesi ve acil ihtiyaç ödemesi gibi yardımlar bulunmaktadır. Taşınma yardımları, ilgili bakanlık tarafından yapılacak olan hasar tespit çalışmalarının sonuçlarına göre yıkık ve acil yıktırılacak, ağır hasarlı, orta hasarlı statüde konutlara sahip ailelere, hane başı 15.000 TL taşınma ödemesi yardımını kapsamaktadır. Kira ödemeleri, yapılacak olan kontroller sonrasında, depremden zarar gören ev sahibi afetzedelere 5.000 TL, kiracı afetzedelere ise 3.000 TL kira yardımı ödemesini kapsamaktadır. Nakdi nitelikteki bir diğer uygulama nakdi destek ödemesidir. Söz konusu ödeme, konutları yıkık ve acil yıktırılacak, ağır hasarlı veya orta hasarlı olarak tespit edilen afetzedelerin acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılmaktadır ve hane başına 10.000 TL ödenmektedir. Bir başka ödeme türü olan acil ihtiyaç ödemesi ile depremde yaşamını yitiren vatandaşların aile yakınlarına, acil ihtiyaçların karşılanması amacıyla 100.000 TL nakdi yardım yapılmaktadır (AFAD, 2023b). Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından afetzedelerin gıda, giyim, vb. ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik yardımlar önemli uygulama örnekleri sunmaktadır. Bu kapsamda, 5.000 TL'ye kadar acil ve temel ihtiyaç yardımları, deprem felaketinde 7.000 TL'ye kadar nakdi destek ve afetzedelerin tahliyelerinin sağlanması amacıyla 4.000 TL'ye kadar destek verilmektedir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023).

Aynı ve nakdi yardımlar bağlamında vergi muafiyetinden de yararlanılabilmektedir. Nitekim, Gelir Vergisi Kanunu (Md. 89) ve Kurumlar Vergisi Kanununa (Md. 10) göre, Cumhurbaşkanlığı tarafından başlatılan yardım kampanyalarında, makbuz karşılığı gerçekleştirilen aynı ve nakdi yardımlar vergi matrahının tespitinde indirim olarak dikkate alınabilmektedir. Örneğin depremlerden etkilenen afetzedeler için AFAD Başkanlığınca ilan

4 03.02.2021 tarihinde yayımlanan 3483 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı uyarınca, deprem afetleri sonrasında zarar gören afetzedelere yönelik olarak (AFAD) Başkanlığı koordinasyonunda yardım kampanyalarının düzenlenmesi mümkün kılınmıştır.

edilen hesaplara yapılan nakdi bağış ve yardımların tamamı gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerine yönelik indirim konusu olabilmektedir. Benzer şekilde aynı bağışların tamamı, bağışa konu malların içeriğine ve ilgili kurumlarca teslim alındığına ilişkin belge düzenlenmesi koşuluyla, indirime konu olabilmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sosyal devlet bağlamındaki *sosyal politika uygulamaları* açısından değerlendirmeleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

Birçok amaç ve hedefe sahip sosyal politikanın bir yönü de sosyoekonomik risklerin azaltılmasında olduğu gibi, doğal afetler sonucunda meydana gelen maddi ve manevi zararların ortadan kaldırılmasıdır. Diğer yandan sosyal politikanın bu alandaki performansı, sosyal politikaya verilen önemle ilişkili olmakla birlikte, ülkenin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyiyle de yakından ilgilidir. Genellikle insan gücü ve etkisinin dışında gelişen doğal afetlere karşı geliştirilecek reaksiyon oldukça sınırlı görünmektedir. Fakat gerek doğal afetler öncesinde gerekse de sonrasında sosyal politikanın oldukça geniş bir uygulama alanına sahip olduğu düşünülmektedir. Zira önleyici politikalar aşamasında örneğin deprem afetlerine yönelik olarak binaların depreme karşı güçlendirilmesi veya kentsel dönüşüm çözüm stratejisinin önemli bir aşamasını oluşturmaktadır. Bu konuda ihtiyaç sahibi ve yoksul kesimlerin gelir ve yaşam koşulları tespit edilerek uygun destekler sunulması mümkündür.

Afetler, yaşamın doğal akışını bozan ve toplumsal refaha zarar veren olgulardır. Dolayısıyla afetler ve sosyal politika uygulamaları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu kapsamda afet sonrası iyileştirme çalışmaları sırasında üretim sürecine aktif katılımı ve kendi kendine yeterliliği destekleyen mikro krediler ve hibe destekleri gibi uygulamalar, toplumsal direncin gelişimi ve hayatın normal seyrine dönmesi açısından önemli fırsatlar sunmaktadır.

Afetlerin neden olduğu sosyal ve ekonomik mağduriyet doğrudan ve dolaylı etkileriyle hemen her kesimi etkilemektedir. Fakat burada dezavantajlı gruplar içerisinde özel bir yere sahip engelli bireyler açısından daha özel bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği düşünülmektedir. Nitekim sosyal politika birçok mekanizma kullanmakla birlikte, sosyal yardımlar ve hizmetler aracılığıyla tüm grupların refah seviyesini arttırmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda engelli bireyleri merkeze alan afet odaklı destek uygulamalarında ve bakım hizmetlerinde bireyin engellilik özelliklerinin dikkate alınması gerekmektedir.

Merkezi hükümet ile yerel yönetimler arasındaki eş güdümlü toplumsal gelişme açısından önemsenmektedir. Bunun da ötesinde her iki eksen arasındaki ortak hareket anlayışı doğal afetlerin ortaya çıkardığı zararların yönetilmesi noktasında biraz daha farklı bir anlam taşımaktadır. Merkezi ve yerel düzeydeki sosyal politikalar afet yönetimi politikalarıyla bütünleştirildiğinde; afet öncesi aşamada daha dirençli bir toplum oluşturulmasına yardımcı olurken, afet sonrasında daha etkin bir afet yardım sisteminin işletilmesini mümkün kılacaktır. Örneğin TAMP içerisinde ana çözüm ortağı olarak yer alan yerel yönetimlerin rol ve sorumlulukları etkinlik, ulaşılabilirlik, kapasite, yerindelik gibi ilkeler doğrultusunda yeniden değerlendirilebilir. Aynı şekilde destek çözüm ortaklıkları için de benzer bir yaklaşım sergilenebilir.

1999 Marmara Depreminden sonra afet yönetimi anlayışında önemli değişim ve dönüşümler yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönüşüm sürecinden sosyal yardım uygulamaları, sosyal hizmetler ve benzeri yaklaşımlar etkilenmiş; yasal mevzuat ve kurumsal yapı bu sürece uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Fakat ve özellikle de 06 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş depreminde bahse konu yaklaşımlar, uygulamalar ve politikalar test edilmiş, bazı alanlarda ilerleme kaydedilmiş olmasına rağmen, yardımların organizasyonu ve müdahale aşamasında bazı eksiklikler dikkati çekmiştir. Örneğin bazı bölgelerde sosyal yardımlarda yığılma ortaya çıkarken, bazı bölgelerde afetzedelerin sosyal yardımlara ulaşmalarında problemler ortaya çıkmıştır. Bu, koordinasyon açısından yeniden değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Ayrıca deprem sonucu konutların zarar görmesiyle, kırılan grupların barınma konusundaki ekonomik koşulları daha da karmaşık bir hal almıştır. Her ne kadar kısa vadede karşılıksız kira yardımı, uzun vadede ise borçlandırma yöntemiyle konut yapımı desteğiyle sorunlar çözülmeye çalışılsa da bahse konu grupların eğitim, sağlık, istihdam, sosyal uyum gibi diğer koşullarının bir arada değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Neticede farklı bir bölgede barınmak zorunda kalan kesimler aynı zamanda gelir getirici ve muhtemelen yeni bir işte çalışmak zorundadır. Bununla birlikte hane halkından eğitime katılanların koşulları değiştiğinden farklı eğitim desteği mekanizmalarına ihtiyaç duyulabileceği düşünülmektedir (kırtasiye yardımı, burs, yurt, vb.).

Sosyal devlet bağlamındaki *kamu yönetimi uygulamaları* açısından değerlendirmeleri ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

Doğa kaynaklı afetler toplumun oldukça geniş kesimlerini etkileyebilecek kapasiteye ulaşabilen olgulardır ve dolayısıyla bu tür olaylara müdahale kapsamlı ve bütüncül yaklaşımları gerektirebilmektedir. Genel olarak afet ve acil durumlara müdahalenin profili dikkate alındığında, teknik bilgi ve tecrübe

öne çıkarken; koordinasyon konusu zaman zaman zafiyet yaratabilmektedir. Özellikle geniş çaplı olaylarda bu durum daha da dikkati çekmektedir ve Türkiye’nin deneyimlediği 06 Şubat depremi koordinasyonun yeniden ve alternatif yöntemlerle düşünülmesini gerektiren bazı noktaların varlığını ortaya çıkarmıştır.

Devlet, afetlerin önlenmesi, müdahalesi ve iyileştirme aşamalarında oldukça geniş yetki ve sorumluluklara sahiptir. Kamu kurum ve kuruluşları ise yetki ve sorumlulukların icra makamıdır. Fakat ortak akıl yaklaşımı afetlerin ele alınış tarzında önemli bir etki kapasitesine sahiptir. Nitekim “deprem öldürmez bina öldürür” mottosundan hareketle, inşaat ve mimarlık hizmetlerine dair yasaların çıkartılması sırasında ve yerinde kontrollerde sivil toplum kuruluşlarından ve ilgili meslek odalarından daha geniş kapsamlı katılım ve destek sağlanması mümkündür. Devlet, bazı başlıklardaki görevlerini -var olanlara ilaveten/yeniden değerlendirmek suretiyle- denetim yetkisi saklı kalmak koşuluyla söz konusu yapılara devredebilir. Denetim yetkisine işlerlik kazandırmak üzere, bilimin esas alındığı ve manipülasyondan uzak bağımsız bir yapı bu konuda alternatif bir çözüm olarak düşünülebilir.

Bireysel farkındalık ve eğitim; afetlerin önlenmesi, müdahalesi veya en az zararla atlatılmasında oldukça önemli bir yaklaşımı temsil etmektedir. AFAD Başkanlığı son dönemde buna yönelik olarak “AFAD Gönüllüsü” ve “Afet Bilinci” eğitimleri düzenlemektedir. Bu, topluma ulaşmaya çalışan ve takdir edilmesi gereken bir çabadır. Fakat deprem ülkesi olan ve bu gerçeğe yaşamak zorunda olan Türkiye’de daha geniş ölçekli yaklaşımlara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu doğrultuda eğitimin tüm kademelerinde (ilk, orta, lise, üniversite) ve hedef grubun temel özellikleri dikkate alınarak doğal veya insan kaynaklı afetlere yönelik hazırlık ve farkındalık eğitimleri müfredata zorunlu olarak dahil edilebilir.

KAYNAKÇA

- AFAD (2014). *Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü*. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Yayınları.
- AFAD (2018). *Türkiye’de afet yönetimi ve doğa kaynaklı afet istatistikleri*. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/35429/xfiles/turkiye_de_afetler.pdf
- AFAD (2019). *AEAD stratejik plan 2019-2023, güncellenmiş versiyon (2021)*. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Planlar/AFAD_2019_2023_STRATEJIK_PLAN.pdf
- AFAD (2021). *2020 yılı doğa kaynaklı olay istatistikleri*. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Istatistikler/2020yilidogakaynakli-olayistatistikleri.pdf
- AFAD (2023). *AEAD yardım market uygulaması ve yardım noktaları hakkında*. <https://www.afad.gov.tr/afad-yardim-market-uygulamasi-ve-yardim-noktaları-hakkında#:~:text=Yard%C4%B1mda%20bulunmak%20isteyen%20vatanda%C5%9Flar%C4%B1m%C4%B1z%20internet,se%C3%A7ip%20do%C4%9Frudan%20ihtiya%C3%A7%20sahiplerine%20ula%C5%9Fr%C4%B1rabilirler>
- AFAD (2023a). *Hakkında*. <https://www.afad.gov.tr/afadhakkında>
- AFAD (2023b). *Soru ve cevaplarla afet barınma faaliyetleri*. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Afisler_Brosurler/Afet-barinma-faaliyetleri.pdf
- AFAD (2023c). *AEAD ve tarihçesi*. <https://www.afad.gov.tr/afad-hakkında>
- AFAD (2023d). *2022 yılı doğa kaynaklı olay istatistikleri*. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Istatistikler/2022-Yili-Doga-Kaynakli-Olay-Istatistikleri.pdf
- Afet Sebebiyle Hak Sahibi Olanların Tespiti Hakkındaki Yönetmelik (1968). *T. C. Resmî Gazete*. 12988, 28 Ağustos 1968.
- Afet ve Acil Durum Harcamaları Yönetmeliği (2011). *T. C. Resmî Gazete*. 27866, 06 Mart 2011.
- Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği (2013). *T. C. Resmî Gazete*. 28855, 18 Aralık 2013.
- Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği (2022). *T. C. Resmî Gazete*. 31760, 24 Temmuz 2022.
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı ile İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun (2009). *T. C. Resmî Gazete*. 27261, 17 Haziran 2009.
- Afetlerin Genel Hayata Etkililiğine İlişkin Temel Kurallar Hakkında Yönetmelik (1968). *T. C. Resmî Gazete*. 13007, 21 Eylül 1968.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2023). *Sosyal yardım programlarımız*. <https://www.aile.gov.tr/sygm/programlarimiz/sosyal-yardim-programlarimiz/>

- Akyel, R. (2005). Türkiye kamu yönetiminde afet yönetimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (1), 15-29.
- Altan, Ö. Z. (2007). Sosyal politika bilim dalı. Ö. Z. Altan (Ed.), *Sosyal politika*, içinde (ss. 1-20), Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1744.
- Bahadır, H. & Uçku, R. (2018). Uluslararası acil durum veri tabanına göre Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki afetler. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 4 (1), 28-33.
- Bakanlıklara bağlı, ilgili, ilişkili kurum ve kuruluşlar ile diğer kurum ve kuruluşların teşkilatı hakkında Cumhurbaşkanlığı kararnamesi (2018). *T. C. Resmî Gazete*. 30479, 15 Temmuz 2018.
- Bedir, E. (2013). Sosyal politika bilim dalına ilişkin genel bilgiler. A. İ. Oral ve Y. Şişman (Ed.), *Sosyal politika-I*, içinde (ss. 2-27). Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2621.
- Büyükkaracıoğlu, N. (2016). Türkiye’de yerel yönetimlerde kriz ve afet yönetim çalışmalarının mevzuat açısından değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 12, 195-219.
- Coşandal, M. & Partigöç, N. S. (2022). Risk yönetiminde bilgi teknolojilerinin rolü ve önemi: Türkiye örneği. *Resilience*, 6 (1), 145-161.
- Çabuk, A. (2020). 2002 Sonrası Türkiye Büyük Millet Meclisinde grubu bulunan siyasi partilerin beyannamelerinde afet ve acil durum. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7 (10), 189-205.
- Çamaş, T. & Turan, M. (2023). Afet yönetiminde yeni bir model: Türkiye ulusal risk kalkını modeli. *Çevre Şehir ve İklim Dergisi*, 2 (4), 238-261.
- Demir, A. (2008). Gümüşhane Sancağı’nda doğal afetler (1888–1910). *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 24 (24), 21-54.
- Dölek, İ. (2016). Türkiye’de doğal afetler. *Türkiye’nin Fiziki Coğrafyası*, Şubat, 311–364. <https://doi.org/10.14527/9786053180647.12>
- Drabek, T. E. (1996). *The social dimensions of disaster*. Federal Emergency Management Agency.
- European Commission (2023). *DRMKC-INFORM*. <https://drmkc.jrc.ec.europa.eu/inform-index>
- Eyidoğan, H. (2012). *50 Soruda deprem*. Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Friedrich Ebert Vakfı (2013). *Sosyal demokrasi el kitabı 3: Sosyal devlet ve sosyal demokrasi*. Friedrich Ebert Vakfı Siyaset Akademisi Birimi Yayınları.
- Gelir Vergisi Kanunu (1961). *T. C. Resmî Gazete*. 10700, 06 Ocak 1961.
- Genç, F. N. (2007). Doğal afet riskleri ve Türkiye’de kentleşme. 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika çalışmaları kongresi bildiriler kitabı*, ss. 387-406, 10-15 Eylül 2007, Ankara.

- Gürel, N. & Uzunlar, M. (2004). Türkiye’de doğal afetlerin ekonomik etkilerini azaltmaya yönelik hukuksal çabalar. *Öneri*, 6 (22), 245-249.
- İrdem, İ. & Mert, E. (2023). Deprem, dirençli kent ve acil afet yönetimi: Türkiye örneği. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 4 (2), 241-276.
- JICA (2004). *Türkiye’de doğal afetler konulu ülke strateji raporu*. Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı, İçişleri Bakanlığı.
- Karabulut, A. & Baran, M. (2023). Türkiye nükleer afet yönetimi için kritik başarı faktörlerinin analizi. *OHS Academy*, 6 (2), 85-103.
- Kızılay (2023). *Afet tefrisat başışı*. <https://www.kizilay.org.tr/Bagis/BagisYap/277/afet-tefrisat-bagisi>
- Koray, M. & Topçuoğlu, A. (1995). *Sosyal politika*. Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Köse, A. & Küçükcan T. (2006). *Deprem ve din*. Emre Yayınları.
- Kurada, B., Tanrıverdi, E., Şen, M. F., Demirkol-Kılıç, E. & Yalçın, D. (2023). Türkiye afet risklerinin azaltılması platformuna genel bakış. *Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi*, 10 (1), 24-29.
- Kurumlar Vergisi Kanunu (2006). *T. C. Resmî Gazete*. 26205, 21 Haziran 2006.
- Mandacı, E. (2020). Asur Devleti’nde doğal afetler ve doğal afet algısı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (1), 99-116.
- MEDAK (tarihsiz). *Afet ve türleri*. Medikal Arama & Kurtarma Derneği. <https://www.medak.org.tr/faydali-bilgiler/afet-ve-turleri/#:~:text=%C3%96rne%C4%9Fin%2C%20Akdeniz%20B%C3%B6lgesinde%20do%C4%9Fal%20afetler,%2C%20%C3%A7%C4%B1%C4%9F%2C%20kar%20ve%20f%C4%B1rt%C4%B1nalar%C4%B1r>
- Özcan, E. (2006). Sel olayı ve Türkiye. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 35-50.
- Öztürk, N. K., Akay, M., Gülümser, A. A. & Belli, B. (2023). Ülke planlamada kentsel dönüşümün yeri: Türkiye mekânsal strateji planı örneği. *Çevre Şehir ve İklim Dergisi*, 2 (4), 1-19.
- Subaşı, Ö. (2015). XI. Yüzyılda Anadolu’da meydana gelen doğal afetler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 54, 505-535.
- Şahin, A. U. (2020). Afet yönetimi ve planlaması perspektifinden Türkiye afet müdahale planının değerlendirilmesi. *Resilience*, 4 (1), 129-158.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023). *Kahramanmaraş ve Hatay depremleri raporu*. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Tabii Afet Nedeniyle Meydana Gelen Hasar ve Tahribata İlişkin Hizmetlerin Yürütülmesine Dair Kanun (1995). *T. C. Resmî Gazete*. 22354, 25 Temmuz 1995.
- Talas, C. (1967). *Sosyal politika birinci kitap sosyal politikaya giriş ve tarihsel gelişim*. Sevinç Matbaası.

- TAMP (2023). *TAMP Türkiye afet müdahale planı*. <https://www.afad.gov.tr/turkiye-afet-mudahale-planı>
- Tinal, M. (2011). *İzmir depremleri*, İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Türer-Başkaya, F. A. (2023). Afete duyarlı peyzaj planlaması, depremler ve Türkiye. *Peyzaj*, 5 (1), 55-62.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982). *T. C. Resmî Gazete*. 17863 (Mükerrer), 18 Ekim 1982.
- Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun (1959). *T. C. Resmî Gazete*. 102013, 25 Mayıs 1959.
- Wisner, B, Blaike, P, Cannon, T. & Davis, I. (2003). *At risk-natural hazards, people’s vulnerability and disasters*. Routledge (Taylor and Francois Group) Press.

Kent ve Kriz

Editör:
Ömer Faruk TEKİN

 ÖZGÜR
YAYINLARI

